Statist. C.
997/89-4.

STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI: Dr ILLYEFALVI I. LAJOS

A HATVANESZTENDŐS 1879. ÉVI XXVIII. TÖRVÉNYCIKK

ÍRTA

PÁSZTOR MIHÁLY

89. KÖTET 4. SZÁM

KIADJA: BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS STATISZTIKAI HIVATALA

Ára 5 pengő

Stat. O. 997/89-4.

STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI: Dr ILLYEFALVI I. LAJOS

A HATVANESZTENDŐS 1879. ÉVI XXVIII. TÖRVÉNYCIKK

ÍRTA

PÁSZTOR MIHÁLY

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS HÁZINYOMDÁJA

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
Növedéknapló
970. év 554 sz.

Budapest székesfőváros házinyomdája 1939 — 5858 — Felelős nyomdavezető: Kurfürst István vezérigazgató.

A hatvanesztendős 1879. évi XXVIII. törvénycikk.

Az idén lett hatvan esztendős a rendőri bejelentőhivatal felállítására vonatkozó törvénycikk. Élénk vita után 1879. május 17-i ülésén szavazta meg a képviselőház a törvényjavaslatot. A főrendiház nem változtatott rajta és ugyancsak május hónap utolsó napján szentesítette a király a törvényt, amelyet június 4-én hirdettek ki. Az új törvény azonban — mely a törvénytárban az 1879. évi XXVIII. törvénycikk néven szerepel — csak a következő esztendő tavaszán lépett életbe.

Harminc esztendeig csak Budapesten volt bejelentőhivatal. Ma az ország minden városában van. Hatvan esztendő alatt nagyot fejlődött a magyar királyi állami rendőrségnek ez a sokrétű és kifogástalanul működő intézménye. Amikor 1880. május 11-én megkezdte működését, hiányt pótolt már akkor is; ma azonban épenséggel nélkülözhetetlen. Amikor megkezdte működését: alig 371 ezer lakója volt Budapestnek; ma közel egymillió és százezer lelket tart számon a fővárosban.

Az 1879. évi XXVIII. törvénycikk megszületésének hatvan éves fordulóján érdemes megbolygatni multját és keletkezésének körülményeit. Érdekes kikutatni az okokat, melyek életre hívták és tanulságos megfigyelni fejlődésének állomásait. De érdekes megállapítani azt is, hogy a mai rendőri bejelentőhivatalnak mik és milyenek voltak az elődei, mert a budapesti bejelentő és idegen ellenőrzési intézmény mögött tulajdonképen nem hatvan, hanem több mint százhatvan éves mult húzódik meg.

Mária Terézia reformeszméi.

A főváros rendőri bejelentő intézményének őse nyilván az a közbiztonsági kommisszió, mely Pesten 1771-ben kezdte meg idegen-ellenőrző tevékenységét. Kétségtelen, hogy a Helytartó Tanács rendeletére ugyanakkor Budán, Pozsonyban és más szabad királyi városban is működött efféle biztosság.

A hétéves háborút követő esztendők zűr-zavarai, tapasztalatai és tanulságai késztették rá Mária Teréziát nagyszabású és sokfelé ágazó katonai, pénzügyi, gazdasági, közigazgatási, szociális és egyéb vonatkozású reform-

KÖNYV TÁRA

eszméinek megvalósítására. E reform-korszak egyik szerény gyümölcse a többi között a szabad királyi városok közbiztonsági kommisszióinak életrehívása is. Ebből a magból nőtt ki később az a császári rendőrség, melyre nemcsak a közbiztonság, de az állambiztonság megóvása szempontjából is fontos feladat várt annál is inkább, mert különösen II. József reformjai óriási nyugtalanságot keltettek szerte az országban.

A reformok már Mária Terézia uralkodása idején megkezdődtek. A háború megtanította a királynőt, hogy csak állandó és jól felszerelt hadsereggel tudja megvédeni a birodalom egységét. Az állandó hadsereg fenntartása viszont temérdek pénzbe került. A kincstár kiürült, a 260 millió forintra rúgó háborús államadósságból pedig a magyar nemesség nem akart részt vállalni. Mária Terézia adóemelési kívánságait sem honorálta abban a mértékben, amint a királynő szerette volna. Ennélfogva más, új jövedelmi forrásokról kellett gondoskodni. Így született meg azután az új vámrendszer. Az ilyen formán megnövekedett vámbevétel úgy, ahogy kárpótolta ugyan a királyi kincstárt a meg nem szavazott adókért, de Magyarországot valósággal Ausztria gyarmatává tette, fejlődésnek indult kereskedelmét és iparát pedig gúzsbakötötte. A királynő egyidejűleg szabályozta és rendezte a földesúr és jobbágy közötti viszonyt is és ezzel könnyített az adófizető parasztság nehéz sorsán. Megreformálja az igazságszolgáltatást és a közigazgatást is; foglalkozik az oktatásüggyel és javít a közegészségügyi viszonyokon. Volt itt tenni való bőven, mert az ország sok mindenben nagyon elmaradt a haladás mögött. A királynőnek kitűnő tanácsadói voltak, kik egyre-másra eszelték ki a reformterveket. Gróf *Haugwitz* Frigyes Vilmos, ki rendbe hozta az osztrák kézen maradt Szilézia pénzügyeit és az örökös tartományok financiájának rendezésére is dolgozott ki tervet, gyakorlati tanácsokat adott arra is, miképen lehetne a Magyarországból várható jövedelmet növelni. A királyné udvari orvosa, a holland eredetű Van Swieten Gellért megindítója a felső oktatás reformjának és a közegészségügy javítására ad kitűnő tanácsokat. Mellette — így írja Szekfű Gyula — oroszlán-része volt a felvilágosítási ideák elterjesztésében a zsidó származású Sonnenfelsnek, a bécsi egyetem tanárának és a királynő egyik tanácsosának, aki könyvet írt a policiáról, a kereskedelmi és pénzügyi tudományról.[1]) Szekfű Gyula a következőkben foglalja össze Sonnenfels vezéreszméit: »Sonnenfels a fejedelem abszolút hatalmát hangoztatja, mely egyfelől képes a legnagyobb jólétet és annak zavartalan élvezetét az alattvalók számára biztosítani. A fejedelemnek joga és kötelessége a belső rendet fenntartani és olyan társadalmi osztályt, mely túlságos hatalomra tett szert, a lóról megint leszállítani. Neki kell a viszonyok ismerete kedvéért

[1]) *Joseph von Sonnenfels:* Grundsätze der Policey, Handlung und Finanzwissenschaft. Wien 1763—1767. — Ez a könyve számtalan kiadást ért és még a XIX. század elején is ebből tanítottak a pesti egyetemen.

népszámlálást tartani, a nevelést célszerűen berendezni, miért is az összes iskolák ő alá tartoznak. A nevelés eredményét veszélyeztető műveket a cenzura által elnyomni; gondoskodnia kell, hogy mindenki dolgozzék és senki ne henyéljen és e célból munka-kényszert, de egyúttal a tulajdonjogi viszonyok ellenőrzését és alkalmi korrigálását is bevezetni. Hasonlóképen széles rendelkezési jogokat tulajdonít az államhatalomnak az élelmiszerek termelése és elosztása dolgában, az árszabályozásban akár élelmiszermagazinok felállításával, akár kényszer-eladásokkal. A gyáripar megszervezése természetesen szintén állami gondoskodás tárgyát képezi«.[1])

Mária Teréziára nagy hatással voltak Sonnenfels eszméi,[2]) aki rendszerbe foglalja a közigazgatási rendészet tudományát és az elsők egyike volt azok között, kik szociálpolitikával foglalkoznak. De a királynő sokat tanult nagy ellenfelétől, II. Frigyestől is. Egyébként Mária Terézia nagyon megértő tanítvány, kit valósággal magával ragad az alkotás vágya és nem is a királynő jó szándékán múlott, ha nem valósult meg minden, amit kitervelt. Különösen a nép nyomora, szegénysége és kulturátlansága hatja meg és köti le érdeklődését. Oltalmába veszi az elesetteket és megvédi őket a hatalmasokkal szemben. A kínvallatást megszűnteti 1776-ban és állandóan jelentést kér a vármegyék tömlöceiben sínylődő rabokról. Tudni akarja a rabok létszámát és az okot, amiért szenvednek. Időnkint népösszeírásokat rendel el, hogy lássa: szaporodik-e a népesség vagy fogy: és ha fogy, tudni akarja: miért fogy?! Mert a nép fiaiból lesznek a katonák és nem közömbös, hogy a birodalomnak van-e elég katonája, ha szükség lesz rá. Viszont jó szívére és okosságára mutat az az 1772-ből való rendelete, hogy ha csak egyetlen fiú van a családban, annak nem kell katonáskodnia, mert a fiú munkájára szüksége van a családnak. Orvos és bába tartására kötelezi a vármegyéket. Kórházak felállítására buzdít és már 1758-ban egy közös tűzvész-ellen biztosító társaságba akarja tömöríteni a szabad királyi városokat. Számontartja az árvákat és 1766-ban elrendeli, hogy minden megyében és városban árvaházat létesítsenek. Különös érdeklődést tanusít a megvénült és munkaképtelen szegénység iránt. 1775-ben megpróbálkozik a szegényügy rendezésével. A városoktól kimutatást kér a koldusokról; a munkaképtelenek és az ellátatlan aggokat kórházban helyezteti el, a munkabíró ál-koldusokat pedig »kényszerítő dologházban«. Minden iránt érdeklődik. Mindenről

[1]) *Szekfű Gyula:* Magyar Történet. A tizennyolcadik század. Első kiadás, 265 oldal.

[2]) Sonnenfels Józsefre viszont Johann Heinrich Gottlob von Justi tanításai voltak termékenyítő hatással. Justi a bécsi Theresianumban volt tanár; államgazdaságot és természettudományt tanított. Sonnenfels könyvének megjelenése előtt hét évvel, 1756-ban adta ki Justi Göttingenben a »Grundsätze der Polizey Wissenschaft« című művét; 1759-ben pedig Frankfurtban és Lipcsében jelent meg »Grundriss einer guten Regierung« című könyve. Justi később a porosz állam szolgálatába lépett és 1765-től 1768-ig a porosz állami bányák igazgatója volt. 1771-ben halt meg mint államfogoly.

tudni akar. Hogy pedig ott és akkor segíthessen, ahol és amikor szükség van rá: időnkint népösszeírást rendelt el. Leltárt akart készíttetni népéről. A városok és vármegyék népességéről statisztikát követel. Tudni akarja: melyik városban milyen rendű, rangú és vallású a lakosság. Egyik esztendőről a másikra mennyi a szaporodás, hány házasságkötés történik?! A népességi kimutatások és az idegenellenőrzési kommissziók jelentései ugyanazt a célt szolgálják, sőt egymást kiegészítik. Mind a kettő arra való, hogy a királynő hatóságait informálja és Pesten a népességi kimutatások összeállítását és a kommisszió megszervezését egyszerre, egy időben rendeli el a Helytartó Tanács.

Közbiztonsági kommisszió.

Kicsiny város akkor még Pest, mikor a közbiztonsági kommissziót legfelsőbb rendeletre 1771-ben megszervezték. A mai Belvárost patkóalakban ölelte a Dunához a városfal, melyet kilenc bástya erősített és egy széles, mély, száraz árok gyűrűzött körül. A Duna felől, hol nem volt fal, három rondella állott. Egyébként négy kapun keresztül jutott a városba az idegen. A mai Váci-utca északi végén állott a Váci-kapu vagy más néven Budai-kapu; a Kecskeméti-utca déli felén állott a Kecskeméti-kapu; a Kossuth-utca keleti végében pedig a Hatvani- vagy Egri-kapu. A Duna felől sövény-kerítés rekesztette el a folyótól a várost. A sövény-kerítésen keresztül a Vízi-kapun át jutott az ember a Dunához. Romer Flóris szerint a Vízi-kapu a Sörház-utca tájékán állott.

A falakon túl kertek és majorságok sorjáztak. A mai Teréz-, Erzsébet- és József-város helyén akkoriban kezdett kialakulni Pest két külső városa. A Hatvani-országúttól (Rákóczi-út) északra fekvő részt: felső-külvárosnak, a dél felé esőt alsó-külvárosnak vagy »Lerchenfeld-Vorstadt«-nak nevezték. Minden külvárosnak volt már akkor is saját bírája, ki két-két esküdttel intézte az ügyeket. 1777 végén azután az új plebániák védőszentjei után a felső-külvárost Terézia-városnak, az alsó-külvárost pedig József-városnak nevezték el. [1]) Mint a város 1765. évi jelentésében olvassuk,[2]) akkoriban Pest 1146 háza közül csak 453 a téglából való, 693 pedig náddal vagy szalmával fedett, vályogból épült ház volt. A téglából épült házak közül viszont 222 cserép-tetős, 231 pedig zsindely-fedelű. Nem lehetett ebben a korban sem túlságosan díszes, sem nagyon mutatós Pest szabad királyi városa, de a hétéves háború után már szemmelláthatóan nő, gyarapszik. Sokasodott a népessége is. Már 1765-ben negyvenkét nemes lakott Pesten, köztük néhány mágnás is, kik egymásután építenek itt palotát. Az adóztatás céljából készült

[1]) *Budó Jusztin:* Hogyan alakult ki Budapest városrészeinek elnevezése. Független Budapest, 1925.

[2]) Pest városi levéltár. Int. a. a. 4010.

Von N. N. Stadt-Richter, und Rath der Königlichen Frey-Stadt-Pest, dem Herrn Andreas Engel

Als Gaßen, und Sicherheits-Comissarius zubedeuten; demnach man zum Aufnahm, und Sicherheit des hiesigen Publici vor nothwendig erachtet, gewisse Gassen, und Sicherheits-Comissarien ordentlich anzustellen, mittels deren genauer Obsorge die innere, als aussere Stadt von allen Uberlauff, und Einschleichung fremder Personen, dann schlecht- und herrnlosen Gesindel bewahret, einfolglichen rein, und sicher erhalten werde; als seye selber hiermit von Obrigkeits-wegen, vor einem (ernennet, und verordnet; mit nachstehenden Unterricht.

Erstlichen: Daß gleichwie schon vorlauffig angeordneter massen bey Straffe verbotten ist, Bettler, herrnlos- und müßiges Gesindel, oder sonsten überhaupt verdächtige Leuthe, auch Juden zubeherbergen; als wird der bestelte Viertelsmeister-Comissarius in hinkünfft die Wochen hindurch öfters, und zu unterschiedlichen Zeiten die seiner Obsicht anvertraute Häuser mit zu Ziehung eines oder andern Burgers und Nachbahrn seines districts) fleißig durchforschen, auch besonders auf alle frembt ankommende Personen oder Passagiers genaue Obsorg tragen, und sie umständlichen ausfragen, wer sie wären? Woher sie kommen? Was ihre Verrichtung allhier seye? Wie lang sie ihren Anfenthalt zu nehmen gesinet? von was sie während ihres allhier seyn leben? und ob sie mit Authentischen Passen, oder Legitimation ihres Standes, und Condition versehen sind? und wofern von vorbeschrieben-verdächtiger Leuth-Sorten jemand betretten wurde, es also gleich vermög aufhabenden Jurament, dem Heren Stadt-Haupt-mann, nebst benennung des Haus-Würths anzeigen, von wannen das weithere dem Magistrat angebracht wird werden, auch selber Haus-Würth sich ipso facto einer unnachläßigen Magistratu-

X

Az első pesti közbiztonsági kommisszárius kinevezése és utasítása 1771-ben.
(A budapesti Államrendőrség Bűnügyi Múzeumában.)

mal-Straffe pr. 6. Reichs-Thaller so oft und vielmahl schuldig gemacht, fahls aber er solche zu bezahlen unvermögend, solle wieder ihme der bekannten Rechts-Regul nach: Qui non habet in ære luat in pelle, mit harten Arest, oder anderen gemäßen Straffen indispensabiliter vorgegangen, wieder letztere aber in fahl ihrer nicht genugsammen Legitimation, solle nach beschehener Angaabe, durch Herrn-Stadt-Haupt-man, seiner Instruction gemaß, fernere Untersuchung angestellet, auch hirvon dem Magistrat Rapore abgestattet werden.

Zweitens: Solle Comissarius fleisige obsicht haben damit sich niemand alhier ohne Specialer Erlaubnus der Obrigkeit, niederlasse, oder sonsten eine Zeit aufhalte, mit pfüschen, oder beeinträchtigung hiesiger Contribuenten sich nähre, Handel, oder Wandel treibe, nicht minder auch, damit, die ertheillende Schutz-Zettln, nicht verfälschet, vertauschet, oder zum Nachtheil vorgeschriebener Magistratual Verordnung etwas unternahmen werde. Und

Drittens: Weillen vermög allerhöchster Uerordnung alle Beherbergung ohne genugsammer Legitimation verbotten, als solle ein jeder Haus- oder bstandt Würth und Gastgeb verbunden seyn, von all-fremdd-ankommenden beederley Geschlechts-Personen dem daselbst aufgestellten Comissario Schriftl; und wie oben Puncto 1mo. erwähnet umständlichen Raport abzustatten; in Vernachläßigung fahl derley Ordnung, und das solches mittelß undermutlich vornehmender Visitation entdecket würde, solle der Hauf-Würth, oder Gastgeb nach maß seines Vergehens, von Obrigkeits wegen mit Straffe angesehen werden.

Viertens: Solle Comissario obligen, auf alle äußerende Unordnungen, und fähle seines Bezierckes, so dem Publico schädlich seyn könten, ein wachsames Aug zuhaben, und darüber, wann derley vorkommende Herrn-Stadt-Hauptman aufrechte Relation abstatten.

Fün-

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Fünftens: Damit aber bey Procurirung innerlicher Ordnung, und Reinlichkeit es auch an der äußerlichen nicht ermangle, forderist: da zu solchen Ende schon fast alle Gäßen in der Stadt mit grossen Kösten gepflastert worden, damit nun daß Wasser füglich ablauffen, und keine Lacken, oder Marást sich aufhalten mögen, wird von nun an alles ernstes gebotten, daß ein jeder Haus-Inhaber wenigstens die Wochen hindurg einmahl, und zwar am Sonn, und Feuertägs vor Abend vor seinen Hause allen Unflath Hauffen weiß zusammen putzen laße, welcher nachgehendts mit einem gemeinem Stadt-Waagen abgeführet wird werden, auch solle denen Vorstädlern verbotten seyn. S. V. Müst oder Dung vor ihren Haüsern auf zubehalten Pflácth einzugraben, und sonsten Unsauberkeit zuverursachen, in widrigen, und derley befündungs-fahl solle so oft und vielmahl die Straffe erfolgen.

Sechstens: Würd hiermit alles schüssen zwissen denen Haüser und S. V. Schwein-brennen in- und vor der Stadt ernstlich eingestellet, und untersaget, und weilen

Siebendens: Die Feuer-Laittern, und Haagen, auch die Wasser Laithen, und Bodungen an denen gewöhnlichen Orthen unversperter aufbehalten werden, so wird. Commissarius die in seinem District befündliche Feuer-Requisiten öfters visitiren, deren Beschaffenheit untersuchen, und darauf genaue Obsorge tragen. Zumahlen aber

Schließlichen: Jeder Burgenthalber Commissarius Zu Beobachtung und Erfüllung vorgeschriebener Instruction, unter einem Cörperlichen Eydt, und Pflicht, verbunden ist,

als will mann Ihme alles ernstes von Obrigkeits wegen annoch ermahnen, solcher Punctualiter und embsig nachzuleben zu observiren, auch von anderen observirend zu machen Folgen die seiner Obsorge anvertraute Hauser: Als.

Joseph Kuttnagra
Christian von Paul
Joann Jublauer
Jacob Fuchsbauer
Andre Kratka
Heinrich Waldhauser
Paul Kovacs
Georg Pinkes
Joann Gardos Ref. Pfarr
Philip Kran
Anton Fuchs
Georg Trohnagar
Egid Hutmann
Andre Kristaner
Lobrell Strauss
Joann Michl Rost
Georg Gurnacek
Joann Koczauer
Joann Kurz
Michl Horvath

Georg Ulrich
Andre Mosar
Christian Kunigold
Jacob Kolz
Andre Maurer
Paul Gritsch
Michl Hunde
Ursula Zobernin
Mathes Zaller
Adam Jakas
Sebastian Schweiger
Andre Kunzel
Andre Paulmeschk
Sebastian Bergner

Extradatl. Fest den 10ten Merkzeme 771

Paul Magyar alda

1772. évből való házösszeírás már 1411 háztulajdonosról számolt be,[1]) kik között ott találjuk egy Almásy, Andrássyné, Alapy püspök, egy gróf Batthyány, Czobor, Esterházy, egy gróf Forgách, gróf Grassalkovich, báró Haller, gróf Keglevich, gróf Károlyi, báró Laffert, báró Orczy Lőrinc, báró Péterffy Jánosné és Szeleczky Márton nevét.

Fejlődését főképen centrális helyzetének, népes országos vásárainak és különösen annak köszönhette a város, hogy Pesten működött az ország két legfőbb törvényszéke: a Királyi Itélőtábla és a Hétszemélyes Tábla. A pesti országos vásárok messze földön híresek voltak. A József, Medárd, János fővételének napján tartott és a Lipót-napi sokadalmakra nemcsak a hazai kereskedők és kézművesek özönlöttek ide, de sokan jöttek az osztrák örökös tartományokból és Törökországból is. Azonban nemcsak a vásárok, de a két főtörvényszék tárgyalásai is tengernyi embert csaltak, csődítettek Pestre; temérdek ügyes-bajos, pörösködő nemes embert, ki hetekig itt élt, mulatott, várván pöre eldőlését. Ebből a nagy idegenforgalomból pénzeltek a régi pestiek.

Pest városát különben tizenkét tagú tanács kormányozta, melynek feje a város bírája volt. A bíró után rangban a városkapitány következett a tanácsban. 1773-ban azután Mária Terézia megengedte, hogy akárcsak Buda: Pest városa is polgármestert válasszon a magisztrátus élére. Mosel József bíróból így lett Pest város első polgármestere. Helyébe Josephy Györgyöt választották meg bíróvá, ellenben a városkapitányi állásban változatlanul meghagyták Petz Miksát, aki seborvosból lett városkapitánnyá, mikor 1769-ben elsőízben választották városkapitánnyá. Reá várakozott a feladat százhatvanhat évvel ezelőtt, hogy modernizálja a pesti rendőrséget és a Helytartó Tanács utasítása alapján közbiztonsági kommissziót létesítsen. Petz Miksa hiba nélkül oldotta meg a rábízott feladatot. Alkalmazott két kommisszáriust. Egyet a felső-külvárosba, egyet pedig a Lerchenfeld-Vorstadt, vagyis a mai József-város számára. Az a németnyelvű kinevezési okmány, mellyel Pest város tanácsa az első kommisszáriust: Engel Istvánt hivatalába helyezi, egyúttal körvonalazza a kommisszárius kötelességeit is. [2])

A mindenképen érdekes kinevezési okmány magyar fordításban így szól:

> N. N. Pest szabad királyi város bírája és tanácsa adja tudtára Engel István utca- és közbiztonsági kommisszáriusnak, miszerint a helybeli közönség számontartásának, valamint biztonságának okából szükségesnek vélték bizonyos utca- és közbiztonsági kommissziáriusokat annak rendje és módja szerint felfogadni,

[1]) Budapest székesfővárosi levéltár. Pesti házösszeírás 1772-ből. — Deren Häussern Welche in die Classification Eingetheilet worden in Anno 1772. durch Johann Georg Hochhauser.

[2]) Engel István addig esküdt volt a felső-városi bíró mellett.

akiknek szorgos vigyázata által a belső-város és a külső városok tisztán tartatnak, valamint biztonságban megőriztetnek és megóvhatók lesznek minden idegen személynek, rossz és gazdátlan népségnek beözönlésétől és besurranásától. Ennélfogva ő maga e kommisszáriusok egyikévé hivatalból a következő utasításokkal kineveztetik :

Először: Valamint már eddig is büntetés terhe alatt tilos volt koldusoknak, gazdátlan és henyélő népnek vagy egyáltalában gyanús embereknek, meg zsidóknak szállást adni, úgy a kinevezett közbiztonsági kommisszárius ezentúl gyakrabban és különböző órákban a gondjára bízott házakat valamely polgár vagy szomszéd bevonásával szorgalmasan kutassa át és fordítson különös figyelmet az idegenből érkező személyekre és utasokra, részletesen kikérdezvén őket aziránt, vajjon kicsodák lennének és honnan jöttek? Mi járatban vannak itt? Mennyi ideig szándékoznak itt tartózkodni? Miből élnek ittlétük alatt és el vannak-e látva hiteles passzusokkal vagy rendjüket és mesterségüket igazoló levéllel? Ha pedig az imént említett gyanús népségek közül valakit hibában levőnek tapasztalna, azt leteendő esküjéhez híven azonnal jelentse fel a város-kapitánynak, házigazdáját is megnevezvén. A város-kapitány azután majd tovább juttatja a jelentést a Tanácshoz. Ahányszor vétkesnek találtatik a házigazda : magától értetődőleg annyiszor hat birodalmi tallérra rúgó, el nem engedhető magisztrátusi büntetéssel sujtandó. Ha azonban a bírságot nem tudná letenni : rája is áll az az ismert jogszabály, mely szerint »akinek pénze nincs, bőrével fizet« (qui non habet in aere luat in pelle). Az ilyen tehát kemény áristommal vagy más elengedhetetlen és megfelelő büntetéssel bűnhődjék. A gyanús idegenek ellen, ha nem tudják magukat kellőképen igazolni, a feljelentés megtörténte után utasításai értelmében további vizsgálatot folytasson a város-kapitány és tegyen róla jelentést a Tanácsnak.

Másodszor: A kommisszárius szorgalmasan ügyeljen arra is, hogy senki itt a Tanács különös engedelme nélkül le ne telepedjék, vagy hosszabb ideig ne tartózkodjék ; kontár munkával a helybeli adófizetők kárára ne keressen kenyeret, ne folytasson kereskedelmet vagy ipart. Ügyeljen a kommisszárius arra is, hogy a kiadott védő-bárcákat meg ne hamisítsák, el ne cseréljék és egyáltalában a fent hivatkozott tanácsi rendelet ellenére semmi ne történjék. És,

Harmadszor: Minthogy a legfelsőbb Rendelet értelmében a nem kellőképen igazolt személyek részére minden szállásadás tilos: minden háztulajdonos, korcsmáros és fogadós köteles mindkét nemhez tartozó, idegenből érkező személyekről a most kinevezett közbiztonsági kommisszáriusnak a fenti első pontban részletezett kérdésekre vonatkozóan, mindenre kiterjedő, írásbeli jelentést tenni. Ha váratlan vizsgálat ennek a rendeletnek megsértését derítené ki, az illető házigazdát vagy fogadóst vétségének súlyossága szerint kell megbüntetni.

Negyedszer: A kommisszárius kötelessége vigyázni a kerületében előforduló minden rendetlenségre, amennyiben azok a közönségnek ártalmára lehetnének és előfordulásukkor kötelessége azokat az igazsághoz híven a város-kapitány úrnak bejelenteni.

Ötödször: Hogy azonban a belső rend és tisztaság mellett a külsőben se legyen hiba — minthogy e célból immár úgyszólván a város valamennyi utcáját nagy költséggel kikövezték, hogy a víz szépen lefolyhasson és tócsák, pocsolyák ne keletkezhessenek — mostantól fogva szigorúan meghagyjuk, hogy minden háztulajdonos hetenkint legalább egyszer és pedig a vasárnap és ünnepnap előtt való estén háza előtt tisztogasson és a szemetet sepertesse össze (Vor seinem Hause allen Unflath Hauffen *weisz* zusammen putzen lasse). Ezt a szemetet azután egy városi kocsi fogja elhordani. Egyúttal megtiltjuk a külvárosiaknak, hogy — engedelemmel legyen mondva[1]) — a trágyát, vagy ganajt házaik előtt gödrökbe felhalmozzák. Tilos az utcán egyéb tisztátalanságot okozni vagy cöveket beverni: ellenkező esetben valahányszor vétkeseknek találtatnak, annyiszor megbírságolandók.

Hatodszor: Ezennel végetvetünk és komolyan megtiltunk a házak között minden puska-durrogtatást, valamint megtiltjuk a disznóperzselést is úgy a városban, mint a városon kívül. Aminthogy,

Hetedszer: a tűzilétrákat és vízlajtokat, hordókat és kádakat hozzáférhető, nyitott helyen kell tartani, mert a kommisszárius a kerületéhez tartozó tűzoltó-szerszámokat gyakrabban meg fogja vizitálni; állapotukat megvizsgálja és gondosan ügyel rá, hogy mindig kifogástalan állapotban legyenek. Minthogy pedig,

[1]) E mondat helyén az eredeti német szövegben ez áll: *S. V.*, ami *sit venia (verbo)* rövidítése. Magyar fordításban: »bocsánat a szóért«. E helyett azonban jobbnak láttuk az »engedelemmel legyen mondva« népies kitétel használatát, mert ez magyarosabb.

Végül: mint kinevezett kommisszárius a fenti utasítás betartására személyes esküjével kötelezte magát; a most kinevezett ezennel hatóságilag még egyszer komolyan figyelmeztetik, hogy ezt az utasítást pontosan és buzgón megtartsa és megtartassa.

(Itt következik az ellenőrzésére bízott házak tulajdonosainak névsora, 34 név.)

Kiadatott Pesten, 1771. március 26-án.

A Pesti Magisztrátus.

Ezek szerint a kommisszárius első kötelessége a lakosság számontartása és az idegenek ellenőrzése. A városba érkezett idegeneket a szállásadó házigazda bemondása alapján a bejelentési lajstromba jegyezték be.[1]) II. József korában azonban a bejelentési lajstromok rendszeréről áttértek az egyéni bejelentő-lapok rendszerére. Ezek a bejelentő lapok pontos felvilágosítást adtak a városba érkező idegen előbbi szállásának helyéről; az idegen nevéről, vallásáról, koráról, családi állapotáról, szülővárosáról és hazájáról, foglalkozásáról és arról, hogy meddig óhajt Pesten vagy Budán maradni és ez alatt az idő alatt miből fog élni?! Végül azt is bejegyezték a bejelentő cédulába, hogy van-e útlevele vagy egyéb okmánya az idegennek? A mai bejelentő-céduláknak ez az »Anzeige« az őse. Egy ilyen József császár korabeli bejelentő-cédulát őriz ma is a Fővárosi Könyvtár.[2])

Közben, amint szépült, terjeszkedett a város és nőtt politikai és gazdasági jelentősége: abban a mértékben fejlődött Pest város rendőrsége is. József császár halála évében, 1790-ben a városkapitánnyal együtt már 6 tagból állott a rendőrség személyzete. A városkapitánynak 500 forint volt az évi fizetése, 150 forinttal kevesebb, mint a polgármesteré és száz forinttal kevesebb, mint a bíróé és a főjegyzőé, kiknek 600—600 forint volt a salariumok, kétszáz forinttal több, mint a tanácsnokoké.[3]) A városkapitány rangsora, úgy látszik, vitára adott alkalmat, mert egyik 1799-ből való leiratában a Helytartó Tanács elrendeli, hogy a tanácsban a főhelyen a polgármester ül, jobbján a bíró, baloldalán a városkapitány és két oldalt a szolgálati idő sorrendjében a tanácsbéli urak.[4])

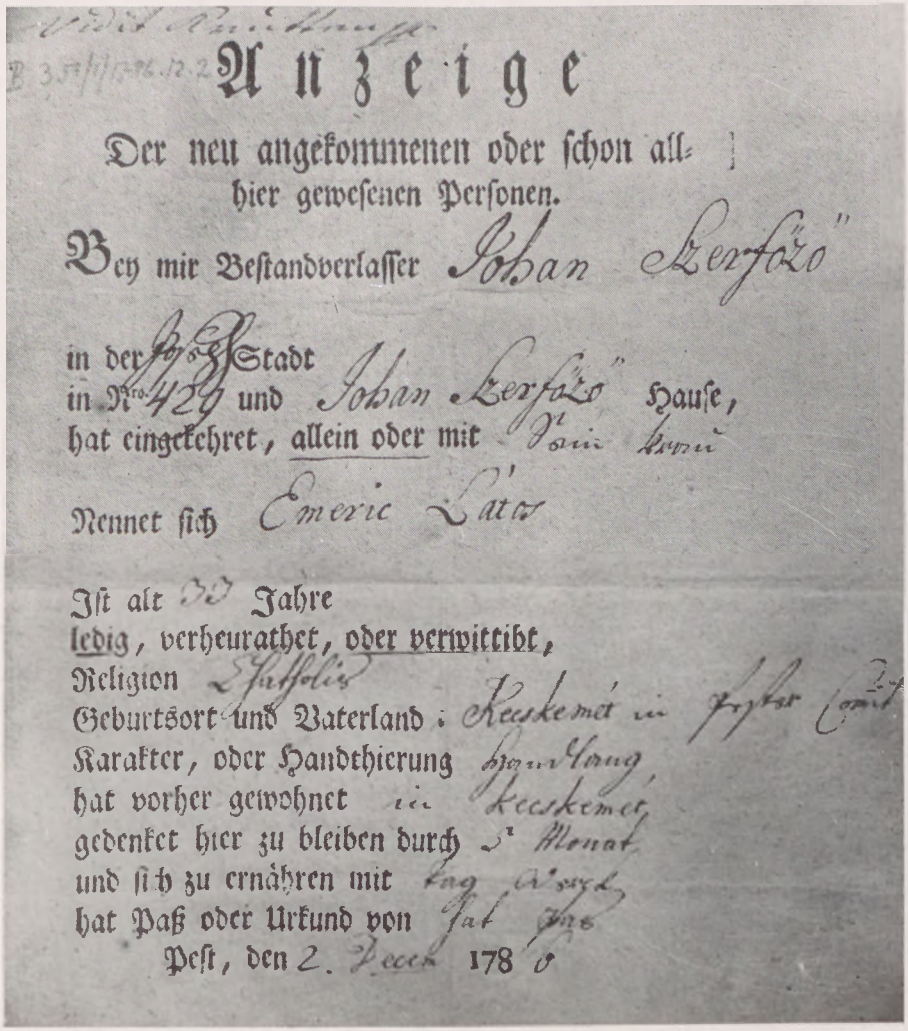
---

[1]) *Romhányi István:* A rendőrség intézményének és szervezetének kialakulása Pesten 1687-től 1850-ig. Budapest, 1932. Kéziratos tanulmány.

[2]) Budapesti gyüjtemény. B. 351 (I.). 1786. 12. 2. Pesti Tanács.

[3]) A tanácsnokot akkoriban még nem nevezték tanácsnoknak, hanem *senátornak,* vagy tanácsbéli úrnak. A tanácsnok szót Barczafalvi Szabó Dávid használja először 1787-ben megjelent »Szigvárt klastromi története« című könyvében. A *consiliarus* szót fordította vele.

[4]) Romhányi kéziratos tanulmánya. Leirat a székesfőváros levéltárában az 1799. évi lajstromozatlan iratok között.

Anzeige

Der neu angekommenen oder schon allhier gewesenen Personen.

Bey mir Beständverlasser Johan Lerfőző"

in der [illegible] Stadt
in Nro. 429 und Johan Lerfőző" Hause,
hat eingekehret, allein oder mit [illegible]

Nennet sich Emeric Lator

Ist alt 30 Jahre
ledig, verheurathet, oder verwittibt,
Religion Catholis
Geburtsort und Vaterland: Kecskemét in [illegible]
Karakter, oder Handthierung [illegible]
hat vorher gewohnet in Kecskemét
gedenket hier zu bleiben durch 2 Monat
und sich zu ernähren mit [illegible]
hat Paß oder Urkund von [illegible]
Pest, den 2. Decem 178 6

Bejelentőlap 1786-ból. (Eredetije a Fővárosi Könyvtár budapesti gyüjteményében.)

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

Pest város rendőrségi személyzete különben 1791-ben Schmall Lajos szerint[1]) a következőkből állott:

1 hadnagy	200	forint	évi	fizetéssel
1 kancellista	120	«	«	«
2 kerületi kommisszárius egyenkint	100	«	«	«
1 húsfelügyelő	60	«	«	«
1 strázsamester	180	«	«	«
3 káplár egyenkint	92	«	«	«
1 dobos	84	«	«	«
30 poroszló egyenkint	84	«	«	«
12 éjjeli őr egyenkint	84	«	«	«
1 kerülő	120	«	«	«
6 kapuőr egyenkint	130	«	54 krajcár évi fizetéssel	
1 part-felügyelő	54	«	évi fizetéssel.	

Ebben az időben tehát a városkapitányéval együtt 6107 forint 24 krajcárt tett ki Pest város rendőrségének egy évi fizetése. Ez az összeg a város 189 főnyi személyzete összes fizetésének közel negyedrésze, több mint 23 százaléka.

A városi rendőrségnek ez az erőteljes fejlesztése, a személyzet szaporítása a mellett bizonyít, hogy erre a fejlesztésre közbiztonsági okokból szükség is volt, hiszen Pest városa szinte észrevétlenül közeledett ahhoz az időhöz, hogy az ország politikai központjává legyen. De a kifogástalanul működő rendőri szervezetet megkövetelte Mária Terézia is, ki fegyelmet és békét akart a lelkekben és a közigazgatásban egyaránt. II. Józsefet azonban már nem elégítette ki az az intézmény, amely Mária Terézia uralkodásának utolsó évtizedeiben még megfelelt a kívánalmaknak. A felvilágosodott abszolutizmus fejedelme teljesen a maga ízlése szerint akarta átformálni a magyar közigazgatást, hogy reformjainak megvalósításánál minél kisebb ellenállásra találjon. Mielőtt azonban elkonfiskálta volna a vármegyék autonómiáját, hogy királyi biztosok segítségével kormányozzon: előbb Budán, Pesten és Pozsonyban császári rendőrséget szervezett. Ezt a nagy ujságot 1786-ban így jelenti be a Magyar Hiradó:[2])

»Az úgynevezett polizia végett felséges új rendelések tétettek, mely nem sokára a bécsi mód szerint Pozsonyban, Budán és Pesten fel fog állíttatni a város jobb rendtartásának reménysége miatt és az idegen tartományokból a nevezett városokba vándorolni szándékozóktól a szabad utazó levél elkérettetvén, az a nélkül szűkölködők *homályos helyre*[3]) tétetnek...«

Budára és Pestre Perczel István kapitányt, Pozsonyba Ambachel főhadnagyot nevezte ki rendőrfőnökké II. József. A rendőrkapitányok mellé

[1]) Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez. I. kötet, 122. oldal.

[2]) Magyar Hiradó 1786. január 21-iki száma.

[3]) *Homályos hely* annyi, mint börtön.

az általuk kijelölt és Bécsben kiképzett biztosokat vezényelt a császár. A rendőrszemélyzet nagyrészt kiszolgált katonákból állott, de ez az új szervezet sem felelt meg a hozzá fűzött reményeknek.[1]) A titkos kiadások fedezésére három-négyszáz forintnál alig kapott többet egy-egy rendőrkapitány.[2]) Pénz híján pedig a policia nem tudott szert tenni a szükséges tekintélyre. Különösen Budáról érkezett sok jelentés arról, hogy a rendőrséget bántalmazták és akadályozták hivatalos tevékenységében. A folyton-folyvást felvetődő hatásköri kérdések sem voltak rá alkalmasak, hogy a császár rendőrei eredményes munkát végezhessenek. II. József rendőrfőnökei egyre gyakrabban szóltak bele a városigazgatásba s azon igyekeztek, hogy minél szűkebb korlátok közé szorítsák Buda és Pest autonómiáját. Ebből végnélküli viták támadtak. Buda és Pest panaszra ment a császárhoz. Végül is II. József úgy döntött, hogy a város minden dolgát: a közbiztonságot, az olcsóságról, a közegészségről és iparról való gondoskodást az autonómia közegeire bízta. A császári rendőrfőnökök számára pedig a fő-főfelügyeletet tartotta fenn.[3])

Közben az elégedetlenség és nyugtalanság nőttön-nőtt, a főúri kastélyokban, a nemesi udvarházakban és a városi polgárság körében egyaránt. A politikai bizonytalanságnak ebben a nyomasztó légkörében lábra kapott és elharapódzott a besúgások, titkos feljelentések és névtelen levelek rettenetes szokása. Sűrűn akadtak minden rangúak és rendűek között, kik denunciáltak és temérdek volt az alap nélküli és hamis feljelentés is, bár az ilyenért szigorú büntetés járt. Marczali Henrik írja II. Józsefről való könyvében, hogy mivel a császár mindenről tudni akart: eltűrte, sőt előmozdította a denunciálást, melyért jutalmat adtak. Se vendéglőben, se kávéházban, se nyilvános helyen, se társaságban nem volt biztos az ember a felől, vajjon nem ül-e ott megfigyelője a vendéglősnek, a pincérnek, egy barátnak, orvosnak, ügyvédnek vagy másvalakinek a személyében.

A titkos policia rendszere azután II. Lipót alatt még jobban fejlődött, hiszen ez a rendszer az ő toszkánai uralma alatt érte el a fejlettség legfőbb fokát, de igazi kora ennek a rendszernek nálunk a francia forradalomtól megfélemlített Ferenc uralkodása idején volt. Természetesen ebben a korszakban fejlődött és tökéletesedett legjobban az idegenellenőrzés is.

A régi Pest a statisztika tükrében.

Az idegenellenőrzés megszervezésével egyidejűleg rendeli el a Helytartó Tanács Pest város népének számbavételét is. Mivel pedig a két dolog egymással szoros kapcsolatban van és kiegészíti egymást: a népösszeírási statisztika összeállítása is a városkapitány teendői közé tartozott.

[1]) *Marczali Henrik:* II. József és kora. III. kötet, 289. oldal.
[2]) 1786. március 22-i kézirat.
[3]) U. o.

Az adózó népesség összeírását III. Károly idejében is megkísérelték. 1715-ben készült az első, 1720-ban a második összeírás.[1]) Mária Terézia konskripciós rendelete eleinte Pesten kívül néhány fontosabb szabad királyi városra vonatkozott, 1777-től kezdve már összeírták a nemeseken kívül az ország minden szabad királyi városának lakosságát. A német örökös tartományokban már 1754-ben volt népszámlálás. Az volt az udvar szándéka, hogy a konskripciót minden harmadik esztendőben megismétli. A háborúk miatt azonban csak 1761-ben került sor a második összeírásra.[2]) Ennek azonban nem sok hasznát látták Bécsben, mert nagyon hiányos volt. Akkor rendelte el a királynő, hogy a jövőben a lelkészek az esketési, születési és halálozási adatokat rendszeresen szolgáltassák be a hatóságnak. Ilyen előzmények után kapta kézhez Pest város tanácsa a népesség összeírására vonatkozó rendeletet.[3])

A Helytartó Tanács pontokba foglalt utasítást adott róla, hogy milyen adatokat kell tartalmaznia a népösszeírásról való statisztikának.[4]) Ezenkívül két ízben is küldött mintát, skémát, melyben megmutatja, miképen kell ilyen statisztikát összeállítani. Az utasításból megtudjuk, hogy a latin nyelven szerkesztendő kimutatás első részében rubrikába foglalva feltüntetendő a lakosság száma nem, vallás és kor szerinti csoportosításban. A házaspárok számára is kíváncsi a Helytartó Tanács.

A kor szerinti csoportosításra nézve úgy intézkedik a leirat, hogy akik 15. életévüket tényleg még nem töltötték be: »kiskorúak« címen külön csoportban, akik azonban betöltötték tizenötödik évüket: »felnőttek« címen mutatandók ki. Azután mesterségenkint kimutatandó külön a katolikus, külön a nem-katolikus mesteremberek, legények és inasok száma. Ugyanígy a kereskedők és kalmároké is.

Vallás szerinti megkülönböztetés céljából is kívánja a hivatalnokok és tisztviselők; a tanítók és tanárok (szépművészetek tanítói); a szolgák és szolgálóleányok; a helybeli iskolásfiúk és leányok; a tanulás céljából a városban tartózkodó, idegenből jött diákok és tanuló leányok; továbbá a napszámosok és napszámosnők; az eltartott szegények és kéregető koldusok; az árvák és gondnokoltak; a világi papok, szerzetesek és apácák szám szerinti kimutatását.

Minden évről készült ilyen összeállítás és minden összeállításból egy példányt felküldtek a Helytartó Tanácsnak, egy példány pedig a városi

[1]) Ennek az összeírásnak az anyagát Acsády Ignác dolgozta fel »Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában« című munkájában. (Magyar Statisztikai Közlemények, 12. kötet, 1896.)

[2]) *Báró Láng Lajos:* A statisztika története. 230. lap.

[3]) 1771. május 14-én kelt Helytartó Tanácsi rendelet. (Székesfőv. Levéltár.)

[4]) Helytartó Tanács 1913. számú 1772. június 1. Int. aa. 4665—1772. V. 1. (Székesfőv. Levéltár.)

levéltárba került. A városkapitány neve aláírásával hitelesítette a kimutatást, alá biggyesztvén, hogy »Per me Maximilianum Petz Lae Rae Cittis Pest Capitaneum«[1]). Nem tudjuk, vajjon a Capitaneus munkájával a Helytartó Tanács meg volt-e elégedve, vagy sem? Annyi azonban kétségtelen, hogy Petz uram meglehetős felületességgel dolgozott. Az még hagyján, hogy olykor az összeadásban hibát ejt, de megesik az is, hogy két szomszédos esztendő számadatai között egészen megokolatlanul akkora a különbség, hogy néha bizony meginog bizalmunk a számok helyességében.

Mindenesetre sokat von le a kimutatások értékéből, hogy nem ugyanazon rendszer szerint készültek. Egyébként a hibák jobbadán csak eleinte fordulnak elő. Később azonban, különösen II. József uralma idején már olyan pontos és minden részletre kiterjedő népmozgalmi statisztikát ad a pesti magisztrátus, hogy igazán dícséretére válik.[2])

Ezeknek a 160—170 esztendős számadatoknak a tükrében érdekesen mutatkozik meg a Mária Terézia és II. József korabeli Pest élete. Ez a Pest akkoriban lendült neki a fejlődésnek; akkoriban kezdte levetni szegényes, falusias habitusát. Vannak, akik megsejtik az eljövendő idők konjunktúráját és tömegesen lepik el a várost; megindul az építkezés, amely épúgy, mint manapság, számtalan kereseti ágat mozgósít. A népesség állandó hullámzása természetesen meglátszik azokon a konskripciós táblákon, amelyeket a városkapitány készít.

Vajjon mekkora lehetett Pest város népessége Mária Terézia uralkodása utolsó évtizedében?! Erre a kérdésre már 1765-ben is kíváncsi volt a Helytartó Tanács. A magisztrátus 1765. május 9-én kelt jelentésében[3]) arról számol be, hogy ezidő tájt a polgár-népesség 1300 férfiból és 1392 nőből áll. Ezeken kívül még 42 nemes és 896 napszámos lakott a városban. De nem tudjuk, hogy hány volt a gyermek? Nem tudjuk azt sem, hogy a polgár-népességen kívül kik-mik és hányan lakták még Pestet. A magisztrátus 1766. szeptember 10-i jelentéséből[4]) megtudjuk azt is, hogy a kegyes-rendűek gimnáziumába 539, a belvárosi magyar iskolába 60, a belvárosi német iskolába 112, az egyik külvárosi iskolába 78, a másik külvárosi iskolába 60 tanuló járt, ami összesen

[1]) *Liberae Requiae Civitatis* rövidítése.

[2]) A székesfőváros levéltárában kilenc darab ilyen pesti konskripciós összeállítást találtunk. 1772. esztendőről való az első, 1781-ről való az utolsó (az 1778. évről való konskripció hiányzik). Mi azonban az 1782. évről való adatokat is közöljük, melyek a Magyar Gazdaságtörténeti Szemle VIII. évfolyamában a 158. oldalon jelentek meg dr. Thirring Gusztáv feldolgozásában. Az 1782. évről való kimutatás eredetije: »Conscriptio Animarum in Liberis Regiisque ac Montanis Civitatibus pro anno 1782« címen az Országos Levéltárban található.

[3]) Pestvárosi levéltár. Int. aa. 4010.

[4]) Pestvárosi levéltár. Int. aa. 4082. és *Gárdonyi Albert:* Pest város újratelepítése a török hódoltság után. (Föld és ember. VI. évf. 109. oldal.)

849 tanulót jelent s legalább ugyanannyira becsülhetjük azokat is, akik nem jártak iskolába. Ezekszerint 1765 év körül öt és félezren lakhatták Pest város 1146 házát. Ez a népszám azonban messze lehet a valóságtól, mert Pest város 1772. évi konskripciós jelentése már 12.718 lakóról tud. Az pedig nem valószínű, hogy két esztendő alatt 131·5 százalékkal növekedett volna a népesség. Egyébként a népösszeíró jelentések szerint 1772. és 1782. között így alakult Pest város demográfiai képe :

Pest lakossága nem és életkor szerint 1772—1782. években.

Év	Férfi lakosság			Női lakosság			Férfi és női lakosság összesen	Felnőttek összesen	Kiskorúak összesen
	Felnőttek	Kiskorúak	Összesen	Felnőttek	Kiskorúak	Összesen			
1772	4.148	2.979	7.127	3.292	2.299	5.591	12.718	7.440	5.278
1773	4.717	3.164	7.881	3.357	2.301	5.658	13.539	8.074	5.465
1774	4.716	3.265	7.981	3.535	2.452	5.987	13.968	8.251	5.717
1775	4.593	3.202	7.795	3.380	2.306	5.686	13.481	7.973	5.508
1776	4.616	3.209	7.825	3.409	2.319	5.728	13.553	8.025	5.528
1777	4.484	3.053	7.537	3.302	2.182	5.484	13.021	7.786	5.235
1778	Adatok hiányzanak								
1779	4.500	3.002	7.502	3.229	2.117	5.346	12.848	7.729	5.119
1780	5.112	3.216	8.328	5.555	2.863	8.418	16.746	10.667	6.079
1781	5.344	3.129	8.473	6.055	2.940	8.995	17.468	11.399	6.069
1782	5.365	3.233	8.598	6.069	2.891	8.960	17.558	11.434	6.124

E szerint tíz esztendő alatt kisebb-nagyobb hullámzás után 38 százalékkal gyarapodott Pest város népessége. 1772-ben még csak 12.718 volt a népszám, míg 1782-ben már 17.558 volt a lakók száma. A lakosságnak ez a rohamos növekedése annál meglepőbb, mert 1775-ben, 1777-ben és 1779-ben csökkent a lélekszám és erősebb tempóban csak Mária Terézia utolsó évében, 1780-ban kezdett nőni, amikor egyik esztendőről a másikra kevés híján egyszerre négyezerrel növekedett. Hogy 1775-ben csökkent a népszám, abban nagy része volt az árvíznek, mely ez év február 16. napján elöntötte a várost és 611 házat elpusztított. Azután figyelembe kell vennünk azt is, hogy közben a mindenféle járvány : a pestis, a himlő és egyéb betegségek állandóan fogyasztották a népet, úgyhogy 1772-től az1781. évig a halálozások száma több mint ezerrel hagyta maga mögött a születések számát.[1]) Azt pedig, hogy 1780-ban abnormisan egyszerre négyezerrel szökött fel a népszám, csak azzal tudjuk megmagyarázni, hogy az 1780. esztendőt megelőzően nem vették számításba az idegen népességet. Ezt a feltevésünket igazolni látszik az is, hogy II. József népszámlálásai alkalmával is külön mutatták ki az állandó lakosság számát és külön mutatták ki az idegenekét.

[1]) Mint a belvárosi plébánia matrikuláiból megállapítottuk, egyedül 1772-ben 712 volt a halálozási többlet.

1787-ben például Pesten az idegenek száma 8·7 százalékát tette ki a tényleges népességnek, vagyis az állandó lakosság száma 1787-ben 22.323 volt, az idegeneké pedig 2147-et tett ki. Az idegenek közül 731 (2·9%) magyarországi, 1416 (5·8%) pedig az osztrák örökös tartományokból és egyéb külföldi országokból szivárgott Pestre. Az idegenek hullámzása különben erősen meglátszik a városon és hol emeli, hol csökkenti a lakosság számát. Az idegenek között mindenféle akadt. Van köztük vásáros is elég, de temérdek közöttük az olyan, ki szerencsét próbálni jött Pestre. Mindenesetre jellemző, hogy 1371 osztrák, német és egyéb országbeli idegen közül csak 45 hozott magával asszonyt. II. József idejében, amiképen a császár három népszámlálásának eredményeiből kiderül, minden magyarországi város közül Pesten tartózkodott a legtöbb idegen. Buda meg Pozsony ebben a tekintetben csak Pest után következett. Volt is itt dolguk elég az idegenellenőrző kommisszáriusoknak.

Mária Terézia népösszeírási tábláinak nagy érdekessége, hogy nemcsak nem és vallás szerint mutatja ki a népszámot, hanem kor szerint is, felnőttekre (Adulti) és kiskorúakra (Minores) osztván a város népességét. A felnőttek csoportjába — mint említettük — azokat sorozták, akik 15. életévüket már betöltötték, a kiskorúak csoportjába pedig azokat, akik tényleg még nem töltötték be 15. esztendejüket. Mit mutatnak ezek az összeállítások?! Azt, hogy Mária Terézia uralkodásának utolsó évtizedében a női lakosság mögötte maradt a férfi-lakosságnak, ellenben József császár uralkodásának első éveiben már a nők vannak többen. 1772-ben ezer férfira 784 nő jut, de 1782-ben ezer férfira már 1042 esik. A mi időnk adataival egybevetve e számokat, látjuk, hogy a világháborút megelőző népszámlálás évében, 1910-ben, Budapesten ezer férfira 1030 nő, a legutóbbi népszámlálás idején, vagyis 1935-ben, pedig 1179 nő jutott.[1])

Nem ujság, hogy 160 esztendővel ezelőtt viszonylag több gyermek született, mint most. 1772-ben Pest város minden ezer lakója közül 415 volt a 15 évesnél fiatalabb gyermek, míg 1782-ben már csak 349; 1910-ben viszont 233, míg 1935-ben már csak 147. Minden ezer pesti nő közül 1772-ben 588 az olyan, ki 15. életévét betöltötte, 1782-ben pedig 677. Ugyancsak 1782-ben minden ezer tizenötévesnél idősebb férfira 1131 tizenötévesnél idősebb nő jut (Budán ugyanakkor csak 874 jut).

De ezekből a konskripciókból azt is megtudjuk, hogy évenkint hány a házaspárok száma, sőt 1780-tól kezdve azt is, hogy hány a születések és halálozások száma. Pest város statisztikája II. József uralkodásának első esztendejétől kezdve egészen részletes, mely nemcsak pontosan tudósít a

[1]) *Dr. Illyefalvi I. Lajos:* Budapest székesfőváros Statisztikai Évkönyve 1938. — A tanulmányban előforduló a mai idők Budapestjére vonatkozó számadatokat is ugyanebből a munkából vettük.

házaspárok előző évi számáról és az új házasságkötésekről, hanem a házasságok felbontásáról, az idegen házaspárok beköltözéséről vagy a helybeli házaspárok elköltözéséről szintén informál. Sőt az 1781. évi összeállításból még azt is megtudjuk, hogy kerületenkint (Belváros, Teréz-külváros, Ferenc-külváros) mennyi volt a törvénytelen újszülött; hány fiú és hány leány; meg azt is, hogy milyen felekezethez tartozott a törvénytelen gyermek anyja.

Sajnos, a Mária Terézia uralkodásának utolsó éveiből való kimutatások a születések és halálozások évenkint való alakulásáról nem informálnak, ép azért a belvárosi plébánia anyakönyveiből pótoltuk ezt a hiányt.

Születések és halálozások alakulása 1770—1779. között.

Év	Születések száma	Halálozások száma	Születési többlet (+) halálozási többlet (—
1770	693	669	+ 24
1771	723	942	— 219
1772	774	1.486	— 712
1773	741	829	— 88
1774	849	717	+ 132
1775	816	949	— 133
1776	804	902	— 98
1777	795	703	+ 92
1778[1])	277	281	— 4
1779	380	327	+ 53

Ez a tábla azt mutatja, hogy 1770-től 1780-ig való tíz esztendő közül Pest városa csak négy olyan évet ért meg, melyben a születések száma meghaladta a halálozások számát. A többi hat esztendőben 1154-gyel volt több a halálozások száma, mint a születéseké.

Egyébként minden 100 tizenötévesnél idősebb nő közül 1780-ban 52, 1781-ben 49 és 1782-ben 50 volt férjnél és 1780-ban, meg 1781-ben minden harmadik-negyedik, 1782-ben csak minden negyedik házasság volt termékeny, Budán viszont minden 6.—7. Százhatvan esztendő alatt azonban alaposan leromlott a termékenység arányszáma és az 1935-ös népszámlálás évében már csak minden 29. házaspárnak született gyermeke. Hogy másfél század távolsága milyen változásokat idézett elő a magyar fővárosban a házasságok termékenysége tekintetében, arra jellemzőek a következő számadatok.

Minden ezer pesti házasság közül 1780-ban 271 házasságból, 1781-ben 275 házasságból, 1782-ben 245 házasságból született gyermek, míg 1935-ben ezer-ezer házasság közül már csak minden 34—35 házaspárnak született gyermeke. De még ez a 34—35 újszülött sem valamennyi pesti anya gyermeke,

[1]) 1777. november hónapjában létesült a Teréz-városi és József-városi plebánia. Attól fogva e két új plebánia körzetében a házassági, születési és halálozási eseteket nem a belvárosi plebánia könyveli el. Ezért van, hogy e kimutatásban 1778-tól kezdve *csak a belvárosi* születési és halálozási esetek összegét találják.

mert tudni kell, hogy a fővárosban született gyermekek 30 százalékának az anyja idegenből jön Budapestre, hogy itt adjon életet gyermekének.

Érdekes az is, hogy az 1781-ben Pesten született gyermekek 6·4 százaléka volt törvénytelen, míg manapság jelentékenyen magasabb a törvénytelennek anyakönyvezett újszülöttek száma. 1937-ben például 14·8 a százalékos arányszám, míg 1929-ben 20·1 százalék. Jellemző, hogy 1781-ben Pest akkori három kerülete közül a Belvárosban született a legtöbb, a Terézvárosban a legkevesebb törvénytelen gyermek.

Különben másfélszáz esztendővel ezelőtt nagy pazarlás folyt az emberi életben. Bőséges volt a gyermekáldás, de félelmetesen dolgozott a halál is. Pest város minden ezer lakójára jutott:

1780-ban 46·2 születés, 47·3 halálozás,
1781-ben 46·7 születés, 58·1 halálozás,
1782-ben 42·8 születés, 49·4 halálozás.

Ugyancsak 1782-ben Budán ezer-ezer élőre 38·8 születés és 49·4 halálozás esett, míg 1935-ben már csak 15·4 ezrelék a születések és 14·8 ezrelék a halálozások arányszáma.

1781-ben elsőízben ad külön népösszeírást a Belvároson kívül a Terézés József- külvárosokról a városkapitány. Az összeállítás felekezet és kor (Adulti et minores) szerint külön mutatja ki a helybeli nem-nemeseket (Plebei Domiciliati), továbbá számot ad a szolgákról és szolgáló leányokról; a kórházakban és alapítványi helyen ápolt szegényekről, a koldusokról, a papokról, szerzetesekről és az apácák létszámáról, de a napszámosokról nincs szó a jelentésben. A helybeli polgári népességből 11.739 a katolikus; 51 a protestáns (A-catholikus); 602 pedig a görög ritusú (Schismatici). A görög ritusú szerbek és makedónok közül 581-en a Belvárosban laknak; a protestánsok közül, kik ekkortájban kezdenek letelepedni Pesten: 39 lakik a Belvárosban. De a 39 között csak egyetlen egy a nő; kilenc a Terézvárosban (7 férfi, 1 nő, 1 fiú-gyermek) a többi három a Józsefvárosban lakik. Ez az összeírás mutatja ki elsőízben a József császár türelmi rendelete alapján Pestre költözött zsidókat. 1781-ben még csak tizenegyen vannak; öt férfi, hat nő és természetesen a Terézvárosban van a szállásuk. A három városrész kor és nem szerint való csoportosításban ez.

Pest város népe 1781-ben.

Városrészek	Férfi lakosság			Női lakosság			Pest város lakossága
	Felnőttek	Kiskorúak (15 évesnél fiatalabb)	Férfi-lakosság együtt	Felnőttek	Kiskorúak (15 évesnél fiatalabb)	Női lakosság együtt	
Belváros	2.349	764	3.113	1.960	823	2.783	5.896
Teréz-külváros	1.389	880	2.269	1.499	893	2.392	4.661
József-külváros	1.185	925	2.110	1.520	858	2.378	4.488
Összesen	**4.923**	**2.569**	**7.492**	**4.979**	**2.574**	**7.553**	**15.045**

E táblázat szerint a Belváros lélekszáma közel jár a hatezerhez, a két külvárosé pedig meghaladja a kilencezret. Jellemző, hogy a két külvárosban alig húsz esztendővel azelőtt indult meg a település és 1781-ben már úgy a Teréz-, mint a József-külváros népszáma igyekszik megközelíteni a falak közé zárt Belváros lélekszámát.

Egyébként legtöbb a házasságkötés a József-külvárosban. Ez a legszegényebb városrész és 1781-ben 76 házasságkötést írtak be az anyakönyvbe, míg a Belvárosban csak 53-at. Ugyanebben az évben a Józsefvárosban 39 házasság bomlott fel azáltal, hogy vagy a férj vagy a feleség meghalt. Viszont a Belvárosban 51 volt a felbomlott házasságok száma. A gyermek-halálozás mind a három városrészben egyaránt nagy, de a legsűrűbb a Terézvárosban, hol 1781-ben a tizenötévesnél fiatalabbak közül minden kilencedik meghalt.

Mária Terézia uralkodása idején megindult népösszeírások érdekes és nagyon figyelmet érdemlő része a foglalkozási statisztika, mely megmutatja, hogy a XVIII. század hetvenes éveiben és a Jozefinus idők legelején milyen rendű-rangú emberek lakták Pestet és miből éltek. De kiviláglik ebből az összeírásból az is: miképen fejlődött, vagyis milyen nehezen fejlődött az ipar és a kereskedelem. Ennek oka a vámrendszeren és az osztrák konkurrencián kívül maga a versenyt nem tűrő céh-rendszer, mely kerékkötője minden fejlődésnek. Az 1772. és 1781. évek között így alakult a pesti iparos-népesség létszáma.[1])

Kézmívesek és mesteremberek Pesten 1772—1781-ben.

Év	Katolikusok				Nem-katolikusok (A-Catholikus)				Mindössze
	mester	legény	inas	összesen	mester	legény	inas	összesen	
1772	644	1.118	264	2.026	3	28	—	31	2.057
1773	631	1.103	234	1.968	1	43	1	45	2.013
1774	732	1.224	299	2.255	1	73	2	76	2.331
1775	724	1.244	350	2.318	3	64	—	67	2.385
1776	730	1.260	354	2.344	3	58	—	61	2.405
1777	722	1.161	344	2.227	3	35	—	38	2.265
1779	729	1.051	275	2.055	2	43	2	47	2.102
1780	695	1.269	372	2.336	2	30	3	35	2.371
1781	701	1.185	364	2.250	3	39	—	42	2.292

Amint e tábla mutatja, a pesti kézművesek száma 1772. és 1781. évek között állandóan meghaladta a kétezret, de legnagyobb a létszám az árvíz utáni esztendőben, 1776-ban mikor 2400 főnyinél is nagyobb az iparos-népesség. 1781-ben 704 mester dolgozott Pesten 1224 legénnyel és 364 inassal,

[1]) Az *iparos* szót e korban még nem ismerték. *Kézműves* és *mesterember* szavakat használták helyette. Szily Kálmán Magyar Nyelvújítás Szótára szerint az *ipar* szó az *iparkodás*-ból született és Szemere Pál használta először 1830 körül. Az *iparos* szó eleinte gewerbsam, erwerbsam és csak az 1845-ben megjelent Fogarasi János-féle Magyar és Német Segédszótár fordítja a Gewerbsmannt iparosnak.

ami nem azt jelenti, hogy minden mesterre jut két-két legény vagy inas, mert 71 mester legény nélkül dolgozott, a legtöbb mesternek pedig mindössze csak egy-egy legénye, vagy inasa volt. Legtöbb kezet foglalkoztat az építőipar, nem csoda hát, ha az ácsmesterek és a kőművesmesterek voltak a város legtehetősebb polgárai. 1771-ben öt ácsmester 184 legénnyel dolgozott, vagyis minden mesterre 38—38 legény jutott. De konjunktúra volt az építkezés 1775-ben és 1777-ben is. 1775-ben öt ácsmester 146 legénnyel és 16 inassal; hét kőművesmester pedig 141 legénnyel és 14 inassal dolgozott. Azonban az építő-konjunktúra sem tart örökké. 1781-ben már csak négy ácsmesternek és 93 legénynek adott munkát és kenyeret az építkezés. Népes volt a ruházati ipar is, bár ez a szakma nemcsak Pest város lakosságát látta el öltözettel, hanem vásárra is dolgozott; mégpedig tizenhét magyar szabó hatvanhatod magával; 25 német szabó száznyolcadmagával; húsz szűrszabó tizenkilenc legénnyel és kilenc inassal; 42 csizmadia 48 legénnyel és 24 inassal; 39 német suszter 159 legénnyel és 39 inassal dolgozott.

Száztizenhárom iparágat sorol fel Mária Terézia statisztikája, de a száztizenhárom iparág közül tizenháromnak 1781-ben nem volt sem műhelye, sem mestere Pesten. Például nem voltak aranyfonók (Aureorum filorum Crispatores); nem volt rézmetsző; nem volt a városban »plajbász-készítő« (»Cerusae confectores«). Ráth Pál 1805-ben kiadott »Adress-Kalender«-ében »Plájváisz-öntő«-nek nevezi, amit később »iró-ón«-ra fordítottak. Nem volt papírmárványozó, vagyis más néven tapéta-készítő sem. Üres a helye a bográcsz-készítőnek; az orgona-építőnek; a posztónyírónak; a papírkészítőnek; a puskapor-készítőnek; a salétrom-főzőnek és a téglaégetőnek. Ellenben a céhes-iparok között szerepelnek a könyvkereskedők, a gyógyszerészek, a »borbélyműhelyt tartó seborvosok« (Chyrurgi tonstrinas tenentes). Érvágó borbély tizenhárom volt a városban és hatvanegyedmagával dolgozott. De meglehetősen nagy számmal voltak, kik a lakosság divat-igényeit szolgálták ki. Paróka-készítő (Capillamentarii) volt hat, ki húszonkilencedmagával készítette a parókát. A mell-bodor varrónak krepény-készítő volt a magyar neve (Nodularii germanici), ilyen csak 3 volt. Ellenben Nodularii Hungarici, vagyis gombkötő 19 volt, ki ötvenegyedmagával dolgozott. Ezenkívül két paszományos, öt órás 11 legénnyel; kilenc aranyműves ugyancsak 11 legénnyel és hét inassal, továbbá volt egy Speculorum confector, vagyis tükörcsináló, ki két segéddel dolgozott.

Volt 4 tű-csináló; 5 sarkanytús-mester; 2 kártyafestő; 2 csokoládékészítő; 3 szegkovács; 2 paplancsináló; 6 patkó-kovács; 10 lakatos; 3 dróthúzó; 4 kardcsiszár és egy serfőző, aki nyolc legénnyel főzte a sert.

37 kertész, 18 molnár, 13 halász, 12 pék, 11 mészáros, 2 cukrász volt a polgárok között, aminthogy az iparosok között szerepel az a hat kávéfőző is, ki huszonkettedmagával szolgálta ki a kávéházi közönséget.

A kávéház valamennyire már akkoriban is fokmérője volt a jólétnek és nem érdekesség nélkül való, hogy 1772-ben hat, míg 1775-ben már kilenc kávéház volt Pesten. Ezekben azonban a gazdán kívül mindössze öt pincér szolgálta ki a vendégeket. De a kávéházak igazi korszaka a XVIII. század utolsó évtizedében kezdődött. 1790-ben már tizenkét kávéház volt Pesten 25 pincérrel, 1792-ben pedig — Ferenc császár koronázása idején — tizenhat pesti kávéházban fogyasztotta a feketét az idegen és a helybeli.

Mindenesetre meglepő, hogy a kávésokkal a kézművesek között találkozunk, holott például a vendéglősöket és kocsmárosokat a kereskedők között számolta el a 160 év előtti városi tanács statisztikája. »Mercatores et quaestores« cím alatt könyvelte el a kereskedőket. Az 1772. évi kimutatásban ilyen néven tizenhat fajta kereskedő-ág van felsorolva, de ezek között a vendéglősön kívül ott van a bérkocsis és fuvaros, valamint a hajómester és a kofa is.

Ezeket hol a kézművesek és mesteremberek, hol megint a kereskedők között adja a régi statisztika. Ezért van, hogy egyik-másik évben váratlanul és indokolatlanul csökken a kereskedők száma, miként az alábbi táblázatból is megállapítható:

Árosok és kereskedők Pesten 1772—1781-ben.

Év	Katolikusok				Más vallásúak				Mindössze
	főnök	boltos-legény	inas	összesen	főnök	boltos-legény	inas	összesen	
1772	38	41	18	97	116	86	27	229	326
1773	30	19	17	66	59	60	33	152	218
1774	49	35	26	110	119	89	36	244	354
1775	51	37	28	116	120	91	38	249	365
1776	51	37	28	116	120	91	38	249	365
1777	53	30	28	111	120	92	40	252	363
1778	Adatok hiányzanak								
1779	55	25	22	102	122	87	43	252	354
1780	34	29	17	80	113	99	41	253	333
1781	50	24	20	94	80	66	34	180	274

A bizonytalan hovatartozású foglalkozások után következnek a sorban a tulajdonképeni kereskedők, vagy amint a 160 év előtti latin nyelven szerkesztett statisztika mondja: Marcatores és quaestores. A mercator és a quaestor a kereskedőknek két különféle fajtáját jelenti. De hát milyen kereskedő a mercator és milyen a quaestor?! Ezt azért nehéz eldönteni, mert a XVIII. század végén, bár nagy mult áll mögötte, a *kereskedő* szót nem használták. Használták ellenben az *áros* szót és elvétve használták a *kereskedelem* szót. *Kereskedő* formájában először tudtunkkal 1788-ban fordul elő Decsy Sámuel egyik könyvében. Mivel pedig a foglalkozási statisztikát szerkesztő

városkapitány egy-némelyik üzletághoz hozzáteszi, hogy quaestor (például quaestor Ferri = vasáros; quaestor panni = posztóáros; qaestor serici = selyemáros) úgy látszik, hogy a qaestorok a viaszt, vasat, posztót, halat, selymet, főzeléket, vásznat áruló boltosok, ellenben a mercatores a vállalkozó kereskedők és nagykereskedők. Jellemző, hogy a fűszerkereskedőket (aromatarii), a sajtkereskedőket (casearii) és a szatócsokat (dardanarii) nem nevezi quaestornak a kimutatás összeállítója és külön rovatot nyit a mercatores számára.

Érdekesnek tartjuk megemlíteni, hogy míg a kézmíves és egyéb ipar jóformán teljesen a katolikus vallású polgárok kezében van (1781-ben 605 mesterember között csak 3 nem-katolikus akad), addig a kereskedelemnek több mint a 70 százalékát a görög ritusú szerbek, valamint a bevándorolt görögök és makedónok foglalták le maguknak. 1772-ben a tizennyolcadmagával foglalatoskodó öt fűszeres, a kilenc szekeres és fuvaros mind római katolikus azzal a 43 vendéglőssel és kocsmárossal együtt, aki 13 csapossal méri a bort. Az öt vaskereskedő közül is csak egyetlen egy tartozik a görög felekezethez. Ellenben a kofák közül csak kettő katolikus, 68 pedig szerb, aki 40 főnyi segítséggel dolgozik. A szatócsok közül öt katolikus, kilenc ellenben görög; a kilenc katolikus vallású épületfa-kereskedőnek öt görög ritusú a konkurrense. A három selyemkereskedővel öt görög versenyez. A hat vászonkereskedő pedig mind egy szálig görög. A nagykereskedők között katolikus csak hat akad, ellenben görög 17, aki 32 segédjének és 15 inasának ad kenyeret. A rá következő esztendőben már húszonötre emelkedik a görög nagykereskedők száma, kik segédestül, inasostól 83 lelket számlálnak.

A pesti foglalkozási statisztika ama részét, mely 1772. és 1782. között a papi rendhez tartozók, a tanító személyzet, a cselédség, a napszámosok, tanúló ifjúság, árvák, koldusok és egyéb szegények létszámát mutatja, a következő oldalon levő táblázat tárja elénk.

A világi papok száma nem nagy, de amint látható, emelkedő irányzatot mutat, mert egyre sokasodnak a hívek és szaporodnak a plebániák. A szerzetesek létszámának kimutatásán már meglátszik a jezsuita-rend megszüntetése. XIV. Kelemen pápának a rendet megszüntető bulláját 1773. október 21-én hirdették ki a budai jezsuita kollegiumban és a rá következő esztendőre vonatkozó pesti népösszeírásban a szerzetesek száma már tizennyolccal kevesebb, mint 1773-ban volt. A jezsuiták pesti rendháza a Kossuth Lajos-utca és a Semmelweis-utca sarkán (Semmelweis-utca 1—3.) állott és a jezsuiták után a kir. ügyigazgató székháza lett, 1786-ben pedig az orvosi egyetem költözködött bele. Egyébként József császár 1782-ben megszüntette a pálosok, a domonkosok, valamint a Klára-apácák rendjét is. A Klára-apácák rendházából kórház, szülőnők otthona lett. Az egykori klastromban ma a közgazdasági egyetem professzorai tanítanak. A domonkos-rend egykori

Áttekintés a foglalkozásokról.

Megnevezés	1772-ben	1773-ban	1774-ben	1775-ben	1776-ban	1777-ben	1779-ben	1780-ban	1781-ben	1782-ben
1. Papok	9	14	16	15	13	13	10	10	8	12
2. Szerzetesek	113	137	119	115	116	130	189	133	124	114
3. Apácák	19	21	22	22	22	22	22	22	21	—
4. Tisztviselők	—	163	192	198	198	198	209	89	89	91
5. Szépművészetek tanítói	25	27	40	44	44	44	55	30	44	28
6. Szolgák (férfiak)	367	382	398	324	324	300	357	492	470	453
7. Cselédek (nők)	722	748	787	847	847	810	903	1.052	1.028	1.054
8. Napszámosok (fi)	274	1.238	1.335	1.323	1.323	1.420	1.521	1.253	1.505	1.516
9. « (nő)	908	873	887	898	898	898	942	419	398	408
10. Tanulók (fiúk)	358	441	464	487	487	552	579	251	245	311
11. « (lányok)	201	170	191	201	201	260	246	90	140	95
12. Idegen tanulók (fiúk)	311	319	311	300	308	496	516	103	138	151
13. « « (lányok)	13	21	37	39	39	34	38	15	19	17
14. Árvák (fiúk)	103	117	140	174	174	169	190	78	79	85
15. « (lányok)	114	116	118	154	149	146	148	53	150	160
16. Koldusok (férfiak)	112	152	185	264	254	272	276	125	112	138
17. « (nők)	84	83	107	221	211	228	228	113	119	145
18. Szegények (férfiak kórházban)	—	—	—	—	—	—	—	28	21	.
19. Szegények (nők kórházban)	—	—	—	—	—	—	—	41	45	.
20. Alapítványi intézetben férfi	30	38	29	35	35	35	40	6	6	29
21. Alapítványi intézetben nők	42	72	43	42	42	42	49	6	6	53

Váci-utcai rendháza és temploma most az Angol kisasszonyoké, a pálosok rendházából pedig részben tudomány egyetem, részben a központi papnevelő intézet lett. Ebből a nagy változásból a pesti sztatisztikában egyelőre csak a Klára-apácák rendjének megszűnése mutatkozik meg. 1782-ben ugyanis apácák már nem szerepelnek az összeírásban. A szerzetesek létszáma legnagyobb volt 1779-ben, mikor 189 szerzetes lakott Pesten. Ez a szám folyton csökken, míg 1787-ben egyszerre 469-re emelkedik, aminek az a magyarázata, hogy József császár az egri és zágrábi papnevelő intézetet és a budai egyetemet 1786-ban Pestre helyezi át.[1]) A pap-tanárok és a sok kispap megnégyszerezi Pesten a papi rendhez tartozók számát.

A tisztviselők és a honorációrok száma 1779-ben volt a legnagyobb Pesten, de József császár alatt ez a szám egyre fogyó irányzatot mutat. A császár centralista politikája a felesleges hivatalokat megszünteti, a fontosakat Budán összpontosítja. 1784-ben a két főtörvényszéket: a királyi ítélőtáblát és a hétszemélyes táblát is áthelyezi Pestről Budára. Az 1786. évi konskripció már csak 73 hivatalnokot talál Pesten. A következő esztendőben azonban mégis 124-re emelkedik a számuk, aminek az a magyarázata, hogy

[1]) A budai papnevelő intézet viszont Pozsonyba költözködik.

a vármegye vezetői Pestre költöznek és sokuknak Pesten van a házuk vagy szállásuk azok közül is, kiknek Budán a hivataluk.

»A szépművészetek tanítói« fogyóban vannak a statisztika szerint, mégpedig azért, mert jórészük az egyházi rendhez tartozik és ott számolták el őket.

Meglepő, hogy mekkora a cselédség. Az 1781. évi népösszeírás 470 szolgát és 1028 szolgálóleányt tart számon, de valójában többen voltak. Voltaképen 2150 főnyi cselédség szolgálta ki ebben az esztendőben a pesti háztartásokat (köztük 78, 15 évesnél fiatalabb fiú és 171 kiskorú leány), de a városkapitány csak 1507-ről számolt el, mert 643 idegen. Természetesen a legnagyobb számú a cselédség a Belvárosban. Itt a szolgák száma 985, a cselédlányoké 739. De nagy a napszámosok száma is, 1781-ben 1516 napszámos férfi és 408 napszámos nőről tud a városkapitány statisztikája.

Viszonylag szép számmal vannak Pest városában az iskolások is. A számuk 1779-ben és 1777-ben a legnagyobb. 1779-ben 1379 gyermek jár iskolába, köztük 284 leány. A leányok közül 246 leány pesti szülők gyermeke, 38 pedig vidéken lakó szülőké. Meglepően nagy számmal vannak a tanulás céljából Pesten lakó vidéki diákok. 1779-ben 516 ilyen vidéki diák tanult Pesten. Nagy részük a piaristák gimnáziumába járt, de voltak közöttük vidéken lakó nemeseknek a pesti normál-iskolába járó gyermekei is. Családoknál elhelyezett vagy konviktusban lakó kosztos diákok ezek, kik öregbítették a polgárság jövedelmeit. Ezzel szemben 1782-ben 85 árva fiú és 160 árvaleány eltartásáról gondoskodik a város, de volt esztendő, mint például az árvízzel sujtott 1775-ös év, mikor 174 árva fiúról és 154 árvaleányról kellett gondoskodnia a pesti polgárságnak.

Azonban nemcsak az árva gyermekekről kellett gondoskodnia a városnak, hanem az elaggott szegényekről és koldusokról is.

Pest elaggott szegényeit a kórházban helyezte el a magisztrátus. Ez a városi intézmény tulajdonképen nem is annyira kórház, mint szegényház. A báró Kaas Ivor-utca és Veres Pálné-utca sarkán (Báró Kaas Ivor-utca 12—14.) állott az a meglehetősen gondozatlan külsejű épület, mely az elaggott szegények hajlékául szolgált. Napi három krajcárba került egy-egy beteg öreg ember ellátása. A nagy ünnepeken (tíz ilyen ünnepnap volt egy esztendőben) naponkint két messzely bort és ebédre főzeléket, vacsorára pedig rántottlevest kaptak az öregek. A drágaságra való tekintettel 1783-ban hat krajcárra emelte fel a városi tanács az ápolási díjat. A kórház mellett állott egy kisebb ház, Pintér konziliárusé, melyet a helytartó-tanácsos azzal testált a városra, hogy hat elaggott férfit és hat elaggott nőt ápoljanak benne. »Ronda, piszkos tanya volt ez a kórháznak nevezett szegényház — írja Schmall Lajos —[1]), ahol a társadalomtól teljesen elhagyott, munkaképtelen és teljesen elszegénye-

[1]) Adalékok Budapest történetéhez. II. kötet.

dett emberek végső ínségükben kerestek menedékhelyet«. 1779-ben 40 elaggott férfi- és 49 öreg nő-lakója volt a szegényháznak. 1788-ban pedig még a bujakóros betegeket is a Pintér-féle házban szállásolták el. 1775-ben Mária Terézia szorgalmazására »szóba jött« ugyan egy árva-, egy szegény- és egy dologház létesítése. De ilyesmire soha sem volt pénze a szegény városnak. A tervbevett szociális intézmények közül 1784-ben mégis csak megépült az új szegényház. Ez az új szegényház pedig nem volt más, mint a 73 beteg befogadására a Rókus-kápolna mellett épült kis kórház, melyet 1797-ben aztán 207 beteg befogadására bővítettek ki. Ebből lett idővel a mai Rókus-kórház.

1786-ban kezdték építeni József császár parancsára a mai Szabadság-tér helyén a szomorú emlékű Újépületet. Állítólag az volt a terve a császárnak ezzel a monstruózus épülettel, hogy közkórházat helyez el benne, melynek külön-külön osztályai lettek volna a szülőnők, a tébolyodottak, a járványos betegségben szenvedők és a lelencek számára. II. József azonban meghalt, mielőtt a kőművesek és ácsok munkájukkal elkészültek volna. Mikor pedig végre mégis megépült a »Neu-Gebäude«: pattantyúsok kaszárnyája lett belőle, melyet 1849-ben és 1850-ben a magyar szabadságharc hőseinek bebörtönzésére használt az osztrák uralom.

Súlyos problémát jelentett a városra nézve a koldus-kérdés megoldása. Az országban nem volt még egy város, melynek annyi koldusa lett volna, mint Pestnek. 1779-ben a kolduló barátokat nem számítva 504 hivatásos kéregető alkalmatlankodott a pestieknek. Nem csoda, ha a kommisszáriusok egyik fő kötelességévé tétetett, hogy a koldusok ártalmas és kellemetlen inváziójától szabadítsák meg Pest városát. Hiszen a magisztrátus meg is próbált ellenük mindent, de nem bírt velük. 1741. március 20-án utasítást kap a fertálymester és az őrmester, hogy a városba idegen koldusokat be ne engedjenek, a bent levőket pedig távolítsák el a város kapuin kívülre, de a fertálymester, meg a rendőrőrmester szigorúsága sem használt.[1]) A királynő is megpróbálja, hogy megoldja a koldus-kérdést, mert kéregető mindenütt van, az egész országban. Mária Terézia 1775. október 12-i rendeletében utasítja a vármegyéket és városokat, hogy az erős, egészséges munkakerülő-koldusokat fogják munkára, állítsanak fel dologházakat és dolgoztassák őket. A királynő — írja Szekfű Gyula —[2]) lehangoló képet nyujt róluk: az országnak minden zuga, városok, birtokok, terek, sarkok, templomok, korcsmák teli vannak koldusokkal, akik házról-házra járnak, a templomokban az istentiszteleteket zavarják, búcsúkon, vásárokon messze földről is összecsődülnek, a postaállomások biztonságát is veszélyeztetik annyira, hogy »hazánkban, lehet mondani, minden tele van koldussal«; egészséges,

[1]) Pest városi levéltár. Tanácsülési jegyzőkönyv.

[2]) Magyar történet. XVIII. század. VI. kötet, 273. oldal.

erős emberek élnek vissza az alamizsnával, bénának, sántának tettetik magukat, borzasztó betegségeket szimulálnak, fiatalok öreg asszonynak öltözködnek, gyermekeket kölcsön kérnek és mutogatnak, sőt vannak, akik saját gyermeküket megcsonkítják és koldulni küldik... »Ép azért elrendeli a királynő, hogy a hatóságok a nem odavalókat, akik nincs legalább három esztendeje, hogy ott laknak: távolítsák el a városból, a dolgozni nem akaró idevalósiak közül pedig az egészségeseket elzárással, kenyéren és vizen tartással szorítsák munkára. Az öreg és munkaképtelenek számára építsenek szegényházat.«

A királynő a közerkölcsöt is meg akarja javítani. Katonáit félti a rendetlen életű nőszemélyektől. Attól tart, hogy ezek a nők rosszra csábítják őket. Megrója tehát Pestváros tanácsát, mert az effélék ellen nem lép fel elég erélyesen. Szigorúan meghagyja, hogy az ilyen nők számára javító-intézetet állítson a város.[1])

Így a királynő. De azért — mint a városkapitány statisztikájából kiderül — 1782-ben még mindig 383 a koldusok száma Pesten.

Nem lenne teljes a kép, melyet a Mária Terézia-féle konskripciók alapján rajzoltunk Pestről, ha összehasonlítás okából be nem mutatnók a József-féle népszámlálás 1787. évi eredményeit.[2]) (Lásd a következő oldalon.)

II. József 1784—1785-ben tartatott első ízben népszámlálást, melyet azután 1786-ban és 1787-ben megismételtek. E népszámlálások kifejezetten katonai célokat szolgáltak és az a fő érdekességük, hogy a nem-nemesekkel együtt első ízben mutatja ki a nemesség számát is. Egyidejűleg a polgári és paraszt házakkal egyetemben kimutatja a nemesi kúriák számát is. Ebből az összeállításból megtudjuk, hogy 1787-ben Pest város törzslakossága a 94 zsidó lakóval együtt 22.417 főnyit tett ki. Ebbe a számba bele van számítva a város 267 távollevő lakója is. Ellenben nincsen benne a 731 magyarországi és az 1416 külföldi idegen. Érdekes, hogy a külföldi idegenek között mindössze 45 a nő. Ha az idegeneket is hozzáadjuk a törzslakossághoz, kiderül, hogy 24.297 lelket számlált 1787-ben Pest város *tényleges* népessége. Maga a törzslakosság 1787-ben 2765 főnyivel nagyobb, mint a megelőző esztendőben, vagyis a törzslakosság egyetlen esztendő alatt 14 százalékkal gyarapodott. Ugyancsak egy esztendő alatt a magyar honosságú idegenek létszáma 423-mal (36·6%) csökkent, viszont a külső országokból beszivárgott idegenek száma 265 főnyivel 1416-ra szaporodott. A papi-rendhez tartozók száma tudva-

[1]) *Szekfű Gyula:* A tizennyolcadik század. 275. oldal.

[2]) E táblázat a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal könyvtárában őrzött kéziratos példány után készült. A Statisztikai Hivatal példányának német nyelven szerkesztett rovatcímei helyett érdekesség okából a magyar nyelvű kérdőlapok rovat-címeit adjuk és a táblázatba bevettük Pest város akkori három kerületének népszámlálási adatait is. Ezek az adatok *Dr. Thirring Gusztáv:* »Magyarország népessége II. József korában« című, a M. Tud. Akadémia kiadásában 1938-ban megjelent művéből (102. oldal) valók.

II. József 1787-ben végrehajtott népszámlálása Pesten és Budán.

3. Pesti kerület	Numerussai			Keresztények																		Sidók				Az egész népségnek Summája	Az itt nevezett				Az itt nevezett			
		A Familiáknak		Férjfiui Nemből valók																		Férjfiak					Keresztények között				Kereszténeken kivül vagynak			
	A Házaknak	Keresztények	Sidók	Papi Rendből valók	Nemesi Rendből valók	Tisztség vagy Hivatalbeliek és Honoratiores	Városi Polgárok és Mester Emberek	Parasztok	Most nevezett polgárok és Parasztoknak Successori avagy legközelebb való örökösi	Házi és Kerti Zsellérek és másképpen a Táplálásnak Státusához és az Ország foglalatosságához tartozók	Meg nem határozott időre elbocsátott katonák		A Birodalomnak egyéb szükségeire fordíthatandók	Nevedékenyek		Ide tartozik az Asszonyi Nép	Summája a Keresztényeknek	Házasok	Nőtlenek és Özvegyek	Ide tartozik az Asszonyi Nép	Summája a Sidóságnak		Házasok	Nőtlenek és Özvegyek	Távollevők					Ebben a Helységben Idegenek			
											A Regementektől	A Hadi Szekerektől		1 Esztendősöktől fogva 12-ig	13 Esztendősöktől fogva 17-ig												Az Országban	Az Országon kivül	Nem tudatik hol	Ezen Conscribált országbéli	Más Ausztriai örökös Országból valók		Idegen Birodalmak alatt levő Országokból valók	
																															Férjfiak	Asszonyok	Férjfiak	Asszonyok
Pest																																		
Belváros ..	763	1.915	3	469	594	93	685	4	446	1.516	5	.	455	691	285	4.889	10.132	3	4	1	8	10.140	1.382	3.861	57	61	19	558	547	30	307	9
Józsefváros	600	1.347	.	6	44	11	143	151	230	926	9	.	197	710	187	2.790	5.404	.	.	.	.	5.404	1.108	1.506	20	19	20	56	75	1	31	.
Terézváros	618	1.661	15	2	59	20	147	25	118	1.516	13	1	365	876	226	3.419	6.787	16	40	30	86	6.873	1.365	2.003	28	24	19	117	325	2	86	3
Pestváros .	1.981	4.923	18	477	897	124	975	180	794	3.958	27	1	1.017	2.277	698	11.098	22.323	19	44	31	94	22.417	3.855	7.370	105	104	58	731	947	33	424	12
Buda	2.589	5.224	4	196	744	343	1.098	1	1.161	4.279	26	—	1.198	2.408	706	12.766	24.926	4	7	15	26	24.952	4.712	7.369	135	68	89	559	771	148	437	36

levően megnégyszereződött, a nemeseké megduplázódott egy esztendő alatt ;[1]) 762-vel gyarapodott azoknak a száma, kiket »Házi és Kerti Zsellérek és másképen a Táplálásnak Státusához és az Ország foglalatosságaihoz tartozók« címen számolnak el a konskribálók. József császár meglehetősen bonyolult és körülményes rendszerű statisztikájában ugyanis — mint a népszámlálási utasításból kiderül — a zselléreken kívül ebbe a rubrikába került bele : 1. minden házas belföldi férfi bármely foglalkozású legyen is ; 2. minden gyermekkel bíró özvegy férfi ; 3. minden magánszolgálatban álló kisebb rangú hivatalnok és nős vagy nőtlen házi tiszt ; 4. bányászat, sóművek, hajózás, útépítés, favágás és usztatásban állandóan alkalmazottak ; 5. minden negyvenévesnél idősebb férfi ; 6. minden túlkicsiny (katonáskodásra alkalmatlan) ; végül 7. a nem nemes tisztviselők és honorációrok fiai, épen úgy a protestáns és görög papok fiai.[2])

A keresztény törzslakosságból a nők száma 811-gyel nőtt meg egy esztendő alatt, a zsidók száma 41-gyel. Nyilván a katonáskodásra alkalmasok kipuhatolása céljából a József császár konskripcióinál is számbaveszik az életkort épúgy, mint a Mária Terézia népösszeírásainál. Csakhogy míg Mária Terézia összeiratja úgy a 15 évesnél fiatalabb fiúkat és leányokat, meg a 15 évesnél idősebb mindkét nembeli felnőtteket, addig II. József csak a férfinemhez tartozók korára kiváncsi és külön tünteti fel az egyesztendőstől a 12 évesig ; külön a 13 esztendőstől a 17 esztendősig. Amikor Ferenc király idejében 1704-ben ugyancsak újoncállítási célzattal újból összeírták a »nemtelen« népességet, akkor már nemcsak a 17 évesnél fiatalabb fiúkat írták össze, hanem külön a 17 és 40 közöttieket és külön a 40 esztendősnél idősebbeket is. Száz-száz férfilakó közül Pesten 34·3, Budán pedig 39 volt házas. A férfilakosság társadalmi tagozódásáról e számok tájékoztatnak :[3])

	Pesten	Budán
Papok	4·2%	1·0%
Nemesek	6·2%	6·2%
Tisztviselők és honorációrok	1·1%	2·8%
Polgárok és mesteremberek	8·7%	9·0%
Parasztok	1·6%	0·0%
Polgárok és parasztok örökösei	7·1%	9·6%
Zsellérek	35·3%	35·4%
Egyéb állami szükségletre alkalmazott	9·1%	9·9%
Sarjadék 1—12 éves	20·3%	20·0%
« 13—17 «	6·2%	5·9%

[1]) 1787-ben a nemes férfiak száma Magyarországon 155.519 (4·8%), Horvátországban 9782 (2·9%), Erdélyben pedig 1795-ben 32.316 (4·4%). A nemesség Magyarországon, Erdélyben és Horvátországban mindössze 197.617. Ebből Pesten 697, Budán pedig 744 lakott 1787-ben.

[2]) *Dr. Thirring Gusztáv :* Magyarország népessége II. József korában.

[3]) U. o. 133. oldal.

Külön érdekessége József császár konskripciójának, hogy a házakat is számbavették. 1787-ben már 1981 ház volt Pesten, hatvankettővel több, mint az előző évben. A legtöbb ház: 763 a Belvárosban volt, háztartás (az összeírás »familiáknak« nevezi) összesen 4941 volt. Ebből azonban zsidóháztartás 18, mégpedig 94 taggal. A Belvárosban mindössze három zsidó háztartást találtak az összeírók, mégpedig nyolc taggal. A Terézvárosban azonban tizenöt zsidóháztartás 86 taggal szerepel.[1])

Budán ugyanebben az esztendőben 1589 házban 5228 háztartást írtak össze. A törzslakosság száma 24.952-re rúgott, a külföldi idegeneké pedig 1382-re, akik közül 1208 férfi és 174 nő. A pesti Belváros törzslakossága ebben az időben már 10.140 főből állott. Ezenkívül még 1452 idegen lakott a Belvárosban. 1787-ben az idegeneket is beleszámítva, Pestnek már csak 2260-nal kisebb a népessége Budáénál. De a század vége felé ezt a különbséget is legyűri és a XIX. század elején népesség dolgában Pest már maga mögött hagyja Budát. Pedig 1785-ben lélekszámát tekintve Pest még csak az ötödik helyen állott a szabad királyi városok között. Szeged is megelőzte. Ha pedig Kecskemét mezővárost is számba vesszük, akkor hatodik a helye, mert még Kecskemétnek is nagyobb volt a népessége, mint Pestnek. Az 1787. évi népszámláláskor azonban már a negyedik helyre kerül és csak utána következik Kecskemét, Szeged és Szabadka. A legnépesebb magyar városok 1787-ben ezek voltak:

	Törzslakosság	Idegen népesség	Valóságos népesség
1. Debrecen	29.153	753	29.906
2. Pozsony	26.898	2.104	29.002
3. Buda	24.873	1.951	26.824
4. Pest	22.417	2.147	24.564
5. Kecskemét	22.626	235	22.861
6. Szeged	21.519	413	21.932
7. Szabadka	20.708	67	20.775

Amikor Ferenc császár uralkodása alatt, 1804-ben megismételték a népszámlálást,[2]) akkor már nagyobb volt Pest népessége, mint Budáé. Ez a népszámlálás is katonaállítási célokat szolgált és a nemeseket, valamint a papi rendhez tartozókat ennél a konskripciónál már nem vették számba. E népszámlálás eredményeiről készült összeállítás szerint az egész »nemtelen« népesség a nőkkel és zsidókkal együtt Pesten 26.282 főnyi, Budáé pedig már csak 22.323. Pest lakossága tehát a József-kori népszámláláshoz képest 5067 lélekkel szaporodott, ellenben Budáé 1660-nal fogyott. Az összeíró biztosok megállapítása szerint Buda népessége azért fogyott, mert a főtörvényszékeket, a királyi ítélőtáblát és a hétszemélyes táblát visszahelyezték Budáról Pestre.

[1]) 1787-ben Magyarországon 80.783 zsidó élt. Ebből Pesten 94; Budán 26; Óbudán 1647. A Ferenc-féle népszámlálás 1804-ben Pesten már 1464, Budán pedig 270 zsidót olvasott össze.

[2]) Az 1802. évi országgyűlés második törvénycikke alapján.

A zsidók száma a jelentés szerint Pesten 732-re, Budán 135-re nőtt, a katonai szolgálatra alkalmasok száma Pesten 1835-re, vagyis a József-féle népszámlálás óta 818-cal szaporodott. Aminthogy a katonai szolgálatra alkalmasok száma 1787 óta szintén megnövekedett Budán is, mégpedig 1198-ról 1685-re. A férfilakosság (a nemesek nélkül) kor szerint való tagozódása 1804-ben ez volt:

	Pesten		Budán	
A 17 évesnél fiatalabb *férfi* népesség	4.766	(40·4%)	4.074	(38·8%)
A 17 és 40 év közöttiek	4.153	(35·2%)	3.516	(33·4%)
A 40 évesnél idősebbek	2.882	(24·4%)	2.920	(27·8%)
Összesen	**11.801**		**10.510**	

Manapság egészen másképen alakult a férfilakosság életkor szerint való megoszlása. 1930-ban például a 17 évesnél fiatalabb fiúk száma épen az ötödrésze a főváros férfilakosságának ; a 17 és 40 év közöttiek a férfilakosságnak kis híján felét, pontosan 46·7 százalékát tették ki ; a 40 évesnél idősebbek pedig a harmadrészét, míg 135 évvel ezelőtt ez a kategória még a negyedrészét sem tette ki Pest város férfilakosságának. Akkoriban jóval kurtább volt az átlagos életkor, mint ma. Rövidebb ideig éltek az emberek. A 17 és 40 év közöttiek száma 35·2 százalékos, vagyis valamivel nagyobb, mint a férfilakosság harmadrésze, ellenben legnagyobb volt 135 évvel ezelőtt Pesten a 17 évesnél fiatalabb korosztály, mely a férfi népesség 40 százalékát is meghaladta.

II. Józseftől I. Ferenc Józsefig.

A számok, melyeket bemutattunk, a XVIII. század-végi Pest demográfiájának jelzőszámai. Ebben az időben ideges lázban égett egész Európa. Egy új világ volt megszületőben. Új gondolatok támadtak, eszme-áramlatok kavarogtak. Magyarországon a »kalapos király« reform-tervei ütköznek össze a rendi alkotmánnyal ; József császár akarata csap össze a magyar nemesség passzív rezisztenciájával. Az osztrák Belgium fellázad és lázong Magyarország is. Az elégedetlenség pedig akkor hág legnagyobb fokra, mikor a császár a törökkel háborúskodik.

Az események természetesen nyomot hagynak Budapest életén is. A reformok, melyekről József császár azt hitte, hogy boldoggá teszi vele népét : heves tiltakozást váltanak ki. A népszámlálást például csak katonai segédlettel lehetett végrehajtani és a nemesség egyre lázadozik ama parancs ellen, mely a házak megszámozását rendeli el. Szinte képtelennek tartják, hogy a parasztok és polgárok házaival egysorban kapjanak numerust a nemesi kúriák és paloták. Ép ezért Komárom vármegye tiszteletteljes instanciával kéri a császárt, hogyha már mindenáron meg akarja numeráltatni a házakat, engedje meg, hogy megkülönböztetés okából legalább zöldszínű számmal és

nagy N. betűvel jelöljék meg a nemesek házait. A császár kijelenti, hogy nem érti a házszámozás ellen irányuló ellenkezést. Hiszen a rendelet alól ő maga sem vonja ki magát s az ő lakóháza, a bécsi Burg is számot kapott, Numero 1-et.[1]) De azért mindenki tisztában volt vele, hogy nem csupán hiúság okából tiltakozik a nemesség a népszámlálás és a házszámozás ellen, hanem az adóztatástól fél, amiben tökéletesen megerősíti az a második parancs, mely a földmérést, a birtok számbavételét és a jövedelmek bevallását rendeli el. 1787-ben fel is állítják Budán az országos főtelekkönyvi hivatalt, Pesten pedig befejezik a házak megszámozását.

A nemesség tehát forrongott és az elégedetlenség egyre nőtt. József császár eleinte ugyan nem nagyon törődött az elégedetlenkedő nemes urakkal, de később már nagyon idegesítik a gravamenek, melyek a vármegyei gyülésekből hangzanak. Hogy ne kelljen hallgatnia a vármegyék tiltakozásait, megszünteti a megyék autonómiáját és betiltja a megyegyűléseket. Tíz kerületre osztja az országot és minden kerület élére királyi biztost állít. Ezzel azonban nem tudta elhallgattatni az elégedetlenséget és kritikát. A nemesség, mely addig a vármegye gyülésein adott hangot sérelmeinek, most konventikulumokon, titkos társaságok ülésein panaszkodik. Mivel pedig központi helyzeténél fogva Pest város a legalkalmasabb hely az efféle összejövetelek tartására: messze földről ide sereglenek a birtokos nemesek. Itt adnak egymásnak találkozót, hogy megbeszéljék az ország dolgát. Ez a magyarázata annak is, hogy — mint az 1787. évi népszámlálás mutatja — egyik évről a másikra megduplázódott Pesten a nemesek száma. Mint említettük, az ellenzéki hangulatot növeli, hogy a császár háborúra készül. 1788. februárjában meg is üzeni a háborút a töröknek. Jóformán az egész 1787. esztendő háborús készülődéssel telik el. A háború és a toborzás hírére elszéledt Pestről a sok vidéki napszámos, kinek jórésze a Neu-Gebäude építésénél dolgozott. Az építkezés abban maradt. A félig kész Új-épületből katonai raktár lett. A rekvirált gabonakészletek egy részét itt helyezték el. A rekviráció sem megy símán. Az előző évben rossz volt a termés és az országban nyiltan izgatnak a búza- és zabrekvirálók ellen. Így azután nem csoda, ha 1789. júniusában, mikor a kancellár az ország forrongásáról tesz jelentést: a császár részletes beszámolót követel »a szapordó merész beszédekről, a gyülekezésekről és a parasztok izgatásáról«.

Pesten van az ellenzék központja. Itt találkoznak az elégedetlenek. Ép ezért a rendőrségre egyre fontosabb feladat vár. Szigorúbbá teszik az idegenellenőrzést és a bejelentő cédulák beszolgáltatását. Elszaporodnak a besúgók, a denunciánsok. Közben kitör a francia forradalom, melynek hatása megnyilvánul itt is, ott is. A forradalmi eszmék átszivárognak a határon.

[1]) A bécsi humor el is nevezte akkoriban a császárt Hausherr Nr. 1-nek.

De a francia revolució rémuralmát II. József már nem éri meg, sőt a dráma első felvonását látja csupán az öccse is, ki magát II. Lipót néven koronáztatja magyar királlyá Pozsonyban. Lipót sokat tanult bátyja sorsán. Felvilágosodott gondolkozású uralkodó, ki sok jó szándékkal igyekszik megbékíteni országait. Országgyűlést hív össze, mely kimondja, hogy Magyarország független ország, mely semmi más országnak vagy népnek nem lévén alávetve, saját szokásai és törvényei szerint kormányozandó. Kimondja azt is, hogy a törvényt megváltoztatni, módosítani és magyarázni olyan jog, melyet a fejedelem és a nemzet csak az országgyűlésen és csak közösen gyakorolhat.

A törökkel békét köt, a porosz királlyal szövetségre lép, hogy sógorának, a francia királynak, segítségére siethessen. De nincs már rá ideje, hogy mindent rendbe hozzon. Huszonnégy hónapi uralkodás után hirtelen meghal. A magyar trónon 24 esztendős fia: Ferenc követi. A fiatal uralkodót egyre jobban elrémítik a franciaországi események. Hat hónappal később, hogy Budán fejére tették Szent István koronáját, a konvent halálra ítéli a francia királyt és még ugyanazon év október 16-án a vérpadon hal meg Mária Terézia leánya, Mária Antónia is. Ezek a megpróbáltatások nagy hatással vannak Ferenc királyra és környezetére. Ennek lehet betudni, hogy a felvilágosodott abszolutizmusból a reakció abszolutizmusa lett, mely meg akar fojtani minden szabad gondolatot és minden kritikát. A titkos rendőrség irányítása Magyarországon báró Barco Vince spanyol eredetű lovasgenerális kezébe került. A londoni rendőrség figyelmeztetése nyomán Barco leplezte le Martinovits Ignác szászvári címzetes apát titkos társaságát is. Ez a társaság — mint Martinovits vallatása alkalmával kiderült — lefordíttatta a forradalmi kátét, hogy a magyar közhangulatot felkeltse a reform-eszmék iránt. Ezzel szemben nyéki Németh János királyi ügyigazgatónak az volt a felfogása, hogy a katekizmusok francia demokratikus elveket tartalmaznak; mivel pedig a demokratikus elvek ellenkeznek a magyar alkotmánynal: a titkos társaságok a magyar alkotmány felforgatását célozzák és összeesküvést szítanak a király és az ország ellen.[1]) Ezen okfejtésnek alapján mondta ki halálos ítéletét a szászvári apát és hat társának fejére a Királyi Tábla és a Hétszemélyes Tábla 1795. május 18-án, másokat pedig hosszú várfogságra ítélt.

Ez a drákói ítélet képet ad arról a politikai közhangulatról, melyben megszületett. Ennek az ítéletnek az volt a célja, hogy például szolgáljon és Magyarországot megfélemlítse. Különben a bécsi udvar maga is állandó rettegésben élt a francia események miatt. Reformok tárgyalása helyett az országgyűlések adót és újoncot szavaztak meg. Ferenc császár Franciaországgal való háborúját a vesztett csaták sora, gazdasági válság és a pénz devalvációja kíséri. A király és a bécsi udvar most már gyakrabban időzik

[1]) *Dr. Gárdonyi Albert:* A magyar jakobinusok története.

Budán, mint azelőtt s valahányszor Napoleon Bécs felé közeledik, a bécsi udvar Budára költözik. A francia hadak közeledtére 1797-ben is Budára és Prágába menekült az udvar, a kancelláriát pedig Pestre költöztették. 1805-ben is ide látogat; 1809-ben pedig, mielőtt Napoleon bevonulna Bécsbe, május első napjaiban Ferdinánd trónörökös meg a királyné családostul megint csak Budára hurcolkodik. Mikor aztán Napoleon szerencse-csillaga leáldozott s fejedelmek és diplomaták részvételével 1814. szeptemberében megkezdődik a híres »bécsi kongresszus«, hogy a győztesek osztozkodjanak Európán: Ferenc császár az orosz cárral és a porosz királlyal néhány napra megint csak lerándul Budára, hogy előkelő vendégeinek megmutassa a magyar fővárost. Az efféle látogatáshoz természetesen hozzátartozik a jól szervezett rendőri asszisztencia. Ebben nem is volt hiányosság. Az idegenek ellenőrzésére a pesti városi rendőrség ebben az időben még mindig a József császár korában megszövegezett és meghonosított bejelentő cédulákat használta, csupán csak valamivel lelkiismeretesebb volt az ellenőrzés és szigorúbban vették a bejelentési kötelezettséget, mint régebben. A magyar urak nem is valami túlságosan rajongtak ezért a lelkiismeretességért, ami abból is kitetszik, hogy 1805-ben az októberi országgyűlésen a rendek tiltakoztak a végletekbe vitt rendőri ellenőrzés, továbbá a kém- és feladórendszer ellen. A tiltakozással azonban nem törődtek Bécsben. A francia háborúk idején és addig, míg Napoleon hatalmától remegett Európa: azért kellett a szigorú ellenőrzés, hogy megakadályozza a veszedelmes demokratikus eszmék importálását és terjesztését. Napoleon letűnése után pedig nyiltan, a maga kendőzetlen, őszinte mivoltában bontakozott ki az abszolutisztikus kormányzás. Az ország teljesen kimerült és fáradtan, szótlanul tűri Metternich Kelemen kancellár kormányzását, ki tizenkét évig még országgyűlést sem hív össze. Rendelettel parancsol rá az országra, hogy adót és katonákat adjon. Elfojt minden szabad gondolatot. A cenzura jóformán lehetetlenné teszi az olvasást, valósággal rendőri állam lesz Magyarországból, még a levéltitkot sem respektálják.

Metternich abszolutisztikus uralma 1825-ben mégis megbukott és Ferenc császár újra összehívta az országgyűlést. Húszonhárom hónapig tartott ez az országgyűlés. Sokat ugyan nem végzett, de mégis bevezetője volt annak az időszaknak, melyet a magyar történelem reform-korszaknak nevez. Egyébként ez az országgyűlés is adót szavazott meg, mint elődei és megkoronázta a császár negyedik hitvesét, Karolina Augusztát.

Elhatározta az országgyűlés azt is, hogy új országos népösszeírást rendel el. Ez az összeírás tulajdonképen az adózók összeírása volt, melynek az a célja, hogy megállapítsa, milyen forrásból adódik és mekkora a »nemtelen« adókötelesek vagyona és jövedelme. 1828-ban készült el a konskripció eredményeiről való összeállítás, mely 28 kérdésre felel. Ezekből a feleletekből hozzávetőlegesen megállapítható, hogy a mult században, a huszas évek

Az 1828-i országos összeírás végleges eredményei.

Folyó-szám	Megnevezés	A város neve			
		Buda	Pest	Pozsony	Debrecen
1	Adózó személyek, 16—60 év közöttiek, nősek s nőtlenek mindkét nembeliek ...	11.411	22.198	13.335	11.986
2	Honorációrok száma	120	69	112	49
3	Polgárok «	1.052	1.673	1.522	1.228
4	Jobbágyok «	—	—	—	—
5	Zsellérek «	960	2.213	235	1.980
6	Háznélküli zsellérek száma	1.986	3.704	2.977	1.588
7	Szolgák «	351	863	371	901
8	Szolgálónők «	794	2.168	1.324	681
9	Kézmívesek «	1.315	2.286	1.099	1.875
10	Kereskedők «	427	584	236	98
11	Tőzsérek «	8	157	31	61
12	Adó alá eső házak «	3.094	4.068	1.370	5.290
13	Az adózók bevetett földje (pozsonyi mérő)	2.316	2.222	4.173	15.962
14	Az adózók jövedelme földjeik után (R. frt)	1.558/40	2.311/17	3.540/8	9.577/45
15	Az adózók termése (pozsonyi mérő)	9.264	7.778	8.346	63.848
16	A termés piaci értéke (R. frt)	8.404/47	5.444/52	9.146/11	46.822/9
17	Az adózók rétjei (kaszáló)	3.646	4.454	1.388	—
18	Az adózók jövedelme rétjeik után (R. frt)	6.077/30	10.541/49	3.702/40	—
19	Az adózók szőlői (P. mérő)	10.449	2.160	3.882	1.365
20	Az adózók jövedelme szőleik után (R. frt)	10.450/35	4.320	4.659/25	819/23
21	Szőlőmíveléshez szükséges kapás munkaerők száma	41.802	8.640	27.180	5.460
22	A szőlők termése (bécsi akó)	78.380	14.580	33.975	16.381
23	A szőlőtermés ált. értéke (R. frt)	125.407	34.992	122.310	13.105/12
24	Gyümölcsösök és szilvások	—	—	1.462	—
25	Gyümölcsösök és szilvások jövedelme (R. frt)	—	—	4.388/15	—
26	Igásökrök száma	32	—	95	373
27	Anyatehenek «	310	1.156	658	2.177
28	Meddőtehenek száma	3	—	19	1.400
29	3 éven túli tinók száma	—	—	—	1.545
30	2 « « « «	1	—	1	1.654
31	3 « « kocsi- és méneslovak	697	1.576	691	4.777
32	2 « « « « «	—	—	—	69
33	1 éves juhok száma	500	—	—	7.393
34	1 « sertések «	27	—	15	998
35	1 « kecskék «	20	—	6	1
36	Az adózók erdőterületei (magyar hold) ..	—	—	75	—
37	Az adózók jövedelme a makkoltatás és fakereskedésből	—	—	—	—
38	Korcsmáltatás jövedelme (R. frt)	3.772	35.058/20	6.321/38	—

végén mekkora *bevallott* jövedelme lehetett Magyarország adózó lakosságának. Ebben az időben a nemesség nélkül, már több mint hatvanezer lelket számolt Pest városa, s mint az előző oldalon levő táblázatból kitűnik,[1]) nemtelen népességének jövedelme erősen versenyre kel a többi szabad királyi város adófizető népességének jövedelmével.

1828 körül Buda, Pozsony, Pest és Debrecen volt az ország ama legelső négy szabad királyi városa, melynek adófizető népessége legnagyobb jövedelem felett rendelkezett. Érdekes összehasonlítani e négy városra vonatkozó adatokat. Amint a számok mutatják, az adófizetők száma tekintetében Pest vezet, közel kétannyi az adózója, mint Budáé ; polgára, házas és házatlan zsellére, kézművese, kereskedője és tőzsére is jóval több, mint a másik három város bármelyikéé. De már az adó alá eső házak tekintetében az első hely Debrecené. Debrecen ugyanis 5290 ház után fizet adót, míg Pest csak 4068 után. Bevetett földje szintén Debrecené a legnagyobb, közel 64 ezer pozsonyi mérőt tesz ki a termése, melynek kis híján 47 ezer rénus-forint a piaci értéke.[2]) Adó alá eső rétje Pestnek volt a legnagyobb a négy szabad királyi város közül. Ellenben szőlő Budán termett a legtöbb. Pozsonyban feleannyit sem szüreteltek, mégis körülbelül ugyanannyit vettek be a borból, vagyis Budán 125 ezer rajnai forintot, Pozsonyban pedig 122 ezer rajnai forintot. Az adózók összeírásában erősen domborodik ki Debrecen mezőgazdasági jellege. Népe körülbelül tízezer szarvasmarha és ló után adózik. Pesten minden hetedik házra jut két tehén és minden ötödikre két ló. A korcsmáltatás jövedelme Pesten meghaladta évente a 35 ezer rénesforintot, míg Budán körülbelül csak a tizedrészét tette ki a pestinek a korcsmáltatásból eredő jövedelem. Hogy pedig a mult században, a huszas évek végén a polgári osztály gazdasági helyzete mennyire javult Pesten és hogy mennyivel többet adott a kényelemre is a pesti polgár, mint azelőtt, abból is kitetszik, hogy az ország négy legnagyobb városa közül itt foglalatoskodott a legtöbb szolgálóleány. 2168 cselédleányt olvasott össze Pesten az 1828. évi konskripció, Pozsonyban 1324-et, Budán csak 794-et, Debrecenben meg mindössze 681-et. Szolgáló legény Debrecenben volt a legtöbb (901), de csak 38-cal volt több, mint Pesten.

A rendőrség szervezése.

Az 1827. augusztusában befejezett országgyűlés eredményeit nem élvezhette nyugodtan a király. Az egész világ tele volt forradalmi mozgalmakkal és félő, hogy ez a mozgalom minden óvatosság és minden vigyázat ellenére

[1]) Magyar Gazdaságtörténeti Szemle.

[2]) Egy pozsonyi mérő = 62·53 liter ; egy rajnai vagy rénus forint (Rfrt) = 2·10 aranykorona ; de a Rfrt-nak abban az időben jóval nagyobb volt a vásárló ereje, mint a világháború előtt 2·10 koronának.

átsurran a birodalom határain. Görögország 1829-ben fejezte be szabadságharcát, Belgium forrongott és el akart szakadni Hollandiától. 1830 nyarán, július 27-én Párisban kitört a revolució. A király Angliába menekült és X. Károly trónját menten elfoglalta orleánsi Lajos Fülöp. A francia események hatása alatt Ferenc császár összehivatja az országgyűlést, mely szeptember 28-án V. Ferdinánd néven magyar királlyá koronázza Ferenc császár 36 éves fiát.

Pest változatos és mozgalmas életet élt ebben az időben. Megindult a régóta várt reformok érdekében való szervezkedés. Kölcsey Ferenc, a fiatal Deák Ferenc, Balogh János, Beöthy Ödön, Széchenyi István és Wesselényi Miklós voltak e mozgalom vezetői. A mozgalom központja pedig Pest volt, hol egymásután jelennek meg Széchenyi István nagy feltűnést és nagy hatást keltő brosurái, a Hitel, Világ és a Stádium. De Széchenyi nemcsak tollal próbált híveket szerezni a nemesség soraiban a reform-eszmék számára, hanem szóval is. 1827-ben megalakítja a Nemzeti Casinót (akkoriban Pesti Casino volt a neve) és ott agitál és igyekszik megteremteni »az erők konstrukcióját«. 1830-ban alakul meg és 1831-ben már meg is kezdi működését a Magyar Tudós Társaság, melynek a magyar nyelv pallérozása érdekében kifejtendő munkásságára az 1825. évi országgyűlésen egy esztendei jövedelmét ajánlotta fel Széchenyi. De a reform-eszméknek nemcsak rajongó hívei, hanem ellenségei is voltak, még pedig szép számmal. A két tábor, a két ellenfél az alsó és felső táblán csapott össze. Azonban a bécsi udvar sem nézi jó szemmel a reform-eszméket.

Ezekben az izgalmas időkben kerül sor a pesti rendőrség átszervezésêre. 1836-ban a Ferenc császár halálát követő esztendőben veszi kezébe báró Mednyánszky Alajos királyi szervezési kommisszárius a szervezést és még ugyanabban az évben kibocsátja az egyes rendőrtisztségekre vonatkozó utasításokat. Egészen a provizórium utáni időkig ez a rendelet az alapja minden további rendőrségi szervezésnek. [1])

A főváros levéltára őrzi ezt a szabályzatot,[2]) melyben a városkapitány kötelességei és hatásköre többi közt a következő pontokba van foglalva:

1. *A lakosság pontos ismerete* (ma bejelentésügy). Ezt a feladatát ellátja az *összeírás útján*. A városkapitány tiszte a város lakóiról, nemkülönben a »nemtelenekről«, be- és kivándorlókról összeírást készíteni.

a) Lakásváltozásokat ebben az összeírásban feljegyezni, gondoskodik arról, hogy a kerületi biztosoknak a változások tudomásukra jussanak.

b) A birtok-változásokról ugyancsak jegyzéket vezet és különösen feljegyzi, ha egy polgár háza nemes birtokosra megy át.

[1]) *Romhányi István:* A rendőrség intézményének és szervezésének kialakulása 1687-től 1850-ig.

[2]) Székesfővárosi levéltár. Fasc. instructionis.

c) A zsidókat megfigyelés alatt tartja. A türelmi jog, vagy lakhatási engedély nélkül itt-tartózkodókat eltávolítja. Az idevalók üzleti jogosítványait ellenőrzi.

d) Az útleveleket láttamozza.

e) Az idegenekre felügyel. Gondoskodik arról, hogy a háztulajdonosok, vendégfogadósok az idegeneket külön cédulán bejelentsék. Kiadja az idegenek lakhatási engedélyét.

f) A vándorkönyveket láttamozza, hogy az iparoslegénység folytonos ismeretében legyen.

Természetesen a felsoroltakon kívül sok egyéb kötelessége és tennivalója volt a városkapitánynak, de a Mednyánszky-féle szabályutasításban első helyen mégis az áll, hogy ismernie kell a város népét. Ezt a feladatot úgy oldja meg legegyszerűbben, hogy időnkint összeírást készít a város népéről. A másik fontos kötelessége, hogy láttamozza az útleveleket, szemmel tartja az idegeneket és gondoskodik róla, hogy a lakásadók külön bárcán jelentsék be őket a rendőrségnek. Mivel az egyre terjeszkedő-gyarapodó város folyton szaporodó lakossága különben is sok dolgot adott a városkapitánynak: a tanács a rendőrségi személyzet szaporításával egyidejűleg sűrűn tárgyal a rendőrségi szabályzatok és utasítások megfelelő módosításáról, pótlásáról anélkül, hogy a tervek és javaslatok megvalósultak volna.[1])

Az 1846—1847. évi költségvetés szerint[2]) már 33.475 forint 18 krajcárt tett ki a kapitányi és rendőrségi hivatalokra fordított kiadás; a rendőrségi személyzet fizetése pedig ez volt:

	Forint	Krajcár
Főkapitány	700	—
Első alkapitány	450	—
Második alkapitány	400	—
Első alkapitányhivatali írnokának	400	—
Második alkapitány hivatali írnokának	300	—
2 városhadnagynak egyenként	300	—
Első kapitány hivatali írnoknak	250	—
2 másodkapitány-hivatali írnoknak egyenkint	200	—
Poroszlók hadnagyának	250	—
egyenruhára külön 40 pft és természetben 3 öl fa		
18 kerületi biztosnak egyenkint	150	—
2 húsfelügyelőnek egyenkint	100	—
Megyei biztosnak 200 forint és lótartásra 50, összesen	250	—
8 lovaskerülőnek egyenkint 200 és 18 forint 45 krajcár számpénz, összesen	218	45
2 városi strázsamesternek egyenkint 200 forint, az elsőnek pedig szolgálatja idejére rétváltságul	120	—

[1]) Romhányi: 75.

[2]) Budget, vagyis szabad királyi Pest városának Jövedelmeiről és Kiadásairól tervezett számítás, 1846—1847-dik katonai évre.

	Forint	Krajcár
12 éjjeli őrvezetőnek egyenkint 96 pft és 3 kisbírónak éjjeli őr-vezetésért egyenkint	45	48
Poroszlók őrmesterének	156	—
5 poroszlókáplárnak egyenkint	132	—
2 dobosnak egyenkint	120	—
161 közönséges poroszlónak egyenkint	120	—
1 közönséges poroszlónak pedig	144	—
12 lovasporoszlónak egyenkint 168 pft, s paripatartásra egyenkint 90 pft 45 krajcár		
2 Duna-parti felvigyázónak egyenkint	108	—
Első tömlöctartónak 180 pft, ruházatra 20 pft		
Második tömlöctartónak 129 pft és 54 krajcár, ruházatra 11 pft 12 krajcár		
2 börtön-szolgának egyenkint 120 pft	120	—
Bakónak	40	—

Vagyis közvetlenül a szabadságharc kitörése előtt a rendőrtiszti személyzet tizenhárom tagból, az altiszti, poroszló- és egyéb személyzet 232 személyből állott, de bizony ez a személyzet 1848. tavaszán már képtelen volt fenntartani a rendet és a közbiztonságot a százezer lelket számláló forrongó Pesten. 1848. március 18-án aztán a közcsendbizottság vette át az irányítást, 1848. június 25-én pedig a belügyminiszter Perczel Móric igazgatása alatt országos rendőrosztályt létesített, melynek egyik fiókját, hivatalát Pesten állították fel. »E hivatalnak feladata és tiszte felügyelni, hogy mindenféle politicai zavarok, bűnös irányzású csoportozások és titkos gyülekezetek megelőztessenek és eloszlattassanak«.[2]) A rendőri főhatalmat tehát ez az új intézmény vette át, melynek csupán egyik alakulata lett a városi rendőrség. Pest város tanácsa váltig tiltakozott autonómiája megsértése ellen, de tiltakozásának nem sok sikere volt.[1]) Közben hat hónap telt el vitákkal és rekriminációkkal. 1849. január 7-én azután Windischgrätz megszállotta a két fővárost és Havas József királyi biztos került a polgári közigazgatás élére. Most már ő dirigálja a rendőrséget egészen április 23-ig, mert a nagysarlósi magyar győzelem után az osztrák katonaság sürgősen kivonul Pestről. (Hentzi Budavárában marad). Másnap, április 24-én bevonulnak Pestre Aulich huszárjai és a magyar uralom ismét helyreáll. Május 21-én a magyar honvédek rohammal beveszik Budavárát. Június 5-én Kossuth Lajos kormányzó a kormány élén bevonul Pestre ; 24-én pedig Pest és Buda fővárosokat, valamint Óbudát »Budapest-törvényhatóság« néven egyesíti a kormány.

Buda és Pest népe örül a sikernek, de a boldogság nem tart soká. Július 15-én már megszállja Budapestet Ramberg osztrák generális és 19-én ide teszi át főhadiszállását Haynau.

[1]) Székesfővárosi levéltár rendőri csomó 128/1848—49. Országos Rendőri Értesítő.
[2]) Romhányi : 76.

Rendőrségi szabály

utasok és idegenekre nézve.

Buda szabad kir. Főváros Kapitányi Hivatala a' vendégfogadósoknak és korcsmárosoknak ezennel meghagyja: hogy a' beszállott utasokkal az alább következő bejegyzési pontokat irott válasz végett azonnal közölvén; ezt az említett Hivatalnak naponként megküldjék, az ellenkezőket pedig haladék nélkül bejelentsék. E' szabály megszegése első esetben 12 pengőforint, másodikban 24 pengőforint, ismétlés esetében pedig annyiszor a' mennyiszer, 30 pengő forint, büntetéssel megfenyittetik.

Az utasok viszonyosan felszólittatnak: miszerint a' közrend és biztosság tekintetéből 's a' belügyminister meghagyásából rendőri osztály által 1848-ik év május 28-kán 2226 sz. a. kelt k. intézvény értelméhez képest a' következő sorokat határozott válaszukkal betölteni szíveskedjenek.

A' beszállottnak

Neve _____

születéshelye _____

kora _____

vallása _____

jelleme vagy keresete _____

telepje _____

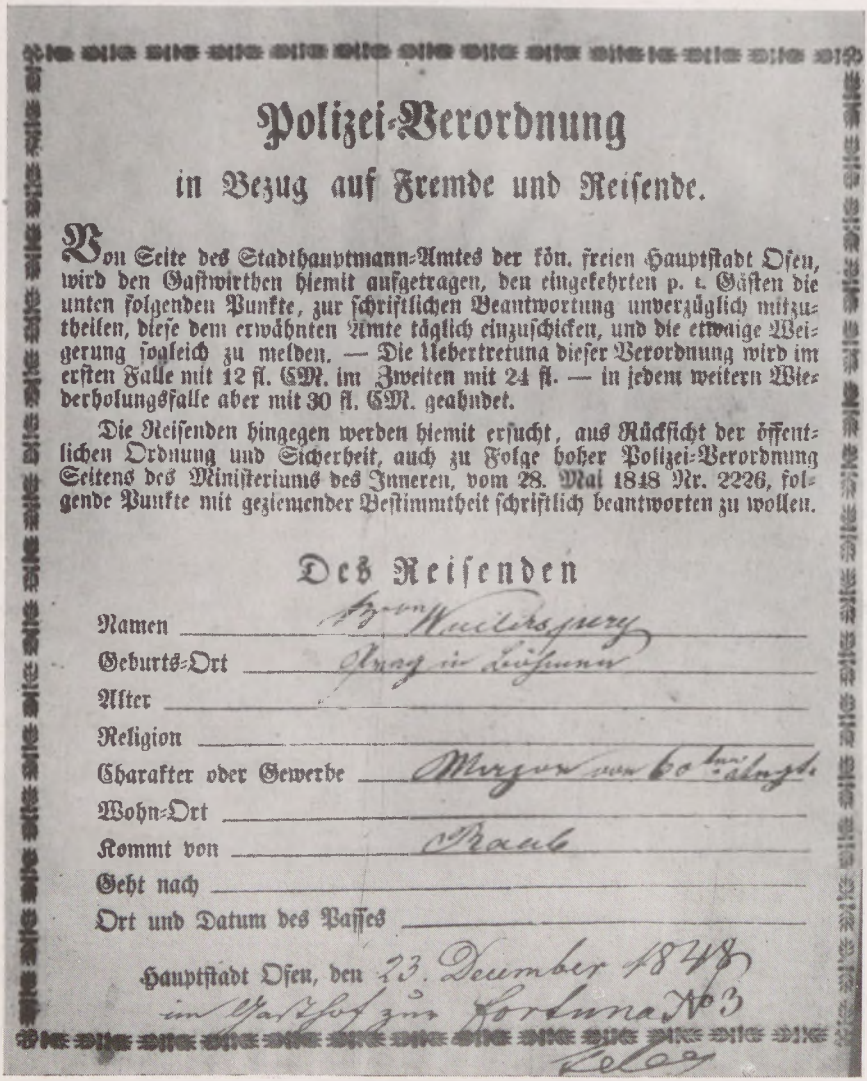
honnan jött _____

hová utazik _____

útlevelének kelte _____

Költ szabad kir. Buda Fővárosban 184 év hó

Bejelentőlap 1848-ban.
(Eredetije a m. kir. rendőrség budapesti Bűnügyi Múzeumában.)

Polizei-Verordnung

in Bezug auf Fremde und Reisende.

Von Seite des Stadthauptmann-Amtes der kön. freien Hauptstadt Ofen, wird den Gastwirthen hiemit aufgetragen, den eingekehrten p. t. Gästen die unten folgenden Punkte, zur schriftlichen Beantwortung unverzüglich mitzutheilen, diese dem erwähnten Amte täglich einzuschicken, und die etwaige Weigerung sogleich zu melden. — Die Uebertretung dieser Verordnung wird im ersten Falle mit 12 fl. CM. im Zweiten mit 24 fl. — in jedem weitern Wiederholungsfalle aber mit 30 fl. CM. geahndet.

Die Reisenden hingegen werden hiemit ersucht, aus Rücksicht der öffentlichen Ordnung und Sicherheit, auch zu Folge hoher Polizei-Verordnung Seitens des Ministeriums des Inneren, vom 28. Mai 1848 Nr. 2226, folgende Punkte mit geziemender Bestimmtheit schriftlich beantworten zu wollen.

Des Reisenden

Namen Ignaz Weidesperg

Geburts-Ort Prag in Böhmen

Alter

Religion

Charakter oder Gewerbe Mitglied von der Landwehr

Wohn-Ort

Kommt von Pest

Geht nach

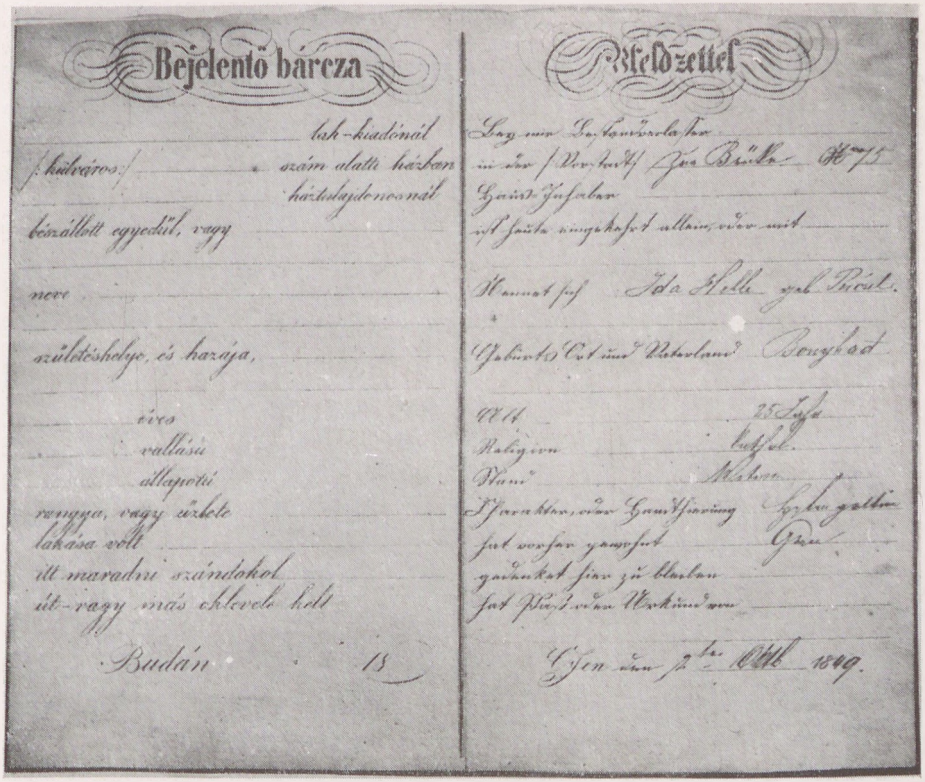
Ort und Datum des Passes

Hauptstadt Ofen, den 23. December 1848

im Gasthof zur Krone No 3

Bejelentőlap 1848-ban.
(Eredetije a m. kir. rendőrség budapesti Bűnügyi Múzeumában.)

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

Bejelentő bárcza

Feldzettel

Bejelentőbárca 1849-ből, az osztrák megszállás idejéből.
(Eredetije a m. kir. rendőrség budapesti Bűnügyi Múzeumában.)

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

18 Decemb 849

Hirdetmény.

A helybeli kerületi parancsnokság által f. é. aug. 4-én közzétett rendszabályok, mellyek szerint az éves s másod lakbérlők, legények, szolgálók s más tartózkodásban levő személyek minden változásai 24 óra alatt az illető városkapitányi hivatalban följelentendők, egy idő óta a kellő pontossággal nem tartatnak meg.

A kerületi parancsnokság ennélfogva a nyilvános és magán biztosság érdekében késztetve látja magát, az ez iránt kibocsátott rendeleteket a következő határozatokkal megujitani:

1) A háztulajdonos vagy annak helyettese köteles minden fölakbérlő változását, akár a törvényszerü költözési időben akár azonkivül történjék, 3 nap alatt kerülete alkapitányi hivatalában a minden ház számára rendelt és a nevezett hivatalból kiveendő összeirási iv kitöltése által följelenteni.

2) Másod lakbérlők, ugynevezett ágybérlők, általában ranguálönbség nélkül mindenki, ki valamelly helyen 24 óránál tovább tartózkodik, ennélfogva rokonok is, a fent kitett idő alatt az alkapitányi hivatal által ingyen kiszolgáltatandó előrajzolt jelentő czédulák által följelentendők.

Ezekből a szállásadó két példányt köteles kitölteni, s egyiket az alkapitányi hivatal megerősítésével mint a megtörtént följelentés bizonyságát megőrzésül visszakapja.

A másod lakbérlő kiköltözése után e jelentő czédula az alkapitányi hivatalba a lakos hová költözésének megjelelésével beküldendő.

3) Legények, s mindkét nemü cselédek a munka- vagy szolgalatadók által, ha ezeknél nem laknak is, más segédmunkások és munkásnők pedig csak akkor, ha a munkaadónál egyszersmind szállásolva vannak, szóval vagy irásban azok kimutatásainak melléklése mellett 24 óra alatt a többször emlitett hivatalban följelentendők.

4) Vendégfogadók tulajdonosai, vagy kik különben utasok befogadásával foglalkoznak, kötelesek a hozzájok érkezett idegeneket vagy beszállva levő egyeneket 12 óra alatt bejelenteni és az idegenek könyvét az előirt módon vezetni.

Ezeknek minden egyes beszállóra nézve csak jelentő czédulát kell betölteniök, s annak beadásánál a mindannyiszor bemutatandó idegenkönyvben a megtörtént bejelentést az alkapitányi hivatal által megerősittetniök.

5) Miután e rendeletek által az itteni lakosság tökéletes átnézete czéloztatik, ennélfogva magától értetik, hogy az emlitett följelentések kötelezettsége alá a nyilvános és magán nevelőintézetek, kolostorok, kórházak s más nyilvános és más magan intézetek főnökei is tartoznak.

Az 1. alatti rendszabályok elmulasztásáért a háztulajdonosok vagyonállásuk s a följelentés mulasztása idejének tekintetbe vételével 50 egész 100 p. ftnyi pénzbirsággal, — a többi számok alatt előszabott följelentések mulasztása pedig 10 egész 50 p. ftnyi pénzbirsággal büntettetik, és kimutatott fizetési képtelenség esetében a megitélt pénzbüntetés arányos fogságra változtattatik.

Ha valaki az előirt följelentést szándékosan elmulasztaná, vagy a följelentett lakosról hamis nevet, állapotot, születési helyet fölvenni, vagy más hamis adatokat a följelentésben használni merészelne, — az nyolcz naptól egész két hónapig terjedhető fogsággal büntettetik, ha az eltitkolásnak nem valami bün az alapja, s azért haditörvényszékileg tárgyalandó.

Pest, december 18-án 1849.

A cs. kir. kat. ker. parancsnokság.

№ 99.

A megszálló osztrák katonai parancsnokság hirdetménye 1849-ben a bejelentési kötelezettségről. (Eredetije a m. kir. rendőrség budapesti Bűnügyi Múzeumában.)

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

Meg lehet érteni, hogy ezekben a zavaros időkben az osztrákok nem túlságosan bíznak a pesti magyar rendőrségben. Tehát lassacskán elveszik hatáskörének jórészét és a saját embereikre bízzák a rendcsinálást. Szentiványi Vince pesti kerületi királyi biztos már 1849. október 11-én megkezdi az átszervezést.[1]) Külön alkapitányságokat létesít a Belvárosban, a Józsefvárosban és a Ferencvárosban. Megfelelő számú poroszlót és altisztet ad hozzá és a főkapitányság mellé, — mely akkoriban az Akadémia-utca 3. számú házban székelt — a bécsi »megbízottak« intézményének egy osztályát, magyarán egy Spionage-osztályt rendszeresített. Egyébként minden fontosabb rendészeti feladatot a zsandárság végzett.[2]) Ez a rendszer maradt azután meg az egész Bach-korszak alatt.

Az újítások és átalakítások idejében megtartotta régi formáját az idegenellenőrzés, de a bejelentési kötelezettség természetesen sokkal szigorúbb lett. A bejelentési lap formája még 1848. elején is ugyanolyan volt, mint a budai és pesti rendőrség 1836. évi átszervezése idején, csak amikor 1848 májusában megszervezték a belügyminiszteriumi rendőrségi osztályt; változott meg a bejelentési lap szövege is.

Az utasok és idegenek ellenőrzésére szolgáló bejelentőlap egyik oldalán magyar, másik oldalán német szöveggel közli azt a kilenc kérdést, melyre az piegennek és utasnak felelnie kell (neve, születési helye, kora, vallása, foglalkozása, telepe; honnan jött és hová utazik, útlevelének kelte). A kérdőpontok előtt találjuk a rendőrségi szabályutasítást és a büntető-rendelkezéseket. Ettől a szövegtől nem sokban különbözik az a magyar- és németszövegű, de már nem nyomtatott, hanem litografált »bejelentő bárcza« sem, melyet az osztrák megszállás alatt 1849. végéig használt a rendőrség.

A bárca hátlapján németnyelvű és ezenkívül magyar szövegű utasítás olvasható.

Ezennel minden laktulajdonos 50 pengő forint bűndíj terhe alatt — mely a körülmények szerint 100 forintig súlyosbítathatik — köteleztetik (!) a nála beszállásolt idegent, vagy utast, bármely rangú légyen is az, 24 óra alatt ezen bárczán, várban a főkapitánynál, külvárosokban az alkapitánynál mindenesetre bejelenteni, egyszersmind az utast, vagy idegent emlékeztetni, hogy ő nem csak a rovatokat ezen bárczán teljesen betölteni tartozik, hanem köteles még ittléte után 24 óra alatt magát a kapitányi hivatalnál, az idegenekre nézve felállított osztályban egy nyomtatott tartózkodási (!) jegyért büntetés terhe alatt jelenteni.

---

[1]) Székesfővárosi Levéltár. Tanácsülési jegyzőkönyv 1849.

[2]) Romhányi: 79.

Ha egyébiránt ilyen zsellér lakását (!) változtatja, vagy innen elutazik, akkor ezen bejelentő bárcza azonnal (!) a rendőrségnek átadatik a következő jegyzettel:

Elutazott .....

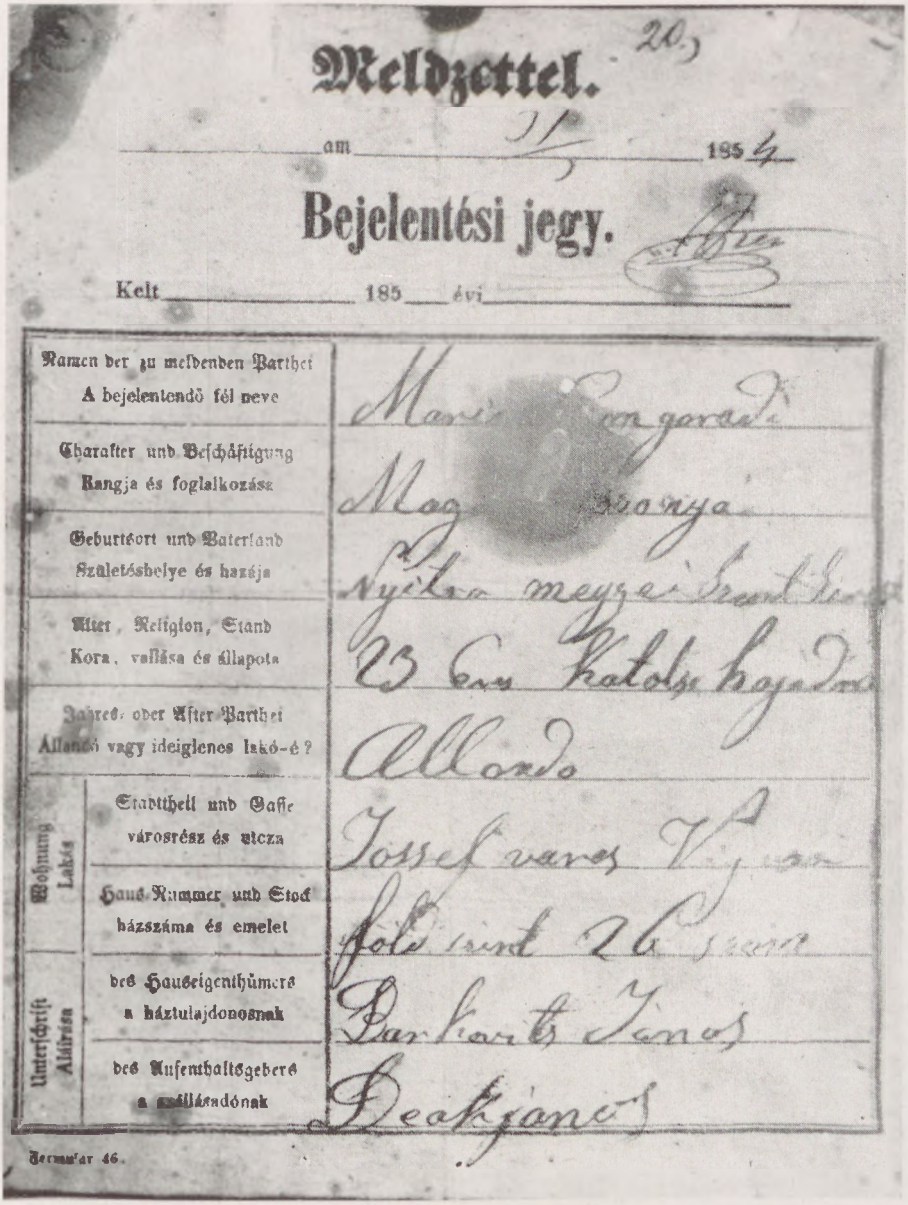
Lakását áttette .....külvárosba.....szám alatti házba.

Ennek a magyar szövegnek egyik érdekessége az, hogy aki írta, nem volt teljesen otthon a magyar nyelvben; a másik érdekessége pedig az, hogy ez már jelentékenyen felemeli a bírságpénzeket. 1848-ban a magyar uralom alatt még csak 12 pengő forintot fizetett, aki a bejelentést elmulasztotta. 1849. vége felé, mikor már nagyon devalválódott a bankó az osztrák uralom alatt, 12 pengő forint helyett már 50 pengő forint »bűndíjat« kellett fizetnie annak, aki 24 óra alatt nem jelentkezett a rendőrkapitányi hivatalnál. A másik újítás ezen a bejelentő-bárcán az, hogy azt is be kellett jelenteni, mikor és hová utazik az idegen.

1849. augusztusáig csak az idegenekről és az utasokról kellett bejelentőbárcát adni a rendőrkapitányi hivatalnak, de főhadiszállását alig teszi át Pestre Haynau, új rendszabály készül a lakásbejelentési kötelezettségről. Most már a főbérlők, albérlő és ágybérlők, szolgák és a háztartásba tartozó rokonok lakásváltoztatását is be kell jelenteni a rendőrkapitányi hivatalnak. Mivel pedig a bejelentést sokan elmulasztották, a cs. kir. katonai kerületi parancsnokság egy 1849. december 18-án kiadott magyar- és németnyelvű hirdetményben figyelmeztette a következményekre a közönséget.

A Bach-korszakban, sőt még az úgynevezett provizórium idejében is kötelező volt úgy az állandó lakók, főbérlők, szoba- és ágybérlők, valamint az idegenek lakásváltoztatásának bejelentése is. Csakhogy most már nem a cs. kir. katonai kerületi parancsnokság, hanem cs. kir. Pest, Buda és Óbuda rendőri igazgatóság adja ki a parancsot. 1854-ben például Csonrádi Mari nevű 23 éves Nyitra-megyei szentkirályi születésű és Batkovits János Víg-utcai házában földszint 26. sz. alatt Deák Jánosnál albérletben lakó hajadon (rangja, foglalkozása: »maga asszonya«), úgy állította ki a »Meldzettel«-t amint az a mellékleten látható.

A hatvanas években már csak az albérlők, ágyra-járók és efélék lakásváltoztatását kellett bejelenteni, ami annak tudható be, hogy a Schmerling-féle provizórium éveiben már nagyot enyhült a politikai feszültség. Meglátszik ez az enyhülés azon a rendőri szabályzaton is, amelyet 1861. március 22-én tartott közgyűlésén fogadott el Budaváros törvényhatósági bizottsága. Ebben a szabályzatban Budaváros újra szervezte a municipális rendőrséget

Meldzettel.

am 11/5 1854

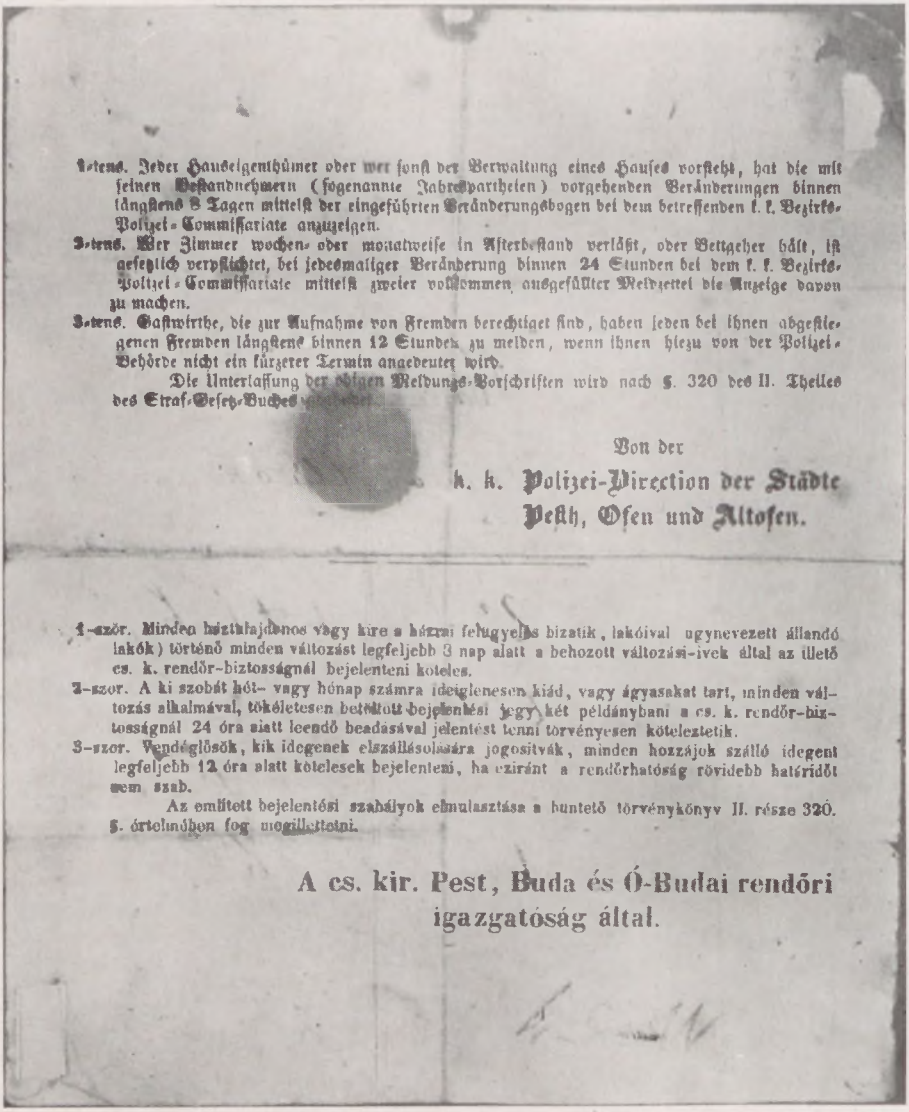
Bejelentési jegy.

Kelt _____ 185__ évi _____

Namen der zu meldenden Parthei A bejelentendő fél neve	Mari[illegible] Gergely
Charakter und Beschäftigung Rangja és foglalkozása	Mag[illegible] szolga
Geburtsort und Vaterland Születésbelye és hazája	Nyitra meyei Gr[illegible]
Alter, Religion, Stand Kora, vallása és állapota	23 Ev. Katolik nőgyed
Jahres- oder After-Parthei Állandó vagy ideiglenes lakó-é?	Allando
Wohnung Lakása: Stadttheil und Gasse városrész és utcza	Josef varos Vi[illegible]
Wohnung Lakása: Haus-Nummer und Stock házszáma és emelet	Fels[illegible] sint 26 szám
Unterschrift Aláírása: des Hauseigenthümers a háztulajdonosnak	Barkovits János
Unterschrift Aláírása: des Aufenthaltsgebers a szállásadónak	Deák János

Formular 46.

Bejelentési jegy a Bach-korszakból, 1854-ből.
(Eredetije a m. kir. rendőrség budapesti Bűnügyi Múzeumában.)

1-tens. Jeder Hauseigenthümer oder wer sonst der Verwaltung eines Hauses vorsteht, hat die mit seinen Bestandnehmern (sogenannte Jahrespartheien) vorgehenden Veränderungen binnen längstens 8 Tagen mittelst der eingeführten Veränderungsbogen bei dem betreffenden k. k. Bezirks-Polizei-Commissariate anzuzeigen.

2-tens. Wer Zimmer wochen- oder monatweise in Afterbestand verläßt, oder Bettgeher hält, ist gesetzlich verpflichtet, bei jedesmaliger Veränderung binnen 24 Stunden bei dem k. k. Bezirks-Polizei-Commissariate mittelst zweier vollkommen ausgefüllter Meldzettel die Anzeige davon zu machen.

3-tens. Gastwirthe, die zur Aufnahme von Fremden berechtiget sind, haben jeden bei ihnen abgestiegenen Fremden längstens binnen 12 Stunden zu melden, wenn ihnen hiezu von der Polizei-Behörde nicht ein kürzerer Termin angedeutet wird.

Die Unterlassung der obigen Meldungs-Vorschriften wird nach §. 320 des II. Theiles des Straf-Gesetz-Buches [illegible]

Von der

k. k. Polizei-Direction der Städte Pesth, Ofen und Altofen.

1-ször. Minden háztulajdonos vagy kire a házrai felügyelés bizatik, lakóival ugynevezett állandó lakók) történő minden változást legfeljebb 3 nap alatt a behozott változási-ivek által az illető cs. k. rendőr-biztosságnál bejelenteni köteles.

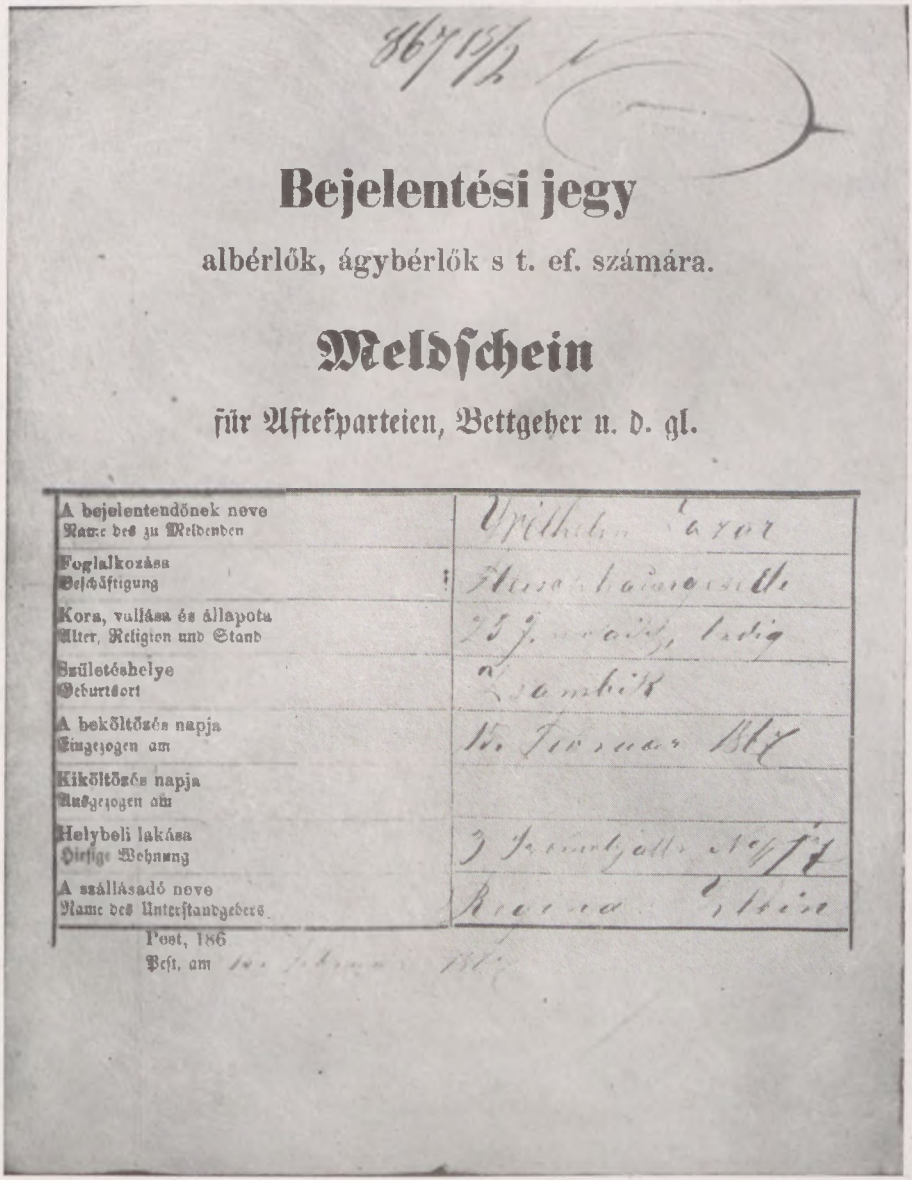
2-szor. A ki szobát hói- vagy hónap számra ideiglenesen kiád, vagy ágyasakat tart, minden változás alkalmával, tökéletesen betöltött bejelentési jegy két példányban a cs. k. rendőr-biztosságnál 24 óra alatt leendő beadásával jelentést tenni törvényesen kötelezteték.

3-szor. Vendéglősök, kik idegenek elszállásolására jogositvák, minden hozzájok szálló idegent legfeljebb 12 óra alatt kötelesek bejelenteni, ha ezirányt a rendőrhatóság rövidebb határidőt nem szab.

Az említett bejelentési szabályok elmulasztása a büntető törvénykönyv II. része 320. §. értelmében fog megitéltetni.

A cs. kir. Pest, Buda és Ó-Budai rendőri igazgatóság által.

A Bejelentési jegyen levő utasítás a Bach-korszakból, 1854-ből.
(Eredetije a m. kir. rendőrség budapesti Bűnügyi Múzeumában.)

Bejelentési jegy

albérlők, ágybérlők s t. ef. számára.

Meldschein

für Aftekparteien, Bettgeher u. d. gl.

A bejelentendőnek neve Name des zu Meldenden	[illegible]
Foglalkozása Beschäftigung	[illegible]
Kora, vallása és állapota Alter, Religion und Stand	[illegible]
Születésehelye Geburtsort	[illegible]
A beköltözés napja Eingezogen am	[illegible]
Kiköltözés napja Ausgezogen am	
Helybeli lakása Hiesige Wohnung	[illegible]
A szállásadó neve Name des Unterstandgebers	[illegible]

Pest, 186
Pest, am [illegible]

Bejelentési jegy 1867-ből.
(Eredetije a m. kir. rendőrség budapesti Bűnügyi Múzeumában.)

és az egykorú közgyűlési jegyzőkönyvek tanusága szerint Budáéhoz hasonló mozgalom indult meg Pesten is azzal a különbséggel, hogy itt a tervezett szabályok megmaradtak tervezetnek.[1]) A kiegyezéssel végződött politikai tárgyalások nyomot hagytak a hatvanas esztendők rendőri bejelentőcéduláin is. A koronázás évében, 1867-ben kiállított ilyen »bejelentési jegy«-et őriz ma is a m. kir. rendőrség budapesti bűnügyi múzeuma.

Ezen a bejelentési lapon az az érdekes, hogy a nyomtatott szöveg még mindig kétnyelvű, ugyanúgy, akárcsak a Bach-korszakban, de a magyar szöveg már megelőzi a németet és a magyar szöveget hibanélküli magyarsággal fogalmazták. A »bejelentő« hátlapján ez a figyelmeztetés áll :

»Ha valaki lakásának egy részét fizetés mellett, vagy anélkül is hét-, vagy hónapszámra albérlőnek átengedi, ágybérlőket tart, vagy másokat, kik atyafiak, szintúgy sógorok, barátok, nevelők, vagy nevelőnők, társalkodók, olvasók, házitanítók, magányhivatalnokok, tanítók, stb. is értetnek, magához vesz, tartozik erről, úgyszinte ily személyek elköltözéséről ezen két példányban benyujtandó bejelentési lap által a városi bejelentési hivatalnak, Barátok-tere 8. sz. a.[2]) jelentést tenni. Az ebbeli mulasztások 1 forinttól 100 forintig terjedő pénzbírság, vagy aránylagos fogsággal fenyíttetnek.«

Ilyen volt a mult század hatvanas éveiben a lakásváltoztatás bejelentése és ilyen maradt egészen 1880. májusáig, mikor azután megkezdette működését az újonnan szervezett rendőrségi bejelentőhivatal.

Leltár a lelkekről.

A pesti bejelentési intézmény és az idegen-ellenőrzés végig kíséri a bécsi kormányzat magyar politikáját Mária Teréziától a kiegyezésig. Hűséges útitársa a kalapos király »felvilágosodott« abszlutizmusának épp úgy, mint Ferenc császár és Metternich herceg »patriarkális« abszolutizmusának és a Bach-korszaknak. A rendőrség feje : a városkapitány tartozott felügyelni, hogy hibátlanul működjék az ellenőrzés. Ezenkívül a városkapitány feladata volt az is, hogy pontosan ismerje a lakosságot és bármikor számot tudjon adni nemcsak az idegenek, de a helybeliek demográfiai viszonyairól is. Ezt a feladatát pedig a népesség évenkint megismételt összeírásával oldotta meg. A régi időkben tehát a városkapitány volt Pest főstatisztikusa, ki leltárt készített a lelkekről, még pedig két példányban. Az egyik példányt átküldték Budára a Helytartó Tanácsnak, a másik példányt a levéltárban helyezték el.

---

[1]) Dr. Romhányi István közlése.

[2]) Ma e ház helyén a IV. kerületi Egyetem-utca 4. számú ház áll.

E tanulmány során már elmondottuk, milyen volt a népösszeírás Mária Terézia idejében és milyen volt II. Józsefnek a nemesekre is kiterjedő népösszeírása. A XIX. század elején megismételték a »konskripciót«, de ebből már kimaradt a kiváltságos osztály : a nemesek és a papok. Hosszú tárgyalások és viták előzték meg az 1802. évi II-ik törvénycikk létrejöttét, mely az új összeírást elrendelte.[1]) Ezt a csupán a nem-nemesekre (akkoriban »nemteleneknek« mondták) vonatkozó konskripciót Pesten 1804—1805-ben hajtották végre. A törvényhatóságok azt hitték, hogy ezzel azután jó időre el is vetették gondját az összeírásnak és különösen a vármegyéket nagyon kellemetlenül lepte meg, sőt egyik-másik helyt nagy feiháborodást keltett, hogy a konskripciós parancs nem egyetlen esztendőre szól, de egymást követik a Helytartó Tanács leiratai, melyek az összeírás évenként való megismétlését és a régi összeírások kiigazítását sürgetik.[2]) De nemcsak ezt sürgették, hanem az idegenekről, a ki- és bevándorlókról külön lajstromokat követelt a felsőbbség. Több vármegye tiltakozik a parancs ellen, olyan is akadt közöttük, mely, vagy egyáltalában nem, vagy csak késedelmesen hajtotta végre a rendeletet. Több vármegye és város külön munkadíj engedélyezését kérte és ezeket a diurnumokat a Helytartó Tanács, hol engedélyezte, hol nem. Pest városánál ilyen tekintetben nem volt hiba, mert valószínű ugyan, hogy a városkapitány és a közreműködő tisztviselők mindig megkapták a külön-munkadíjat, de a népösszeírásokról való kimutatások a kellő időre mindig elkészültek.

A főváros levéltára 33 ilyen konskripciós összeírást őriz Pestváros népéről, a népesség fejlődés-történetének 33 dokumentumát. Az 1804. esztendővel kezdődnek a számadatok és a szabadságharc kitörésének hajnaláról kapjuk az utolsót. Csudálatos, hogy ezeket az adatokat mostanáig alig használták fel. Pedig ezek nélkül a múlt század első felének Pestjét a maga őszinte mivoltában nem ismerhetjük meg. Ezek a számok arra szolgálnak, hogy segítségükkel Pest életének egyik nevezetes korszakát rekonstruálhassuk. Kezdődik ez a korszak Napoleon háborúival és végződik 1848-cal. Közbeesik egy gazdasági válság, két pénz-devalváció, éhinség, kolera, árvíz és a reformkorszak. Ez alatt a félszázad alatt vetette le magáról Pest a falusi karaktert, a szegényes habitust ; ezalatt az idő alatt fejlődött az ország első városává. Ezalatt a félszázad alatt gyarapodott Pest város népessége harmincezerről százezer fölé.

Régi statisztikusaink tüzetesen sohasem foglalkoztak e konskripciók terjedelmes, gazdag és becses anyagával. Állítólag azért nem, mert a nemességre vonatkozó számadatok hiányoznak belőle. Valóban hiányoznak, de a József-féle népszámlálás eredményeiből tudjuk, hogy a nemesek száma 1787-ben is

[1]) *Dr. Thirring Gusztáv:* »Népesedésünk kútforrásai a mult században« című, a Magyar Tudományos Akadémia 1903. április 6-iki ülésén tartott székfoglalója.

[2]) A konskripció végrehajtása ügyében Bécsben 1802. december 29-én kiadott Utasítás írta elő az összeírás ismétlésének kötelességét.

alig volt nagyobb Pesten az állandó férfinépesség 6·2 százalékánál. Ha pedig az idegeneket is beleszámítjuk, akkor ez a százalékszám 5·2-re esik. A XIX-ik század első felében azonban a nemtelen népesség olyan erős tempóban gyarapszik, hogy a nemesek arányszáma fokozatosan süllyed, úgyhogy a nemesek számát 1847 végén a férfi-népesség 3 százalékánál többre nemigen becsülhetjük.

Egyébként Pest pontos és hiteles népszámát nem ismerték a mult század első felében, pedig kétféle népszám is cirkulált ebben az időben. Az egyik az egyházi sematizmusok népszáma volt. Ezek a sematizmusok nyilván önkényes becslés alapján 1813. óta hitfelekezetek és parókiák szerint közölték a pesti népszámot.[1])

A másik népszám a két különböző rendszer szerint végrehajtott konskripció összeállításainak népszáma. Mert kétféle összeírás volt. Az egyik teljesen az 1802. évi második törvénycikk alapján kiadott Utasítás szerint készült. Ez nagyjából megfelelt a josefinus népszámlálás alapelveinek, csak a nemeseket és a papokat hagyta ki a számlálásból. Csak az adózó népességet írta össze és tisztára az ujonc-állításra volt tekintettel. Ellenben számba vette a házakat, a családok (háztartások), a hivatalnokok, a polgárok és a kézművesek számát ; a nemesek szolgáit, a pórok számát, a lakókat és másodlakókat, a családapák fiait és a nőket. A férfiak számát hitfelekezet és kor szerint való csoportosításban is kimutatja városrészek szerint, még pedig külön a 17 éves korig, külön a 18—40 éves korúakat és külön a 40 évesnél idősebbeket. A 18 és 40 év közöttieknél külön veszi a nőseket, külön a nőtleneket és özvegyeket. Az izraelita férfiakat szintén kimutatja korosztályok szerint is. Ezenkívül kimutatást ad a távollevőkről, a kiszolgált katonákról, az idegenekről, valamint a népesség szaporodásáról és csökkenéséről. Természetesen, amit számbevesz, az nem »egész Pest«. Ebből az összeírásból nemcsak a nemesek és papok maradtak ki, hanem a katonák, a tanulás céljából Pesten tartózkodó diákok, valamint a zárdák, a kórházak, a fegyházak és hasonló intézmények lakói is.[2])

A másik konskripciós összeállítás nem ilyen részletező, de sokkal teljesebb, mint emez, mert nagyobb tömeget foglal magában. Amíg az előbbi

[1]) »Pest város népességének évenkinti kimutatása 1813-tól 1857-ig« című tanulmányában ismerteti Kőrösi József. Megjelent 1873-ban a Pest városi statisztikai Évkönyv első évfolyamában, hol megjegyzi, hogy az 1872. évi egyházi névkönyvnek ez a címe : Schematismus cleri archidioecesis Strigoniensis pro anno a Christo nato 1872. Strigonii 1872. Typis Aegidii Horák.

[2]) Idézett akadémiai székfoglalójában Thirring Gusztáv az összeírások szervezetéről és alapelveiről a többi közt a következőket mondja : Az összeírás eredményei három, lényegben azonos mintában foglaltattak össze, de magának a népességnek felvételére csak egy primer felvételi minta szolgált, még pedig egy összeírási lajstrom. Ebbe a lajstromba, melyet individuális lapnak, vagy *A)* mintának neveztek, az összeírás alá eső minden nem-nemes egyént, lett légyen az férfi vagy nő, felnőtt vagy gyermek, adófizető vagy nem,

foglalkozási csoportonkint mutatja be a pesti népesség tekintélyes részét, addig emez csak a szerzeteseket, cselédeket (szolgák és szolgálók), napszámosokat, árvákat mutatja ki külön. Egyébként pedig az egész lakosságot nem, kor (nagykorúak és kiskorúak), hitfelekezet és kerület szerint. Végeredményben a kétféle összeírás kiegészíti egymást és Pest népesedés-történetének sok érdekességét tárja elénk. Akik e népösszeírások kérdőlapjait tervezték, bizonyára nem gondoltak rá, hogy e konskripciók eredményei valamikor demográfiai kutatások alapjául szolgálhatnak. Épen azért ebben a bőséges adattömegben sok az olyan, amelyet a statisztikus nem értékesíthet, de a társadalomkutatónak, a várostörténésznek nagyon meg kell becsülnie minden darabját, minden számadatát e régi összeállításoknak, melyeknek minden levele, minden numerusa az elmult idők Pestjéről beszél és megpróbál rávilágítani arra a csodálatos folyamatra, mely a régi, falusias Pestet milliós lakójú, fényes Budapestté formálta.

Áttérve a konskripciók eredményeire: elsősorban azt az összeállítást mutatjuk be, mely foglalkozás szerint való csoportosításban mutatja be a pesti népesség nagyobb részének demográfiai adatait. (»A« tábla.)[1])

egyaránt be kellett vezetni, még pedig úgy, hogy minden egyén feljegyzésére egy-egy sor szolgált. Be kellett írni az egyén családi és keresztnevét, születési évét, a családfő foglalkozását és a többieknek a háztartás fejéhez való viszonyát. A felvételi minta többi rovatai egyrészt a férfi-népességnek foglalkozás, illetve helyesebben társadalmi rétegek szerinti részletezésére, másrészt ugyanannak három nagy korcsoport és öt hitfelekezet szerint való kimutatására szolgált. Az összeírás alapja a család, illetve a háztartás volt. A háztartáshoz tartozónak vétettek mindazok, kik a családfővel közös kenyéren (communi victu) éltek, míg a külön kenyéren élők külön háztartásnak tekinttettek.

A beírás az egyéni íveken a következő alapelvek szerint történt:

Elsősorban a háztulajdonost kellett bevezetni, ha a házban lakott és nem volt nemes ember; azután a házban lakó családokat egymásután folyószámmal ellátva. A családon belül először a családfőt kellett beírni, azután a feleséget, majd a fiúkat és leányokat, de a nőket minden egyéb részletezés nélkül. Ha valamelyik fiú már családos volt, neve után közvetlenül a nejét és gyermekeit kellett beírni, de ezeket valamivel beljebb, hogy külsőleg is szembeötlő legyen, hogy itt szorosan véve egy második családról van szó. A családfő leányai után következtek a családban lakó rokonok, üzleti segédek, tanoncok, szolgák, idegenek és végül a női cselédek. A papokat, szerzeteseket és tényleges katonákat szintén be kellett írni. De mivel ezek részére külön rovat nem létezett, jellegüket szóval kellett beírni s ezek az elemek az összesítésben nem foglaltak helyet. Özvegyasszonyokat férjük neve alatt, de leánynevük megemlítésével, gyermekeiket apjuk neve alatt kellett beírni. Névtelen, elhagyott gyermekeknek az összeírás alatt adtak nevet és azt az illetők később is megtartották. Kivétel nélkül minden egyes egyén korát megállapították, ami nagy haladás a József-féle népszámláláshoz képest, mely a papok, nemesek, honorációrok, valamint a zsidók és az összes nők korát nem kérdezte. A következő rovat azt állapítja meg, hogy mi címen lakik valaki a családban. Ebbe a rovatba kellett írni a családfő foglalkozását, valamint a háztartás tagjainak a családfőhöz való viszonyát.

[1]) E táblából kihagytuk a kimutatásban szereplő férfinépesség vallás szerint való felosztását, mert a népesség vallás szerint való tagozódásával később foglalkozunk.

Tizenkét esztendő népösszeírását tárgyalja ez az összeállítás. 1803-ból való az első konskripció, utána az 1804—1805. évi adatok következnek. Ezt a népösszeírást már 1802. évi II. törvénycikk alapján hajtották végre és adatai megbízhatók, amit, sajnos, nem minden évi összeállításról mondhatunk el.

Pest város fejlődését legszemléltetőbben mutatja a házak statisztikája. 1787-ben József császár emberei még 1981 házat olvastak össze Pesten; Ferenc császár hivatalnokai 1804-ben már 2782-t számoltak, míg a nagy árvíz évében, 1838-ban 4816 ház, az 1847—1848. esztendőben pedig 5129 ház volt Pesten. A fejlődés nézőpontjából érdekes, hogy a házak száma miképen oszlott meg a kerületekben.[1])

Pesti házak.

év	Abszolút számokban						Százalékokban				
	Belváros	Lipótváros	Terézváros	Józsefváros	Ferencváros	Összesen	Belváros	Lipótváros	Terézváros	Józsefváros	Ferencváros
1787	763	—	618	600	—	1.981	38·5	—	31·2	30·3	—
1819—1820	695	383	1.086	1.189	506	3.859	18·01	9·93	28·14	30·81	13·11
1830—1831	695	425	1.296	1.404	523	4.343	16·00	9·79	29·84	32·33	12·04
1838—1839	695	456	1.411	1.535	719	4.816	14·43	9·47	29·30	31·87	14·93
1845—1846	679	472	1.411	1.536	823	4.921	13·80	9·59	28·67	31·22	16·72
1847—1848	679	466	1.415	1.544	828	5.129	13·24	9·09	27·59	30·10	16·14
A város kültelkein ..	.	.	197	.	.		.	.	3·84	.	.

József császár óta a Belvárosban inkább fogyott, mint nőtt a házak száma, ami azt jelenti, hogy a viskókat lebontották és emeletes házakat építettek helyettük. A Lipótvárosban csak József halála után indult meg az építkezés, báró Schilson János kamarai tanácsos városfejlesztési terve szerint. 1808. után pedig a nádor Szépítő Bizottsága folytatta a városépítést és a városrendezést. A Lipótváros lett azután a legelőkelőbb városrésze Pestnek. A nagy árvíz idején a Terézvárosnak már 1411 háza volt és ez a szám 1848-ig mindössze csak néggyel szaporodott. Szám szerint nem sokat gyarapodott

[1]) A házakról való összeírásban a nemesek házai nem szerepelnek, de a nemesi házak nem-nemes lakóit össze kellett írni.

A) tábla.

I. Áttekintés az 1803. és 1847. között végrehajtott pesti népösszeírások eredményeiről.

Év szerint	Házak száma	Családok száma	Férfiak megoszlása: Hivatalnokok és tiszteletbeli állásúak	Polgárok és kézművesek	Nemesek szolgái	Lakók és másodlakók' földmívelők, különféle foglalkozásúak	Családatya fiai	Nők általában	A nevezettek összes száma	A nevezettek férfiakból: Kor szerint: 1—17 korévig bezárólag	18—40 korévig: Nősek	18—40 korévig: Nőtlenek és özvegyek	40. korévon felüliek	Izraeliták: 1—17 korévig	Izraeliták: 17—40 korévig: Nősek	Izraeliták: 17—40 korévig: Nőtlenek és özvegyek	Izraeliták: 40. korévon felüliek	Távollevők: Az országban	Távollevők: Az országon kívül	Távollevők: Ismeretlen helyen	Kiszolgált katonák: Nősek	Kiszolgált katonák: Nőtlenek	Idegenek: Letelepedettek	Idegenek: Tartózkodók	Szaporodás: Születések száma	Szaporodás: Bekötöztöttek száma	Csökkenés: Az elhaltak száma	Csökkenés: A kikötöztöttek száma
* 1803	.	.	225	1.727	—	7.242	5.487	16.178	30.859	5.547	3.282	2.717	3.135	512	261	175	182	197	81	64	—	12	14	626	.	.	.	.
* 1805	2.782	.	155	1.452	—	6.132	4.794	13.749	26.282	5.079	2.196	2.233	3.025	313	159	117	143	89	57	75	—	4	—	994	.	.	.	.
**1815—1816	.	.	313	2.249	278	7.157	5.737	19.348	35.082	6.111	3.242	3.200	3.181	345	301	236	213	186	37	31	64	19	304	801	.	.	.	.
**1816—1817	.	.	328	2.300	311	7.266	5.890	19.568	35.663	6.258	3.316	3.283	3.238	365	306	254	223	205	42	39	64	23	319	804	.	.	.	.
*1819—1820	3.859	9.383	472	2.556	369	9.262	6.985	20.171	39.815	7.540	4.153	4.020	3.931	449	349	302	264	272	81	69	143	62	456	1.030	.	.	.	.
*1820—1821	3.859	9.435	558	2.664	389	9.481	7.198	21.200	41.490	7.822	4.427	4.133	3.908	581	568	367	330	192	52	43	91	52	409	805	.	.	.	.
*1821—1822	3.859	9.456	518	2.670	373	9.437	7.201	21.290	41.489	7.835	4.284	4.125	3.955	484	375	323	307	193	107	67	96	62	468	990	1.529	67	1.291	6
*1830—1831	4.343	10.668	645	3.295	142	12.483	10.155	25.485	52.205	10.571	5.881	5.224	5.044	1.065	623	456	416	41	9	—	96	64	151	1.029	2.466	11	4.859	—
*1838—1839	4.816	10.443	659	3.122	151	12.176	9.330	29.456	54.894	9.485	5.626	6.638	3.689	1.424	841	534	456	78	52	—	91	93	137	1.032	2.402	57	2.261	186
*1841—1842	.	11.591	790	3.684	297	13.355	10.572	31.295	59.993	10.965	6.347	7.265	4.121	1.649	985	655	576	141	75	—	146	148	247	1.282	3.699	97	3.686	212
a) [1]) 1845—1846	4.921	20.414	1.135	5.205	655	20.846	16.272	38.108	83.246	11.488	8.209	13.005	12.436	2.022	1.201	1.622	1.105	45	5	6	41	97	338	334	4.530	102	3.424	—
b) [2]) 1847—1848	5.129	22.091	1.555	5.381	640	324.931	16.580	49.856	99.370	16.846	10.753	14.004	7.911	2.343	1.854	1.983	1.268	181	14	—	92	414	175	—	4.290	175	5.411	—

*) Az izraelita vallású férfiak száma a kor szerinti felosztásban (az eredeti anyagban) nem foglaltatott benne.

**) Az izraelita vallású férfiak sem az általános, sem a korszerinti megosztásban nem foglaltatnak benne.

[1]) Ezen évben összeírva nincsenek: 1. A katonaság. 2. A kórházban betegen fekvők. 3. Az egyetemekben lakó tanulók s egyéb féle egyének, kivévén a szerzeteseket. 4. A klastromokban lakók. 5. A megye s városházában lakók. 6. E két hatósági házakban bebörtönöztettek. 7. A jószágaikban lakó uraságok, különben pesti háztulajdonosok.

Megjegyzendő, hogy a polgári kórházban 1844. nov. 1-től 1845. okt. 31-ig születtek 87-en, meghaltak 660-an, halva hozattak a kórházba újszülöttek 136. Különben halva találtattak, — önmaguk gyilkosai — vízbefulladtak s egyéb módon kimúltak 131-en.

A 3. és 4. rovatban kitett hivatalnokok és tiszteletbeli állásúak, továbbá polgárok és kézművesek léteznek, valóságos felesküdt polgárok 2408, kik között a mult 1845. évben felvett 139 polgárok is beszámítva vagynak.

[2]) Elől megírt házakon kívül létezik a város keblében 136 erdő-, 430 rét-, telek és 459 szántóföld.

a) és b) A pórok száma 1845—1846. évben 1.025; 1847—1848-ban 427 volt.

a Józsefváros házállománya sem, 1838-ban 1535 ház állott a Józsefváros területén, 1848-ban pedig 8-al több.[1])

Vannak adatok a családok, vagy jobban mondva a háztartások számairól is. Az 1819—1920. évben 9383 háztartásról ad számot az összeállítás. A kolera évében, 1831-ben, 10.668-ról ; a »nagy árvíz« után 10.443-ra csökkent a családok száma. A negyvenes esztendők közepén azután nagyobb lendületet vesz a vidékiek beözönlése. Vágyak, remények és új kereseti lehetőségek hozzák ide a sok embert. 1848-ban március 15-ike táján már 22.273 háztartás volt Pesten és ha négy—öt lelket számítunk egy-egy háztartásra, körülbelül megkapjuk az akkori Pest lakóinak megközelítő számát.

Egyébként érdekes, miképen oszlottak meg a háztartások a városrészek között.

Pesti háztartások 1819. és 1848. között.

É v	Összes családok	Abszolút számokban					Százalékokban				
		Belváros	Lipótváros	Terézváros	Józsefváros	Ferencváros	Belváros	Lipótváros	Terézváros	Józsefváros	Ferencváros
1819—1820	9.383	1.948	869	3.344	2.464	758	26·76	9·26	35·64	26·26	8·08
1820—1821	9.435	1.956	873	3.362	2.481	763	20·73	9·25	35·63	26·30	8·09
1821—1822	9.456	2.001	845	3.393	2.476	741	21·16	8·96	35·88	26·18	7·84
1830—1831	10.668	1.952	1.357	3.748	2.509	1.102	18·30	12·72	35·13	23·52	10·33
1838—1839	10.443	2.318	1.298	3.216	2.545	1.066	22·20	12·43	30·80	24·37	10·20
1841—1842	11.591	2.573	1.579	3.478	2.711	1.250	22·01	13·51	30·60	23·19	10·69
1845—1846	20.414	3.504	2.684	8.542	3.750	1.934	17·15	13·15	41.85	18·37	9·48
1847—1848	22.091	4.143	2.604	8.745	4.182	2.175	18·60	11·69	39·27	18·77	9·77
A város kültelkén ..		.	.	242	.	.	.	.	1·90	.	.

Bár a XIX. század első felében a Belvárosban a házak száma alig változott, (de inkább csökkent, mint nőtt) a háztartások számának progressziója mégis szembeötlő. A nemesi családok háztartásain kívül 1820-ban 1956, 1848-ban pedig 4143 háztartás élt a Belvárosban, körülbelül ugyanannyi, mint a Józsefvárosban és félannyi, mint a Terézvárosban. 1845. és 1848. között már a népesség negyven százaléka lakott a Terézvárosban, mely az öt kerület között a legrohamosabban terjeszkedett. Mint a »nagy árvíz«előtti Pest

[1]) Ez azonban nem azt jelenti, mintha közben nem építkezett és nem fejlődött volna Pest. Ne felejtsük el, hogy az 1838. évi árvíz 2281 házat döntött össze és 827 házat erősen megrongált. Ezek helyébe új házakat építettek Pollack Mihály, Hild József, ifj. Zittersbarth Mátyás, Kasselik Ferenc, Hild Károly, a két Diescher, Pollack Ágost, Zofall Lóránd, meg a többiek. Az ő kezük nyomán alakult ki Pest neo-klassikus stílusú új városkép.

térrajzai mutatják: a multszázad harmincas éveinek derekán a Belvárosban és a Lipótvároson kívül csak a Terézváros volt teljesen beépítve, még pedig a mai Jókai-utca vonaláig.[1]) A József- és a Ferencvárosban hatalmas kertek és kertes udvarok tarkállottak és kevéssel azután, hogy 1837. őszén a Nemzeti Színházat megnyitották, az egykorú újságok váltig panaszkodnak, hogy kár volt a magyar színházat a város végére építeni, mert a színház vidékén a sötétség beálltával nem túlságosan biztonságos a járás-kelés. Ezek a Józsefvárosi kertes területek, — mint az egykorú térképeken megfigyelhető — még az ötvenes években sem épültek be.

Van egy rovata ennek a konskripciós összeállításnak, mely a hivatalnokokat és a honorációrokat veszi számba. Ide tartoznak a királyi hivatalok tisztviselőin és az állandó hivatalt viselő polgári hivatalnokokon kívül az orvosok, jogtudorok, tanárok, ügyvédek, uradalmak igazgatói, tisztjei, elöljárói, gondnokai és a kamarai tisztek, vagyis e rovatba tartozik Pestváros szellemi társadalma. E társadalmi kategória taglétszáma 1845-től 1848-ig 1135-ről 1555-re nőtt meg, ami nemcsak a város állandó fejlődéséről tesz tanuságot, hanem arról is, miképpen lesz Pest városa az ország közigazgatásának is központja. A szellemi foglalkozásúak legtöbbje a Belvárosban és a Lipótvárosban lakott. 1848. tavaszán például a Belvárosban 649-en, a Lipótvárosban 354-en, a Terézvárosban 283-en, a Józsefvárosban 156-an és a Ferencvárosban 104-en laktak közülök.

A következő rovat a polgárok rovata. Ebbe a rovatba soroztak minden polgárt, bármilyen mesterséget űzött; tehát ide tartoztak a céhbeli mesterembereken, kézműveseken és önálló kereskedőkön és nagykereskedőkön kívül a gyárosok, a háztulajdonosok, valamint egyéb vagyonukból, vagy jövedelmeikből élő magánzók. Egyébként a polgárság a legtekintélyesebb osztálya a régi Pest társadalmának. Mögötte áll a vagyon. A város igazgatására a polgárságnak van a legnagyobb befolyása. A polgárok közül kerülnek ki a »választott polgárok«, a mai városatyák. 1805-ben 1727 a polgárok száma, míg 1848-ban már kevés híján 5581. Az egész lakossághoz viszonyítva nincsenek sokan, de ezért talán mégis érdekes, hogy e tekintélyt és vagyont képviselő társadalmi osztály tagjai miképen szóródnak el Pest város öt kerületében.

Egészen 1841-ig a legtöbb polgár a Belvárosban lakik, de már 1845-ben a Terézvárosban csaknem kétannyi polgár él, mint a Belvárosban és a Józsefvárosi polgárok száma is erősen megközelíti a belvárosiakét. A fellendülés különben a kolerajárványt megelőző esztendőben, 1830-ban kezdődik, amikor már 1079-re rúg a Belvárosban lakó polgárok száma, a terézvárosiaké pedig 823. A nagy árvíz után viszont 173 főnyivel csökkent az egész Pest polgársága. De mikor megkezdődik a város újjáépítése és megszaporodik a kereseti alkalom, számban gyarapszik a polgárság is.

[1]) Ennek az utcának még nem is nagyon régen tudvalevően Gyár-utca volt a neve.

Pesti polgárok, kereskedők és kézművesek.

Év	Abszolút számokban						Százalékban				
	Belváros	Leopold-város	Teréz külváros	József külváros	Ferenc külváros	Mindössze	Belváros	Leopold-város	Teréz külváros	József külváros	Ferenc külváros
1803	715	166	457	266	123	1.727	41·40	9·61	26·47	15·40	7·12
1805	693	103	357	218	81	1.452	47·73	7·09	24·59	15·01	5·58
1815—1816	820	236	500	432	261	2.249	36·46	10·50	22·23	19·21	11·60
1816—1817	832	248	511	439	270	2.300	36·17	10·78	22·22	19·09	11·74
1819—1820	872	293	627	480	284	2.556	34·12	11·46	24·53	18·78	11·11
1820—1821	891	297	692	493	291	2.664	33·45	11·15	25·98	18·50	10·92
1821—1822	921	285	690	507	267	2.670	34·50	10·67	25·84	18·99	10·00
1830—1831	1.013	464	961	507	350	3.295	30·74	14·08	29·17	15·39	10·62
1838—1839	985	502	601	581	453	3.122	31·55	16·08	19·25	18·61	14·51
1841—1842	1.079	576	823	653	553	3.684	29·29	15·63	22·34	17·73	15·01
1845—1846	1.281	330	2.339	1.167	88	5.205	24·61	6·34	44·94	22·42	1·69
1847—1848	1.423	890	2.054	443	540	5.381	26·45	16·54	38·17	8·23	10·03
A város kültelkén	.	.	31	.	.		.	.	0·58	.	.

A nemeseket nem írták össze, de a nemesek szolgáit igen, akár nemesek, akár nem-nemesek házában laktak. A nemesség cselédein kívül ebben a rovatban könyvelték el az ispánokat, kulcsárokat és más alsóbbrangú uradalmi tiszteket is. 1820-ban 389 főnyi volt a Pesten lakó nemesi férfi-cselédség száma, ami nem nagy szám. 1830—1831-ben ez a szám is lecsökkent 142-re. Talán azért, mert az uraságok épp a pozsonyi diétán tartózkodtak, vagy a kolera miatt. Mindössze 151-et olvastak össze közülök a népszámlálók az 1838—1839. évi összeíráskor is. Valószínőleg a nagy árvíz riasztotta el Pestről nemes gazdáikat. A mozgalmas 1845. és 1846. esztendőben megejtett konskripció idején azonban 655-en voltak Pesten a nemesek szolgái. Érdekes, hogy a húszas-harmincas években legtöbben a Józsefvárosban laktak, amiből arra lehetne következtetni, hogy ezidőtájt ott állott a legtöbb nemesi ház; a negyvenes évek közepétől kezdve azonban a legtöbb nemes is áttette szállását a Belvárosba és a Lipótvárosba.

A pórok rovatában a Pesten lakó vincelléreket, kertészeket és jobbágytelken gazdálkodókat veszik számba. Adatot azonban csak két esztendőről ad az összeállítás, mégpedig 1845—1846. évben 1025; 1847—1848-ban pedig már csak 427 pór lakott Pesten.

Legnépesebb rovata a konskripciós összeállításnak a lakók és másodlakók rovata. Ebben a rovatban számolták el azokat a legkülönbözőbb foglalkozásúakat, kik más rubrikába nem illettek bele. Ide kerültek Pest házas és házatlan zsellérei, ide sorozták a mesterlegényeket, boltossegédeket, inasokat, albérlőket, a hajózásnál, útépítésnél, házépítésnél és favágásnál alkalmazott napszámosokat. 1848. tavaszán ezek kis híjján már a felét tették Pest férfi lakosságának. Közülük legtöbben a Terézvárosban és a József-

városban laktak. 1848-ban például 18.700-an laktak a Terézvárosban; a Belvárosban és a Józsefvárosban egyformán kilenc és félezer lakott.

A családapa fiai című rovatba tartoztak a felsorolt öt rovatban foglaltak fiai, vagy ezek hiányában a vők, s egyéb rokonok, kik majdan az atyjuk, vagy eltartójuk üzletét, vagy keresetét fogják átvenni és akik otthon nélkülözhetetlenek. 1848-ban 16.580-ra ment a számuk és az az érdekes, hogy ez a szám csak valamivel kisebb, mint amelyet a népösszeírás ezidőtájban a tizenhét évet be nem töltött pesti férfi-lakosság számaként megállapított.

Ezenkívül a távollevőkről és a kiszolgált katonákról is kapunk adatokat; de ezeknél sokkalta érdekesebb számunkra az idegenekről való statisztika. Az idegenellenőrzésnek — mint tudjuk — úgy ujoncállítási, mint politikai okból nagy jelentőséget tulajdonítottak már József császár alatt is. Ferenc alatt pedig még fokozottabb ellenőrzést kívántak. A jozefinus népszámlálások meg is állapították a Pesten tartózkodó idegenek számát, de a Helytartó Tanács Ferenc alatt is pontos és részletes lajstromot követelt a városi tanácstól az idegenekről. A konskripciós összeállításban is külön rovat jut a külföldi idegeneknek. A népösszeírási Utasítás szerint az tekintendő idegennek, ki tíz esztendőnél rövidebb idő óta tartózkodik Pesten. Kétféle külföldről jött idegent különböztettek meg; olyat, ki hosszabb idő óta s olyat, ki rövidebb idő óta élt Pesten. Az előbbiek olyanok, kik már végleg letelepedtek (domiciliati) és akik olyan foglalkozást űztek, mely az országban való maradásuk szándékát nyilvánítja. Akiknek ilyen foglalkozásuk nem volt, azok az »itt tartózkodók (commorantes)«. A külföldről bevándorlók lajstromába a néven kívül be kellett jegyezni az idegen foglalkozását (»életnemét«), korát, hitfelekezetét, családi állapotát és származási helyét is. E jegyzékek — melyeket a népösszeírás anyagával együtt terjesztettek fel a Helytartó Tanácsnak — leginkább az örökös német és olasz tartományokból bevándorlókra vonatkoztak és máig is becses adatokat tartalmaznak a családkutatás számára egyes családok megtelepedésének időpontjára vonatkozólag. A pesti idegenek között természetesen sok a vándorlegény, ki átmenetileg valamely pesti mesterembernél kapott munkát. De akad közöttük jócskán kalandor is, ki Pesten próbál szerencsét. 1803-ban 1626 a száma az »itt tartózkodó«, vagyis »commorantes« idegennek. A következő évtizedekben már kevesebben vannak, ellenben a »megtelepedettek« szaporodnak. 1831-től 1842-ig azonban az ideiglenesen itt tartózkodók száma sohasem szállott ezer alá.

Életkor és hitfelekezet.

A népszámlálás rendszere Mária Terézia korától Ferenc császár koráig nagyot fejlődött. Mária Terézia és Ferenc császár népösszeírásaitól II. József népszámlálásai nemcsak abban különböztek, hogy számba vették a nemeseket

is, de különböztek abban is, hogy végrehajtásuk lelkiismeretesebb, eredményei megbízhatóbbak. Azonban a társadalmi tagozódás, a népességnek foglalkozási osztályok szerint való csoportosítása Mária Terézia népösszeírásánál teljesebb, mert nemcsak a produktív osztályokat veszi figyelembe, hanem az iskolába járókat, a cselédeket, a napszámosokat, az árvákat, a kórházban és szegényházban ápoltakat, még a koldusokat is figyelembe veszi, nemök szerint csoportosítván őket. Az 1802. évi II. törvénycikk alapján végrehajtott Ferenc császár és V. Ferdinánd-kori népösszeírások rendszere viszont tulajdonképen a megelőző konskripciók kombinációja. A nemesek összeírásából eltekint, amint tudjuk, de számba veszi a tisztviselőket és honorációrokat, a polgárokat, kézműveseket és kereskedőket; külön csoportosítja a nemesek szolgáit, a parasztokat, a lakókat és albérlőket, a cselédeket, napszámosokat és árvákat, ellenben nem veszi figyelembe és kihagyja az összeírásból a katonákat, a kórházak lakóit és a társadalom könyörületére szoruló szegénységet. Azonban így is meglehetős jó képet kapunk Pestváros dolgozó és kereső férfinépességéről. Van azonban az 1802. évi törvény alapján végrehajtott konskripciók statisztikai anyagának egy külön érdekessége. Megkapjuk belőle az összeírt férfi népességnek életkor szerint való tagozódását. Az életkorra tekintettel voltak Mária Terézia konskripcióinál is és külön írták össze a tizenötödik életévüket be nem töltött fiúkat és leányokat; külön a tizenötévesnél idősebb felnőtteket, mégpedig nemük szerint csoportosítva. A jozefinus népszámlálásnál összeírták és az összesítésben »Sarjadék« néven ki is mutatták az 1—12 éves, külön a 13—17 éves fiúkat, azonban a papok, nemesek, honorációrok, zsidók és a nők korára nem voltak kíváncsiak. Ezzel szemben az 1804-től 1848-ig végrehajtott konskripciók alkalmával életkorát kivétel nélkül mindenkinek be kellett vallania. E vallomások alapján készült a hat foglalkozási kategóriába osztott keresztény férfinépességről és az izraelita férfilakosságról az a rendkívül érdekes összeállítás, melyet a »B« táblán mutatunk be.

Tizenkét esztendő adatait részletezi ez a tábla, melyről hat foglalkozási csoport keresztény és izraelita férfinépességét városrész és életkor szerint osztályozva ismeri meg az olvasó. Hangsúlyozzuk, hogy ez a tábla Pest városának nem *egész* férfinépességét, de férfinépességének nagy részét, a legértékesebb részt, foglalja magában. Az a férfitömeg, melyről itt szó van, 1805-ben alig haladta meg a 13 ezret, 1848. tavaszán pedig már közel járt az 57 ezerhez. 1805-ben a keresztény férfinépesség száma 12 és félezer főnyi lehetett, 737 az izraelita férfiaké. 42 év alatt azután a keresztény férfiak száma megnégyszereződött, míg az izraelitáké megtízszereződött.

Három életkor-kategóriára csoportosítja a férfinépességet az összeállítás. A kiskorúak, vagyis az 1—17 évesekre; a produktív csoportra, ide tartoznak a 18 és 40 év közöttiek; végül a 40 évesnél idősebbekre. A 18 és

B) tábla. **Pest férfinépességének eloszlása kor és kerület szerint.**

É v	Keresztény férfiak																				Izraeliták															
	1—17 évig					18—40 évig										40 éven felül					1—17 évig					18—40 évig										40 éven felül				
						Nősök					Nőtlenek és özvegyek															Nősök					Nőtlenek és özvegyek								
	Belváros	Leopoldváros	Teréz külváros	József külváros	Ferenc külváros	Belváros	Leopoldváros	Teréz külváros	József külváros	Ferenc külváros	Belváros	Leopoldváros	Teréz külváros	József külváros	Ferenc külváros	Belváros	Leopoldváros	Teréz külváros	József külváros	Ferenc külváros	Belváros	Leopoldváros	Teréz külváros	József külváros	Ferenc külváros	Belváros	Leopoldváros	Teréz külváros	József külváros	Ferenc külváros	Belváros	Leopoldváros	Teréz külváros	József külváros	Ferenc külváros	Belváros	Leopoldváros	Teréz külváros	József külváros	Ferenc külváros
1803	1.254	403	2.032	1.402	456	566	223	1.363	908	222	1.057	283	768	452	157	654	208	1.164	850	259	39	56	417	—	—	20	32	209	—	—	23	37	115	—	—	16	18	148	—	—
1805	1.407	361	1.746	1.180	385	445	147	900	560	144	1.149	194	516	278	96	669	214	1.219	731	192	17	44	252	—	—	12	21	126	—	—	21	19	77	—	—	7	22	114	—	—
1815—1816.	1.428	501	1.808	1.740	634	559	288	1.132	945	318	1.276	400	784	539	201	671	294	1.155	772	289	14	81	248	—	2	14	36	251	—	—	27	27	181	—	1	12	11	190	—	—
1816—1817	1.458	520	1.854	1.782	644	567	296	1.165	962	326	1.310	412	800	548	213	695	297	1.165	784	297	16	87	260	—	2	13	40	253	—	—	31	36	186	—	1	12	20	191	—	—
1819—1820	1.569	720	2.482	2.051	718	637	427	1.657	1.060	372	1.395	579	1.122	687	237	876	483	1.448	836	288	32	110	307	—	—	26	53	270	—	—	43	50	209	—	—	17	29	218	—	—
1820—1821	1.634	729	2.613	2.096	750	656	437	1.868	1.072	394	1.412	585	1.191	694	251	854	481	1.501	842	230	36	116	426	—	3	28	57	482	—	1	48	53	266	—	—	18	31	280	1	—
1821—1822	1.692	709	2.611	2.121	702	684	427	1.708	1.082	383	1.458	563	1.181	714	209	884	469	1.549	848	205	44	116	324	—	—	36	57	282	—	—	84	23	216	—	—	28	31	248	—	—
1830—1831	1.872	1.072	4.505	2.235	887	1.093	669	2.752	855	512	1.703	802	1.429	950	340	490	577	2.162	1.242	573	24	138	901	—	2	19	120	483	—	1	17	164	275	—	—	9	77	330	—	—
1838—1839	2.106	1.263	3.280	1.806	1.030	1.126	811	1.783	1.242	664	1.762	861	1.964	1.464	587	645	637	1.064	837	506	32	180	1.205	4	3	17	150	670	1	3	19	194	318	1	2	23	97	334	1	1
1841—1842	2.285	1.501	3.965	1.902	1.322	1.196	920	2.096	1.336	799	1.853	981	2.241	1.556	634	744	725	1.222	885	545	42	233	1.359	3	12	23	191	758	7	6	25	241	383	2	4	35	126	408	3	4
1845—1846	2.550	2.229	4.134	1.541	1.034	1.773	854	3.575	1.231	776	2.812	1.809	5.002	2.256	1.126	2.098	1.445	5.552	2.340	1.001	285	551	1.132	37	17	298	338	528	26	11	398	295	891	27	11	121	297	655	19	13
1847—1848	2.729	1.994	7.092	2.904	1.833	1.667	1.576	3.686	2.375	1.187	4.061	2.060	4.963	1.624	1.019	1.464	888	2.967	1.371	1.084	98	622	1.529	33	37	41	403	1.330	16	11	88	396	1.385	50	6	54	236	915	17	10
A város külterein	.	.	294	.	.	.	.	262	.	.	.	.	277	.	.	.	.	137	.	.	.	.	24	.	.	.	.	53	.	.	.	.	58	.	.	.	.	36	.	.

40 év közöttieknél külön mutatja ki a nőseket és külön a nőtleneket és özvegyeket.

Egy fejlődésnek indult város termelőerő tartalékainak alakulását és teherbíróképességét tárják elénk e számok. De talán még igazibb képet kapunk a városépítő erők eloszlásáról, ha a »B« tábla abszolút számai mellé oda állítjuk a keresztény népesség kor szerint való eloszlásának százalékba szedett kimutatását. (Lásd az alábbi táblázatot.)

Mit mondanak számunkra ezek az oszlopokba állított arányszámok?! Azt mutatják, hogy a mult század első felében a 18 évesnél fiatalabb ifjúság Pest akkori férfinépességének átlagosan 38 százalékát tette ki, de volt olyan esztendő, — például az 1805. évi — mikor a 40 százalékot is meghaladta. Viszont az 1847. év végén ez az arányszám már 34 százalékra szállott le. Ezzel szemben a 18 és 40 év közöttiek, vagyis Pest produktív férfinépességének arányszáma a mult század első felében állandóan emelkedő tendenciát mutat. 1805-ben még 35·34 ez az arányszám, de már 1848. tavaszán 47 százalék, míg a 40 évesnél idősebb férfiak arányszáma folytonosan csökken 1805-ben még 24·14 százalékkal vesznek részt a kor szerint való eloszlásban, de 1841-ben már csak 14·36, viszont 1847-ben 15·98 százalékát teszik a számbavett férfilakosságnak. Azonban az életkor szerint való csoportosítás arányszámai egyebet is mutatnak. Azt mutatják ugyanis, hogy a 18—40 év közötti férfiak csoportjában a nőtlenek százaléka folyton-folyvást emelkedik.

Keresztény férfinépesség kor szerinti elosztása.

Év szerint	Abszolut számokban összesen	Százalékokban			
		1—17 korévig bezárólag	18—40 korévig		40 koréven felülliek
			nősök	nőtlenek és özvegyek	
1803	14.681	37·78	22·36	18·51	21·35
1805	12.533	40·52	17·52	17·82	24·14
1815—1816	15.734	38·84	20·60	20·34	20·22
1816—1817	16.095	38·88	20·60	20·40	20·12
1819—1820	19.644	38·39	21·14	20·46	20·01
1820—1821	20.290	38·55	21·82	20·37	19·26
1821—1822	20.199	38·79	21·21	20·42	19·58
1830—1831	26.720	39·56	22·01	19·55	18·88
1838—1839	25.438	37·29	22·11	26·10	14·50
1841—1842	28.698	38·21	22·12	25·31	14·36
1845—1846	45.138	25·45	18·19	28·81	27·55
1847—1848	49.514	34·02	21·72	28·28	15·98

Már most, ha a mult század első feléből való pesti arányszámok mellé oda állítjuk a mostaniakat, például az 1930. évieket: azt látjuk, hogy amíg száz esztendővel ezelőtt a 18 évesnél fiatalabb fiúk arányszáma közel járt

a 40 százalékhoz, addig 1930-ban már csak 20 százalék volt. A 18 és 40 év közötti férfiak 41 és fél százalékát tették az akkori férfilakosságnak, míg 1930-ban már 46·6 százalék volt az arányszámuk. Végül a 40 évesnél idősebb férfiak száma az egész férfinépességhez viszonyítva 1830-ban nem egészen 19 százalékát, ellenben 1930-ban pedig 33·4 százalékot tett ki.

Hogy ezek az arányszámok száz esztendő alatt ennyire megváltoztak, abban természetesen közrejátszott a világháború is. A háború miatt a háború után a születések arányszáma meglepő módon lecsökkent. Ezzel szemben megnőtt a 40 évesnél idősebbek száma. Ma általában tovább élnek az emberek, mint száz évvel ezelőtt: ma több az öreg ember.

Körülbelül ezek voltak azok a demográfiai érdekességek, melyeket az 1802. évi II. törvénycikk alapján elrendelt népösszeírás tizenkét esztendei pesti anyagából kihámoztunk. De ezek az adatok — katonaállítási célokat szolgálván — főképpen a pesti férfinépességre és nem is az egész pesti népességre vonatkoznak. Ezeken kívül azonban a székesfővárosi levéltár konskripciós iratkötegeiben olyan becses anyagot találtunk, melyből talán még sikeresebben kísérelhetjük meg a száz év előtti Pest népességi viszonyainak, szerkezetének és fejlődésének rekonstruálását. A Pest társadalmának foglalkozás szerinti eloszlására vonatkozó adatok, melyekkel eddig foglalkoztunk, (»A« tábla) nyilván az Udvari Cancellária főösszesítése számára készültek,[1]) míg az a harminchárom évről való összeírási anyag, melyet a »C« táblán foglaltunk össze, inkább adózási és közigazgatási célokat szolgált.

Kimutatás azokról, kiket az 1847-48. évi összeírásnál nem vettek figyelembe.

Megnevezés	Tisztviselők	Felügyelő személyzet	Gyermekek		Férfiak	Asszonyok	Rabok		Összesen
			Fiúk	Leányok			Férfiak	Nők	
A császári királyi katonaság	.	.	93	117	6.581	142	.	.	6.933
A vakok intézetében	.	46	31	9	.	.	.	.	86
A Josephinumban	2	1	36	.	.	7	.	.	46
A szegények ápoló intézetében, melyek közül a polgári kórházban mint aggok 18 fi és 30 nő tartozik	.	.	.	.	92	103	.	.	195
A polgári kórházban	.	.	.	.	376	290	.	.	666
A gyermekek kórházában	.	.	12	9	.	.	.	.	21
A zsidók kórházában	.	9	.	.	36	11	.	.	56
A kényszerítő dologházban	.	.	.	.	184	108	.	.	292
Angol nők a klastromban	.	18	.	54	.	19	.	.	91
A megyeházban egyátalyában lakó tisztviselők és ottan bebörtönözött rabok	121	.	.	.	.	.	306	21	448
A városházánál lakó felügyelőség s ottan bebörtönözött, elítélt és vizsgálat alatti rabok	.	6	.	.	.	.	106	32	144

[1]) *Thirring Gusztáv:* Népesedésünk kútforrásai a mult század első felében. 6. oldal.

C) tábla.

II. Áttekintés az 1806. és 1847. évek között végrehajtott pesti népösszeírások eredményeiről.

Év	Szerzetesek	Katolikusok				Evangélikusok								Nem egyesült görög hitüek				Izraeliták				Szolgák		Szolgálók		Napszámosok				Árvák				Összesen
		Nagykorúak		Kiskorúak		Ágostai vallástételt tartók				Helvétziai vallástételt tartók				Nagykorúak		Kiskorúak		Nagykorúak		Kiskorúak						Férfiak		Nők		Fiúk		Leányok		
						Nagykorúak		Kiskorúak		Nagykorúak		Kiskorúak																						
		férfiak	nők	fiúk	leányok	férfiak	nők	fiúk	leányok	férfiak	nők	fiúk	leányok	férfiak	nők	fiúk	leányok	férfiak	nők	fiúk	leányok	katolikusok	nem katolikusok	katolikusok	nem katolikusok	katolikusok	nem katolikusok	katolikusok	nem katolikusok	katolikusok	nem katolikusok	katolikusok	nem katolikusok	
1806	228	5.735	6.264	4.531	5.132	96	42	44	34	49	31	26	31	236	202	183	166	396	429	403	390	1.363	216	2.875	188	3.165	95	223	9	98	10	87	3	32.980
1807	145	5.919	6.375	4.989	5.350	114	54	45	38	77	46	43	51	220	222	182	188	422	482	459	482	1.441	141	3.288	217	3.461	254	231	9	222	38	73	2	35.280
1809	131	6.016	6.734	5.470	5.785	81	48	59	41	84	46	55	42	273	231	203	190	568	553	453	435	268	11	2.847	157	3.767	584	145	29	33	1	29	2	35.371
1811	145	6.479	7.381	5.204	5.612	276	146	142	100	77	45	41	30	307	266	194	202	500	486	555	479	690	185	3.231	289	4.504	511	457	45	88	9	142	19	38.837
1813—1814	263	6.660	7.861	5.924	6.418	386	199	227	102	145	78	94	95	321	264	255	222	595	572	612	607	825	319	2.483	384	4.002	762	919	97	105	10	165	8	41.979
1814—1815	143	6.711	7.946	5.535	6.429	441	187	233	155	186	84	149	98	338	258	237	241	586	546	694	607	1.497	268	3.778	408	3.843	732	323	19	132	4	164	6	42.978
1815—1816	144	6.882	8.105	6.427	7.123	377	176	243	135	210	90	203	120	301	249	331	237	561	546	774	727	2.514	339	3.657	306	2.493	479	123	13	55	1	112	7	44.090
1816—1817	139	7.172	8.103	6.522	7.482	349	153	217	112	264	123	194	118	322	251	352	238	615	640	921	829	1.629	222	3.468	210	3.136	449	290	31	36	3	60	4	44.654
1817—1818	133	7.037	7.961	6.759	7.594	351	153	252	115	288	142	237	107	336	244	385	244	623	634	945	892	1.300	144	3.433	222	3.725	509	620	17	31	—	48	—	45.481
1818—1819	73	7.490	8.500	6.990	8.045	462	195	261	142	185	96	113	82	343	248	336	238	633	646	962	951	1.209	169	3.562	223	3.973	476	480	16	54	1	31	3	47.188
1819—1820	86	8.114	8.819	7.317	8.494	348	123	224	115	212	100	117	85	326	222	367	220	449	612	775	945	1.246	269	3.509	301	3.853	426	187	13	41	3	12	—	47.930
1820—1821	133	7.573	8.969	7.330	8.278	346	151	227	131	205	111	131	77	316	228	259	232	816	557	1.107	1.013	1.033	147	3.376	306	4.154	445	403	37	7	—	5	1	48.104
1823—1824	146	8.387	9.594	8.172	8.971	565	280	349	190	437	133	142	94	321	241	258	250	853	774	1.179	1.181	1.162	256	3.621	738	4.258	897	294	20	20	9	25	8	53.822
1824—1825	169	8.675	9.928	8.398	9.324	448	292	375	211	290	138	152	92	271	226	254	214	802	885	1.091	1.060	1.420	325	3.683	639	3.946	918	245	25	30	11	21	5	54.563
1825—1826	165	9.145	10.239	8.526	9.779	474	259	328	251	282	158	167	109	331	230	464	237	806	864	1.178	1.143	1.370	271	3.175	632	4.269	815	368	70	36	11	63	4	56.219
1826—1827	162	8.080	9.156	9.147	9.550	575	275	385	247	317	203	250	206	343	278	374	237	1.044	885	1.309	1.004	2.143	375	4.163	765	5.300	1.058	2.321	326	113	17	114	24	60.746
1827—1828	173	9.762	10.833	8.758	9.959	467	252	268	218	546	230	234	172	330	230	322	183	1.052	964	1.330	1.205	2.259	387	4.422	597	4.182	693	950	149	205	35	96	10	61.473
1828—1829	196	10.110	11.494	8.898	10.418	571	259	348	241	393	245	246	207	293	233	292	209	1.054	976	1.329	1.243	1.875	182	5.045	590	4.180	774	311	64	103	19	65	8	62.471
1831—1832	154	9.458	11.689	9.204	10.597	510	260	335	233	343	240	297	200	231	200	202	194	1.265	1.127	1.804	1.463	1.702	235	4.262	725	4.667	781	546	51	37	—	24	—	63.036
1833—1834	120	9.300	11.994	9.409	10.814	671	349	417	260	483	320	262	187	304	254	212	190	1.225	1.237	1.824	1.772	2.100	293	4.593	654	4.932	748	296	16	25	1	11	—	65.273
1834—1835	104	9.555	12.517	9.463	10.837	756	474	502	352	354	250	230	177	249	207	174	169	1.325	1.403	2.023	1.898	2.013	236	4.684	650	5.211	835	573	30	22	—	4	—	67.307
1835—1836	136	9.059	11.854	8.924	10.735	405	246	240	216	550	365	341	235	201	177	134	137	1.266	1.261	2.247	1.762	2.092	291	4.064	606	4.927	675	799	39	25	13	26	—	64.048
1836—1837	114	10.030	12.387	9.670	11.480	574	301	335	248	700	294	274	241	221	193	151	162	1.770	1.316	1.599	1.801	2.049	365	5.303	1.010	5.944	818	706	42	92	22	54	11	70.278
1837—1838	138	8.702	8.662	8.077	9.653	429	234	280	221	540	286	277	212	255	188	196	160	1.609	1.230	1.498	1.696	1.760	145	3.694	478	4.803	504	795	36	118	21	71	11	56.979
1838—1839	147	9.659	11.473	8.953	10.574	481	257	318	246	579	313	294	232	274	200	211	178	1.631	1.339	1.624	1.813	1.895	178	4.203	560	5.588	621	1.096	45	128	27	77	17	65.226
1839—1840	147	9.812	11.624	9.004	10.747	509	274	350	279	609	335	330	266	344	209	236	209	1.657	1.383	1.682	1.862	2.001	167	4.419	538	5.915	544	1.216	54	126	26	89	21	66.984
1840—1841	150	10.231	12.279	9.401	11.205	587	311	397	319	667	390	414	326	367	243	267	238	1.793	1.477	1.824	1.947	2.078	203	4.576	572	6.116	618	1.179	59	140	27	97	22	70.520
1841—1842	153	10.486	12.611	9.657	11.478	689	350	443	362	716	429	471	358	424	277	292	280	1.981	1.607	1.960	2.095	2.235	228	4.664	607	6.375	617	1.182	61	133	22	75	15	73.333
1842—1843	80	11.433	12.926	9.868	11.440	728	405	425	312	538	326	441	300	435	308	179	163	2.080	1.715	1.972	2.138	1.653	290	4.743	696	5.836	517	1.202	52	50	6	29	6	73.302
1843—1844	55	15.584	15.066	12.460	13.068	1.131	520	492	274	731	387	310	212	406	250	182	180	2.952	2.322	2.361	2.544	2.638	805	4.814	1.057	1.140	205	530	41	30	3	14	2	82.766
1844—1845	112	14.659	15.498	12.004	10.484	585	371	433	306	768	466	465	323	262	203	191	143	2.491	2.353	2.470	2.715	5.873	3.155	6.221	1.270	3.968	516	206	19	61	7	11	5	88.618
1845—1846	131	14.925	17.079	12.973	13.184	1.315	715	675	462	481	346	284	240	324	206	197	164	3.480	2.924	3.437	3.670	6.030	911	6.342	1.141	3.574	532	807	77	15	2	20	16	96.679
1847—1848[1])	135	17.954	16.384	13.252	15.030	1.342	789	739	587	668	342	331	260	399	279	200	179	3.544	3.066	3.268	3.417	6.037	1.147	7.059	1.385	2.289	430	1.488	262	140	32	60	14	102.508

[1]) 1847—1848. évben össze nem irtak és a kimutatás végösszegében nem szereplők száma 8977.

E táblán szereplő összeírási esztendők az 1806-ik évvel kezdődnek és az 1847—1848. esztendővel végződnek.[1]) Becsessé teszi, hogy jóformán Pest egész nem-nemes népességét felöleli. Megismerjük belőle a népesség nem, életkor és hitfelekezet szerint való tagozódását, amely így Pest népességtörténetének kutatói számára nagyon értékes.

Ami a népességnek életkor szerint való megoszlását illeti, a 18 évesnél fiatalabb és a 18 évesnél idősebb férfiakat és nőket mutatja ki a következő tábla:

Pest népességének megoszlása kor szerint.

Év	Kor szerint abszolut számban				Kor szerint százalékban			
	Nagykorú		Kiskorú		Nagykorú		Kiskorú	
	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő
1806	11.579	10.263	5.295	5.843	35·11	31·12	16·05	17·72
1807	12.194	10.924	5.978	6.184	34·56	30·96	16·95	17·53
1809	11.783	10.790	6.274	6.524	33·31	30·51	17·74	18·44
1811	13.674	12.346	6.233	6.584	35·21	31·79	16·05	16·95
1813—1814	14.278	12.857	7.227	7.617	34·01	30·63	17·22	18·14
1814—1815	14.745	13.549	6.984	7.700	34·31	31·52	16·25	17·92
1815—1816	14.330	13.265	8.034	8.461	32·50	30·09	18·22	19·19
1816—1817	14.297	13.269	8.245	8.843	32·02	29·72	18·46	19·80
1817—1818	14.446	13.426	8.609	9.000	31·76	29·52	18·93	19·79
1818—1819	15.013	13.966	8.717	9.492	31·82	29·60	18·47	20·11
1819—1820	15.329	13.886	8.844	9.871	31·98	28·97	18·45	20·60
1820—1821	15.168	14.138	9.061	9.737	31·53	29·39	18·84	20·24
1823—1824	17.282	15.692	10.129	10.719	32·11	29·16	18·82	19·91
1824—1825	17.264	16.061	10.311	10.927	31·64	29·43	18·90	20·03
1825—1826	17.928	15.995	10.710	11.586	31·89	28·45	19·05	20·61
1826—1827	19.397	18.372	11.595	11.382	31·93	30·24	19·09	18·74
1827—1828	19.851	18.627	11.152	11.843	32·29	30·30	18·14	19·27
1828—1829	19.628	19.217	11.235	12.391	31·42	30·76	17·98	19·84
1831—1832	19.346	19.100	11.879	12.711	30·69	30·30	18·84	20·17
1833—1834	20.176	19.713	12.150	13.234	30·91	30·20	18·61	20·28
1834—1835	20.668	20.788	12.414	13.437	30·71	30·89	18·44	19·96
1835—1836	19.602	19.411	11.924	13.111	30·60	30·31	18·62	20·47
1836—1837	22.586	21.552	12.143	13.997	32·14	30·67	17·28	19·91
1837—1838	18.885	15.603	10.467	12.024	33·15	27·38	18·37	21·10
1838—1839	21.048	19.486	11.555	13.137	32·27	29·87	17·72	20·14
1839—1840	21.705	20.052	11.754	13.473	32·40	29·94	17·55	20·11
1840—1841	22.810	21.086	12.470	14.154	32·35	29·90	17·68	20·07
1841—1842	23.904	21.788	12.978	14.663	32·60	29·71	17·70	19·99
1842—1843	23.600	22.373	12.941	14.388	32·20	30·52	17·65	19·63
1843—1844	25.647	24 987	15.838	16.294	30·99	30·19	19·13	19·69
1844—1845	32.389	26.607	15.630	13.992	36·55	30·02	17·64	15·79
1845—1846	31.703	29.637	17.583	17.756	32·79	30·66	18·19	18·36
1847—1848 [2])	33.945	31.054	17.962	19.547	33·12	30·29	17·52	19·07

[1]) Az 1808., 1810., 1812., 1821—1822., 1822—1823., 1829—1830., 1830—1831., 1832—1833., 1846—1847. évekre nem találtunk adatokat; viszont, az előbb említett és az Udvari Cancellária részére készült összesítésben benne vannak az 1821—1822. és 1830—1831. évekre vonatkozó összeírás adatai is. Az 1815—1816., 1816—1817., 1819—1820., 1820—1821., 1838—1839., 1841—1842., 1845—1846. és 1847—1848. esztendőkről való adatok pedig a különböző rendszerek szerint készült mindkét összesítésben (*A)* és *C)* tábla) szerepelnek és kiegészítik egymást.

[2]) 1847-1848. évben nem írattak össze a katonák, a kórházak, a börtönök lakói stb.

1806-ban a nagykorúak száma még nem érte el a 22 ezret, a kiskorúaké pedig meghaladta a tízezret. Ellenben 1848. tavaszán a nagykorúak száma 65 ezer főnél tartott, a kiskorúaké pedig 37 ezernél. Érdekes, hogy a nagykorúak csoportjában a férfi, a kiskorúak kategóriájában viszont a nő van többségben.

E népesség hitfelekezet szerint való megoszlását ismerjük meg a következő oldalon levő táblázatról:

Ennek az összeállításnak az az egyik érdekessége, hogy külön tünteti ki az ágostai evangélikusokat és külön a reformátusokat. Úgy Mária Terézia, mint II. József népösszeírásainál e két felekezet még együttesen, egy összegben szerepel és az összeíró lajstromban »A-catholicus«-ként (nem-katolikus)

Pest népességének megoszlása hitfelekezet szerint.

Év	Vallás szerint abszolut számban						Vallás szerint százalékban					
	katolikusok	ágostai	helvétziai	nem egyesült görög hitfiek	izraelita	egyéb	katolikusok	ágostai	helvétziai	nem egyesült görög hitfiek	izraelita	egyéb
1806	29.701	216	137	787	1.618	521	90·06	0·65	0·41	2·39	4·91	1·58
1807	31.494	251	217	812	1.845	661	89·27	0·71	0·62	2·30	5·23	1·87
1809	31.225	229	227	897	2.009	784	88·28	0·65	0·64	2·54	5·68	2·21
1811	33.933	664	193	969	2.020	1.058	87·37	1·71	0·50	2·50	5·20	2·72
1813—1814	35.625	914	412	1.062	2.386	1.580	84·87	2·18	0·98	2·53	5·68	3·76
1814—1815	36.501	1.016	517	1.074	2.433	1.437	84·93	2·36	1·20	2·50	5·66	3·35
1815—1816	37.665	931	623	1.118	2.608	1.145	85·43	2·11	1·41	2·54	5·91	2·60
1816—1817	38.037	831	699	1.163	3.005	919	85·18	1·86	1·57	2·60	6·73	2·06
1817—1818	38.641	871	774	1.209	3.094	892	84·96	1·92	1·70	2·66	6·80	1·96
1818—1819	40.407	1.060	476	1.165	3.192	888	85·63	2·25	1·01	2·47	6·76	1·88
1819—1820	41.678	810	514	1.135	2.781	1.012	86·96	1·69	1·07	2·37	5·80	2·11
1820—1821	41.261	855	524	1.035	3.493	936	85·77	1·78	1·09	2·15	7·26	1·95
1823—1824	44.650	1.384	806	1.070	3.987	1.925	82·96	2·57	1·50	1·99	7·41	3·57
1824—1825	45.839	1.326	672	965	3.838	1.923	84·01	2·43	1·23	1·77	7·03	3·53
1825—1826	47.135	1.312	716	1.262	3.991	1.803	83·84	2·33	1·27	2·25	7·10	3·21
1826—1827	50.249	1.482	976	1.232	4.242	2.565	82·72	2·44	1·61	2·03	6·98	4·22
1827—1828	51.599	1.205	1.182	1.065	4.551	1.871	83·94	1·96	1·92	1·73	7·40	3·05
1828—1829	52.695	1.419	1.091	1.027	4.602	1.637	84·35	2·27	1·75	1·64	7·37	2·62
1831—1832	52.340	1.338	1.080	827	5.659	1.792	83·03	2·12	1·72	1·31	8·98	2·84
1833—1834	53.594	1.697	1.252	960	6.058	1.712	82·11	2·60	1·92	1·47	9·28	2·62
1834—1835	55.013	2.084	1.011	799	6.649	1.751	81·73	3·10	1·50	1·19	9·88	2·60
1835—1836	52.641	1.107	1.491	649	6.536	1.624	82·19	1·73	2·33	1·01	10·20	2·54
1836—1837	57.829	1.458	1.509	727	6.486	2.269	82·29	2·07	2·15	1·03	9·23	3·23
1837—1838	46.473	1.164	1.315	799	6.033	1.195	81·56	2·04	2·31	1·40	10·59	2·10
1838—1839	53.793	1.302	1.418	863	6.407	1.443	82·47	2·00	2·18	1·32	9·82	2·21
1839—1840	55.100	1.412	1.540	998	6.584	1.350	82·26	2·11	2·30	1·49	9·83	2·01
1840—1841	57.452	1.614	1.797	1.115	7.041	1.501	81·47	2·29	2·55	1·58	9·98	2·13
1841—1842	59.049	1.844	1.974	1.273	7.643	1.550	80·52	2·52	2·69	1·74	10·42	2·11
1842—1843	59.270	1.870	1.605	1.085	7.905	1.567	80·86	2·55	2·19	1·48	10·78	2·14
1843—1844	65.399	2.417	1.640	1.018	10.179	2.113	79·02	2·92	1·98	1·23	12·30	2·55
1844—1845	69.097	1.694	2.027	799	10.029	4.972	77·97	1·91	2·29	0·90	11·32	5·61
1845—1846	75.080	3.167	1.351	891	13.511	2.679	77·66	3·27	1·40	0·92	13·98	2·77
1847—1848[1])	79.828	3.457	1.601	1.057	13.295	3.270	77·88	3·37	1·56	1·03	12·97	3·19

[1]) 1847—1848. évben össze nem irattak a katonák, a kórházak és börtönök lakói stb.

fordul elő. A fenti összeállítás szerint különben a XIX. század első felében a katolikus vallásúak száma sokszorosa volt a többi vallásfelekezethez tartozókénak. 1806-ban Pest egész népességének 90 százalékát tették a katolikusok. Amint nőtt a város és szaporodott a népesség, azonmód szaporodott a katolikusok száma is. 1806-ban például még 20.700 volt a számuk, míg 1848. tavaszán már közel járt a 80 ezerhez. De bár abszolut számban gyarapodott a katolikus hívők száma, az egyre jobban népesedő többi felekezethez való arányszáma csökkenő tendenciát mutatott. 1806-ban — amint említettük — a népesség 90 százaléka volt katolikus, ellenben 1848-ban már csak 77·9 százalékát tette a katolikusság Pest város népességének. A két évszám közé eső 42 esztendős időszakban az evangélikusok arányszáma 0·65-ről 3·37-re; a reformátusoké pedig 0·11-ről 1·56-ra; az irzaelitáké 4·91-ről 12·97-re; a külön meg nem jelölt vallásúaké pedig 1·58-ról 3·19-re növekedett. Csak a nem egyesült görög hitűek arányszáma csökkent 2·39-ről egy százalékra.

Az izraeliták számarányának emelkedése a legfeltűnőbb. Negyvenkét év alatt 1618-ról 13.295-re nőtt a számuk. 1848-ban az izraelita férfiak közül 3544, a nők közül 3066 volt 17 évesnél idősebb. 1848-ban a Terézvárosban a gyermekekkel együtt már 9667 izraelita lakott.

Pest város népe.

Vajjon hová lettek azok az összeíró törzslapok, melyekbe minden pesti házról bejegyezték a konskriptorok, ki a tulajdonosa? Minden háztartásról név szerint is beírták, ki tartozik hozzá, ki a családfő, hány éves, milyen vallású és mi a foglalkozása? Úgy látszik, elpusztultak, elkallódtak, vagy ismeretlen helyen lappanganak ezek az írások. Ha megmaradtak volna, mint ahogy megmaradt az a negyvennégy ív, melynek anyagából harminchat esztendő demográfiai adatait összeszedtük, — ha meg lennének ezek a törzslapok, akkor össze tudnók állítani Pest népének száz év előtti lakásjegyzékét és névtárát. Meg tudnók mondani, ki hol lakott, melyik házban; hányan és és kik éltek egykenyéren és milyen kereset, vagy jövedelem adott nekik kenyérre valót?

A rendelkezésünkre álló számadatokból is meg tudjuk állapítani, hogy hány híve volt egy-egy felekezetnek és milyen korosztályokba tagozódott a népesség. De ha ránk maradtak volna az egyes háztartások személy és név szerint összeírt tagjainak a névsora, akkor az életét, a lelkét is megismertük volna a száz év előtti Pestnek. A hosszú névsorokban ismerős nevekre bukkantunk volna, híres emberek, jeles familiák, népszerű politikusok, kiváló tudósok, orvosok és jogászok neveire; ma is ismert kereskedők vagy iparosok neveire. Megelevenedett volna előttünk Pest multjának egy nevezetes korszaka. Az összeírólvek elsárgult lapjairól fel-

támadt volna a régi Pestnek sokszor kicsinyes, kedves, egyszerű élete, mely a XIX. század első éveiben indult el karrierje útján.

Mert kicsiny volt akkor Pest, gyermekkorát élte a mi mai nagyvárosunk. A Belváros körül lassú járású évtizedek alatt serdültek fel és nőttek terjedelmesekké a külvárosokból lett városkerületek. Kétségen kívül akkor sem éltek gond nélkül, de igénytelenebb, egyszerűbb, probléma nélküli és talán megelégedettebb életet éltek. Korán kelők voltak, mert korán tértek nyugovóra, már azért is, hogy takarékoskodjanak a gyertyával. Ha sötétedett, a mécsvilág és a gyertya lángja volt a fényforrás, mert a gázvilágítás, meg a petróleumlámpa csak 1849. után jött divatba. Nem volt olyan sietős, lázas, nyugtalan az élet, mint ma. A régiek szerették a kényelmes, a komótos életet. Ezek voltak ama bizonyos Biedermeier-idők. Ez volt az a pesti táblabíró-korszak, mely 1848-ban szinte belesétált a szabadságharc karjaiba.

Hogy milyen kis város voltunk valamikor: az mutatja legjobban, hogy Pest városa 1848. tavaszán már több mint százezer lelket számlált, de csak 33.945 főnyire ment az a 17 évesnél idősebb férfi-népesség, melyet produktív népességnek lehetne nevezni. Ez a közel 34 ezer férfi volt a kenyérkereső, mert akkoriban az úri és polgári osztályhoz tartozó nőket még teljesen lekötötte a gyermekek nevelése és a háztartás gondja. Nem értek rá kenyeret keresni. A szegénysorsú paraszti nép asszonyai, leányai viszont akkoriban is vállaltak munkát; az asszonyok napszámba jártak, ha volt kereseti lehetőség; a leányok pedig elszegődtek szolgálónak. A konskripciókból megtudjuk azt is, hogy ilyenformán évente hány szolgáló és hány napszámosnő kereste meg kenyerét Pesten. De a népösszeírások nemcsak a nőkről adnak felvilágosítást, hanem a napszámosokról és szolgákról is (»C« tábla). A szolgálótartás abban az időben olcsóbb volt, mint ma, de férficselédnek (inasnak, kocsisnak) már akkoriban is nagyobb bért adtak. Mivel pedig a cselédtartás a jó módnak bizonyos fokát jelentette: a »C« táblán közölt cselédstatisztikából többé-kevésbé következtetni lehet arra is, melyik esztendőben voltak jobbak, vagy gyengébbek a jövedelmek Pesten, a XIX. század első felében.

De a gazdasági viszonyok hullámzására enged következtetni a napszámosokról való statisztika is (»C« tábla). Amelyik esztendőben rossz volt a termés, abban az esztendőben a vidékről több napszámos jött Pestre. De nagyobb volt Pesten a napszámosok száma az építkezés fellendülése idején is. Mivel az építőipar fellendülése már a mult század első felében is egész sereg napszámost, iparágat mozgósított, kézen fekvő, hogy a cseléd- és napszámos-statisztika többé-kevésbé fokmérője volt a régi Pest gazdasági életének.

1806-ban, mikor a nagykorú férfinépesség 11.579 főnyit tett ki Pesten, a férficselédek száma 1597-re, a napszámosoké pedig 3260-ra rúgott, ami annyit jelent, hogy a férficselédek és a napszámosok együttesen Pest 17

évesnél idősebb férfinépességének 41·8 százalékát tették ki. 1848. elején viszont, amikor a nagykorú férfinépesség 33.945-öt tett ki, a férficselédek száma 7184; a napszámosoké 2719, vagyis a kettő együtt a nagykorú férfinépesség 29·4 százaléka, ami szintén meglehetősen nagy arányszám.

A női háztartási alkalmazottak, vagy miként akkoriban mondták: szolgálók, szintén nagy számmal szerepeltek ezekben az időkben, 1848-ban például 8447 szolgáló volt Pesten, a női lakosság 16·7 százaléka.[1]) Minden öt háztartásra két szolgáló jutott és minden harmadik-negyedik nő szolgáló volt Pesten.

Ha már most megfigyeljük, hogy a kenyérkereső népességben miképen illeszkedtek bele az egyes foglalkozási csoportok, kiderül, hogy például 1848. elején minden ezer nagykorú pesti férfi közül

Hivatalnok, vagy honorációr	45
Polgár (céhbeli mesterember, kereskedő, vagy háztulajdonos)	159
Szolga, férficseléd	215
Napszámos	86

Ez összesen 496, amiből 301 szolga és napszámos, a többi kenyérkereső, a lakók és albérlők című rovatba került a népösszeíráskor. Ezek zsellérek, kertészek, földművesek, mesterlegények vagy boltossegédek voltak.

A konskripciókból megismerjük Pest népszámát is és képet kapunk arról is, hogy a népességen miképen osztozkodnak az egyes városrészek. 1806-ban még a Belvárosnak volt a legnagyobb a népessége, de a következő esztendőben népszám dolgában a Terézváros már megelőzi a Belvárost és 1848-ban már a Terézváros 38 ezer főnyi népessége áll szemben a Belváros 20.762 főnyi és a Józsefváros 18 ezer főnyi népességével.

Mekkora lehetett Pest város népszáma ebben a korban? Erre a kérdésre nem adnak pontos választ a konskripciók, mert — amint tudjuk — csak a nem nemes lakosságot írták össze, de ezt sem egészen. De mégis azt kell mondanunk, hogy e konskripciók alapján megállapított népszám a legjobban megközelíti a valóságot minden forgalomban lévő népszám között. Pest régi monográfusai és útmutató szerkesztői: Jung, Schams Ferenc, Vojdisek József, Dorffinger József András és Patacsich József is a konskripciók adatait használták fel könyveikben. Mit mondanak ezek az adatok? 1806-ban a nemeseken kívül még csak 30 ezer lakója van Pestnek és 1848. derekáig ez a szám 102.508-ra növekszik. A nemesek népszáma a mi számításunk szerint legfeljebb három-négyezer főnyivel gyarapítja a népszámot, melyből azonban a nemeseken kívül hiányzik — mint már említettük — a katonaság, a kórházi betegek és börtönlakók stb. száma. Ez a hiány az 1847/48. évi hivatalos megállapítás szerint összesen 8977 főnyit tesz ki, úgy, hogy 1848. tavaszán Pest város népessége 115 és félezer lehetett.

Ilyen volt és így élt Pest város népe a mult század első felében.

[1]) 1935-ben 13 százalékát tették a háztartási alkalmazottak a főváros női lakosságának.

Pest népességének megoszlása városrészek szerint.

Év	Kerület szerint abszolút számban					Kerület szerint százalékban				
	Belváros	Leopoldváros	Terézváros	József külváros	Ferenc külváros	Belváros	Leopoldváros	Terézváros	József külváros	Ferenc külváros
1806	10.911	2.663	10.582	6.960	1.864	33·08	8·08	32·09	21·10	5·65
1807	11.161	3.018	11.204	7.758	2.139	31·64	8·55	31·76	21·99	6·06
1809	10.005	2.770	12.143	8.009	2.444	28·29	7·83	34·33	22·64	6·91
1811	11.704	3.760	12.533	8.485	2.355	30·14	9·68	32·27	21·85	6·06
1813—1814 ...	12.295	4.066	13.696	9.113	2.809	29·29	9·69	32·62	21·71	6·69
1814—1815 ...	12.590	4.497	13.803	9.281	2.807	29·29	10·46	32·12	21·60	6·53
1815—1816 ...	13.212	4.668	13.900	9.359	2.951	29·96	10·59	31·53	21·23	6·69
1816—1817 ...	12.880	4.945	14.443	9.321	3.065	28·85	11·07	32·35	20·87	6·86
1817—1818 ...	13.229	4.530	14.967	9.423	3.332	29·09	9·96	32·91	20·72	7·32
1818—1819 ...	13.259	4.777	15.637	10.060	3.455	28·10	10·12	33·14	21·32	7·32
1819—1820 ...	13.264	4.806	15.784	10.557	3.519	27·67	10·03	32·93	22·03	7·34
1820—1821 ...	12.368	5.571	16.028	10.231	3.906	25·71	11·58	33·32	21·27	8·12
1923—1824 ...	13.294	5.109	19.309	11.944	4.166	24·70	9·49	35·88	22·19	7·74
1824—1825 ...	14.203	5.212	19.901	11.023	4.224	26·03	9·55	36·48	20·20	7·74
1825—1826 ...	14.544	5.282	20.481	11.505	4.407	25·87	9·39	36·43	20·47	7·84
1826—1827 ...	17.205	6.500	20.372	11.769	4.900	28·32	10·70	33·54	19·37	8·07
1827—1828 ...	17.562	5.879	21.328	11.751	4.953	28·57	9·56	34·69	19·12	8·06
1828—1829 ...	17.308	5.632	22.456	12.168	4.907	27·71	9·01	35·95	19·48	7·85
1831—1832 ...	13.281	8.185	23.342	12.731	5.497	21·07	12·98	37·03	20·20	8·72
1833—1834 ...	14.130	8.474	23.693	13.272	5.704	21·65	12·98	36·30	20·33	8·74
1834—1835 ...	13.495	8.772	25.294	13.847	5.899	20·05	13·03	37·58	20·57	8·77
1835—1836 ...	11.651	8.438	25.926	12.452	5.581	18·19	13·18	40·48	19·44	8·71
1836—1837 ...	14.076	8.981	26.382	14.344	6.495	20·03	12·78	37·54	20·41	9·24
1837—1838 ...	14.444	8.028	17.057	13.154	4.296	25·35	14·09	29·94	23·08	7·54
1838—1839 ...	15.602	8.525	21.963	13.482	5.654	23·92	13·07	33·67	20·67	8·67
1839—1840 ...	15.941	9.023	22.424	13.679	5.917	23·80	13·47	33·48	20·42	8·83
1840—1841 ...	16.343	9.766	23.937	13.867	6.607	23·18	13·85	33·94	19·66	9·37
1841—1842 ...	16.803	10.570	24.889	14.232	6.839	22·91	14·41	33·94	19·41	9·33
1842—1843 ...	16.095	10.325	25.151	15.081	6.650	21·96	14·09	34·31	20·57	9·07
1843—1844 ...	16.870	11.350	30.985	16.838	6.723	20·38	13·71	37·44	20·35	8·12
1844—1845 ...	17.146	11.800	34.815	16.874	7.983	19·34	13·32	39·29	19·04	9·01
1845—1846 ...	18.496	12.336	38.720	18.194	8.933	19·13	12·76	40·05	18·82	9·24
1847—1848 ..	20.762	14.381	38.096	18.086	9.182	20·26	14·03	37·16	17·64	8·95
A város külterkein	.	.	2.001	.	.	.	.	1·95	.	.

Az új rendőri bejelentőhivatal.

1879. május 17-iki ülésén kezdte tárgyalni a képviselőház a budapesti rendőri bejelentő hivatal intézményének életbeléptetéséről szóló huszonnégy szakaszból álló törvényjavaslatot, melyet Tisza Kálmán miniszterelnök nyujtott be a Háznak. Régóta érzett hiányt kellett pótolnia a rendőri bejelentő hivatalnak, mégis a szónoklatok valóságos pergőtüzével fogadták az ellenzéki képviselők a javaslatot. Tisza Kálmán tárgyilagos érvelései azonban meggyőzték a képviselőház többségét az intézmény szükséges-

ségéről. Degré Alajos, a népszerű novellaíró, Gulner Gyula, a későbbi belügyi államtitkár, majd Pest vármegye főispánja, Thaly Kálmán, a Rákóczi-kor történetírója és Helfy Ignác, Kossuth Lajos nagy híve voltak a törvényjavaslat legerősebb ellenzői. Azt fejtegették, hogy a bejelentő hivatalra nincs szükség, mert a lakás kötelező bejelentése zaklatásnál és az otthon megzavarásánál nem egyéb. A függetlenségi párt egyik vezére pedig kijelentette, hogy a javaslat csak azért került a Ház elé, mert Berlinben és Szentpétervárott így kívánták és ha a muszka cár ellen nem követtek volna el merényletet, sose került volna a képviselőház elé a rendőri bejelentő intézmény életbeléptetéséről szóló javaslat.

Egyébként Tisza Kálmán a törvénytervezet indokolásában is kifejtette, hogy egy feladata magaslatán álló fővárosi bejelentő intézmény nélkül nem tud működni a közigazgatás. A szükség emez érzetének adott kifejezést a főváros tanácsa is 1876-ban, a honvédelmi miniszterhez intézett egyik jelentésében.[1])

A főváros közigazgatási bizottsága 1876. novemberében és 1877. áprilisában szintén felterjesztésben kéri a bejelentő hivatal felállítását, amit a pénzügyminiszter 1877-ben két ízben is megsürgetett.[2]) De egy jól berendezett bejelentő hivatal felállítását sürgeti a belügyminiszternél a főváros törvényhatósági bizottsága is.[3]) Feliratában kifejti, hogy a bejelentő hivatal felállításával egyidejűleg mellőzhetetlennek tartja a lakosság összeírásával együtt az illetőségi kataszter összeállítását is.

Különben a törvényjavaslat indokolásában Tisza Kálmán belügyminiszter a következőkben foglalja össze a hivatal létesítésének szükséges voltát:[4])

»*a)* Az idegen és fővárosi illetőségű hadkötelezettek, kik évenkint egyszer összeiratnak, az év folyamában előforduló lakváltoztatásaikkal, úgyszintén az időközben nagy számban a fővárosba érkező hadköteles egyének csak úgy lesznek biztosan feltalálhatók, ha gondoskodva van, hogy pontosan bejelentessenek, mi — mint már említve volt — csak egy bejelentési hivatal felállítása után történhetik;

---

[1]) Budapest tanácsának felterjesztése a honvédelmi miniszterhez 1876. évi július 21-én, 11.288. szám alatt.

A honvédelmi miniszter 1876. évi december 3-án 32.319. számú átirata a belügyminiszterhez.

[2]) A pénzügyminiszter átirata a belügyminiszterhez 1877. február 19-én 1311. szám alatt és október 3-án 51.720. szám alatt.

[3]) A székesfővárosi közigazgatási bizottság felterjesztése a belügyminiszterhez 1876. november 15-én 4. szám alatt és 1877. április 8-án 275. szám alatt.

[4]) Az 1878—1881. évi országgyűlés képviselőházának irományai. Első melléklet a 129. számú irományhoz. V. kötet, 238. oldal.

b) ily bejelentési hivatal hiánya miatt, a volt pénzügyminiszter úr átirata szerint jelentékeny összegű adó- és más kincstári és városi illetékek mennek veszendőbe, minthogy a lakásaikat folyton változtató kereseti adókötelezetteket feltalálni nem sikerült és részben e körülménynek tulajdonítható, hogy kereseti adó címén egy milliót meghaladó hátralék várt az átirat kelte idején (1877. szeptember 19.) beszedésre ;

c) az igazságszolgáltatás bűnvizsgálati ágán kívül is, az idézések, kézbesítések megszámlálhatatlan eseteiben, úgyszintén a postai és távirdai igazgatás s a közigazgatás számos egyéb ágazatai, a köz- és magánérdekek kiszámíthatatlan károsodásával nélkülözik a fővárosi bejelentési intézményt, nélkülözi maga a nagyközönség, s így közvetve az üzleti és hitelforgalom, mely egyesek lakhelyei iránt százezrével tett kérdéseikre kieglégítő választ vár ; végre

d) ezen ügynek rendezését a külföld előtti reputációnk érdeke is kívánja, mely csak szenvedhet az által, ha a fővárosi rendőrség a külföldi hatóságok e tárgyú megkereséseinek legjobb akarat mellett sem tehet eleget, minthogy a lakásviszonyokról nyilvántartása nincs.

Mindez irányban — pedig a létező bajok felsorolását hosszúra nyujthatnám — mondta Tisza Kálmán — nem volt és nem lesz kielégítő eljárás és működés létesíthető mindaddig, míg a főváros lakosai s az itt tartózkodó idegenek lakásairól és tartózkodási helyeiről kellő nyilvántartás nem vezettetik, mi csak a bejelentési intézmény életbeléptetése által éretik el.

A fővárosi rendőrség a bejelentési intézmény hiányát igyekezett erejének megfeszítésével s mondhatni elforgácsolásával pótolni, a fentjelzett esetekben, valamint a közbiztonság érdekében, a szükséges puhatolásokat eszközölte, melyek igen nagy mértékben igénybe vették idejét — elvonta azt fontosabb teendőitől — anélkül, hogy etekintetben minden igyekezet mellett is kellő eredményt mutathatott volna fel. S ezen sajnálatos körülményen nem is igen lehet fennakadni, mert ha tekintetbe vétetik, hogy a főváros messze kiterjedő bel- és külterületén *350.000-nyi lakosság mellett* csak egy személy lakhelyének ilyetén kinyomozása is mily sok időt és fáradságot igényel s a fővárosi rendőrségnek ilymódon az ismeretlen tartózkodású egyének ezreit kell szakadatlanul nyomozni, világossá válik, hogy munkaerejének egy nagy része e célra absorbeáltatik s tulajdonképeni feladatának szükségszerűleg messze mögötte marad.

Igaz, hogy magának a fővárosi rendőrségnek egészen újra való korszerű szervezése is rég érzett szükség ; azonban ez iránt a t. Ház elé javaslatot terjeszteni ma még lehetőnek azért nem tarthatom, mert elnézve az erre okvetlenül szükséges nagyobb pénzbeli áldozatoktól, a rendőrség szervezését, a rendőri büntetőtörvénynek, továbbá a bűnvádi és rendőri büntető eljárásra

vonatkozó, még meghozandó törvényeknek kell megelőznie. Annyit azonban most is szükségesnek vélek, hogy a fentebb jelzett irányban *aránylag kevésbe kerülő módon, a létező rendőrség keretében s annak mai szervezete mellett* gyökeres javítás eszközöltessék s egy jól szervezett bejelentési intézménynek, a rendőrség kebelében való létesítése által, a fővárosi rendőrség valódi rendeltetésének egészen visszaadatván, arra képesíttessék, hogy a rendőrhatósági terület felett biztos áttekintést nyerhessen, a lak- és tartózkodási helyekről megbízható útbaigazításokat adhasson, valódi rendeltetése körében gyorsan és biztosan intézkedhessék ott és akkor, ahol s mikor azt a törvények és szabályok által körülírt kötelességei igénylik.

Így gyarapodni fog a fővárosi rendőrség két irányban: először nyerni fog egy új hathatós tényezőt a bejelentési hivatalban, melyet eddig nélkülözött s másodszor felszabadulnak erők, melyek eddig meddő keresésekre és puhatolásokra fordíttattak.

Az elősorolt, vagyis inkább csak nagyjában jelzett honvédelmi, pénzügyi, igazságszolgáltatási és közbiztonsági tekintetek épp úgy, mint egyesek magánérdekei kívánják és követelik tehát a bejelentési intézménynek létesítését.»

Az indokolásban hangsúlyozza Tisza Kálmán, hogy a törvényjavaslat alapja a bejelentési kényszer. Kétségtelen ugyan, úgymond, hogy ez egyesekre nézve némi alkalmatlansággal jár, azonban nem mellőzhető, mert sikerrel csak úgy kezelhető a bejelentési ügy, ha az eredmény kivívásában közreműködik az egész közönség, melynek érdekében a bejelentő-hivatalt felállítják.

A tervezet szerint a bejelentőlapok díjtalanok. A fővárosi rendőrség keretében szervezett bejelentési hivatal nyilvántartását nem az eddigi módon fogja gyakorolni, nagy könyvek fáradságos és sok időt rabló használásával, hanem a legjobban berendezett bejelentési hivatalok mintájára: magukat a bejelentési lapokat fogja betűrendes és hangzósítási rendszer szerint megfelelő szekrényekben elhelyezni, mint a többi között a bécsi kitűnő bejelentési hivatalban történik, mely még 1877-ben beható tanulmányozás tárgyává tétetett.

Elmondja az indokolás, hogy a bejelentési intézmény életbeléptetését megelőzőleg népösszeírás lesz Budapesten. Ez összeírás adatai alapján állítják ki az alaplapokat, hogy azután majd a lakásváltoztatások följegyzéseire szolgáljanak.

Szó esik az indokolásban a felállítandó fővárosi bejelentő hivatal költségvetéséről is. Tájékozás okából az iratokhoz van mellékelve a bécsi központi bejelentő hivatal költségvetésének kimutatása, valamint a Budapesten felállítandó bejelentő hivatal költségelőirányzata, melyet a kuriózitás kedvéért a következőkben adunk:

A bécsi központi bejelentési hivatal személyzete és ennek fizetése, valamint az összes költség kimutatása, az 1877-ik évre.

Az egyének száma	Hivatalos minőség		Fizetés összesen frt
1	Rendőri tanácsos, főnök fizetés	2.400 frt	
	Tevékenységi járulék (Activitäts-Zulage)	700 «	3.100
1	Biztos fizetése 1300, járulék	500 «	1.800
2	Jegyzőkönyvvezető, igtató egy	800 «	
		300 «	2.100
	egy	700 «	
		300 «	
21	Kezelődíjnok a bejelentési jegyek elhelyezésére, à 45 frt napidíj		11.340
3	Kezelődíjnok az idegenek bejelentő jegyeire nézve, ezek készítik a hatóságok és hirlapok számára, az idegenek jegyzékét (Fremdenliste) à 45 frt		1.620
6	Kezelődíjnok, kik a feleknek szóbeli kérdésekre felvilágosítást adnak		3.240
5	Tartalék-kezelődíjnok, kik ott segítnek ki, hol szükség van, mert a napi munkának naponként fel kell dolgoztatni		2.700
	Összesen		**25.900**

Miután azonban a bécsi rendőrségnél azon rendszer uralkodik, hogy a biztonsági őrségi szolgálatban elgyengült, (mert sokan esnek mellbajba) de egyébként használható és értelmes egyének irodai szolgálatra alkalmaztatnak azon fizetéssel, melyet az őrségben élveztek, ez pedig az ott viselt rangfokozat szerint nagyobb, mint a 45 frtnyi havi napidíj, a bejelentési hivatal személyzeti költségei a valóságban tesznek 32.430

Dologi kiadások.

A dologi kiadásokra a hivatal főnök átalányt kap, melyből az különösen a nyomtatványok és fűtés költségeit is fedezi, — ezen átalány

a nyári félévben	176 frt 66 kr	
a téli félévben	353 « 34 «	
Összesen		**530**

Megjegyzendő, hogy fa kevés kell, mert a hivatalos helyiségek mesterséges fűtés útján melegíttetnek.

Áll pedig a hivatalos helyiség öt tágas szobából és egy igen nagy, szép teremből, melynek egy hosszban 7 ablaka van az utcára. E helyiségek minden szükséges kellékkel, különösen számos alfiókkal ellátott szekrényekkel, íróasztalokkal stb. teljesen jól fel vannak szerelve.

Ezek beszerzési költségei, a jelen kimutatásban természetesen felvéve nincsenek. A hivatalos helyiségek állami épületben levén, azokért mi sem fizettetik.

Meg kell végül még azt is jegyezni, hogy a rendőri biztosságoknál (Polizei-Kommissariate) a bejelentési üggyel külön személyzet foglalkozik, így p. o. egy Kommissariat Margarethen, mely 60.000 lelket számlál, négy egyén működik, a főnökön kívül, a bejelentési ügyben.

A Budapesten életbe léptetendő bejelentési hivatal megközelítő költségvetése.

Létszám	Minőség	Fizetés	Szálláspénz forint	Összesen
1	Főnök (alkapitány)	1.200	360	1.560
1	Helyettes (tollnok)	800	240	1.040
1	Igtató (kiadó)	600	180	780
2	Irnok 500 + 175	1.000	350	1.350
10	Díjnok, 5 à 45 frt havonkint	2.700	—	2.700
	« 5 à 46 « «	2.160	—	2.160
3	Biztos (constabler) à 400—120	1.200	360	1.560
1	Szolga	360	180	[1]) 1.540
7	Díjnok a két alkapitányságnál, à 45 frt	3.780	—	3.780
	Dologi kiadások megközelítőleg számítva	—	—	3.820
				20.290

Az eddigi cselédbejelentési hivatal került 7.789
forintba ; ezt levonásba véve, a tulajdonképeni költség-szaporodás **12.501**
forint.

Ezenfelül az első berendezésre, a megelőző népszámlálásra, az erre szükséges nyomtatványokra, tehát csak egyszer mindenkorra előforduló kiadásokra 5—7000 frt.

A törvénytervezet az országgyűlésen.

Amint már említettük, 1879. május 17-i ülésén kezdte tárgyalni a képviselőház a fővárosi bejelentési intézmény életbeléptetéséről szóló törvényjavaslatot,[2]) melyet Pulay Kornél előadó ajánlott a Háznak elfogadásra. A korra és a felszólalók gondolkozására jellemző és érdekes az a vita, mely a törvénytervezet körül támadt. Az előadó bevezető szavai után Degré Alajos képviselő, korának népszerű novellistája szólalt fel elsőnek.

Degré Alajos: T. Ház! Én minden olyan intézkedést, mely a közigazgatást elősegíti és annak előnyére van, mindenesetre szívemből, lelkemből pártolok ; minden olyan intézményt, amely a rendet, a polgárok nyugalmát előmozdítja, készséggel támogatok ; de olyan törvényjavaslatot, aminő ez, mely a valóságos kémrendszert akarja becsempészni (Igaz! a szélső baloldalon.) semmi esetre sem tartok elfogadhatónak.

T. Ház! Olyan dolog, például az, ami a 13. §-ban van, hogy :

»A bejelentési hivatalnak joga van akkor, midőn a bejelentett adatok valódiságára, vagy teljességére nézve alapos kételyei vannak, vagy midőn oka van hinni, hogy egy, vagy több egyén be nem jelentetett : helyszíni

[1]) Itt az összeállítás készítője ezer forinttal tévedett, úgyhogy a költség-szaporodás nem 12.501 frt, hanem csak 11.501 frt.

[2]) Az 1878. évi október 17-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. VI. kötet, 226. oldal.

nyomozást eszközölni, vagy az illetőket kihallgatás végett megidézni, meg nem jelenés esetében pedig a rendőri eljárás útján intézkedni.«

Már t. Ház, ha ez nem zaklatás, ha ez nem megzavarása az otthonnak, akkor nem tudom, hogy minek lehet nevezni. Szeretném én látni, hogy ki nyugszik abba bele, hogy ha egy vendége érkezik, akkor ahelyett, hogy örömét kijelenthesse, vagy azt üdvözölhesse, a rendőrséghez kell sietnie és bejelenteni, hogy ez és ez a vendége érkezett és ott mindjárt egy jegyzőkönyvet vesznek fel az iránt: hogy hány éves, hogy honnan jött, és hogy meddig fog nála tartózkodni. (Mozgás a baloldalon.) Akkor nincs egyéb hátra, minthogy Budapesten minden lakos, minden háztulajdonos egyszersmind rendőri hivatalnok legyen.

És ha már ez Budapest előnyére behozatik, de itt a végén van egy szakasz,[1]) amely csakugyan mindenkinek a legnagyobb visszatetszésével kell, hogy találkozzék:

»A m. kir. belügyminiszter — úgymond — felhatalmaztatik, hogy a jelen törvényben körülírt bejelentési kötelezettséget esetről-esetre azon törvényhatósági joggal felruházott és más népesebb városokra is rendeleti úton kiterjeszthesse, melyekben annak szüksége mutatkozik; miről a belügyminiszter a törvényhozásnak minden egyes esetben utólagos jelentést tesz.«

Már kérem, ma, meglehet, hogy ez ezen stádiumban megmarad, de később elfajulhat s a legmuszkább kémrendszerré fejlődhetik ki. Ennélfogva én a jelen törvényjavaslatot általánosságban a részletes tárgyalás alapjául el nem fogadhatom. (Helyeslés a szélső baloldalon.)

Elnök: Szólásra senki feljegyezve nem lévén, az általános vitát berekesztem.

Tisza Kálmán miniszterelnök: T. Ház! Csak pár szót kívánok megjegyezni azokra, miket az előttem szóló t. képviselő úr felhozott. Kívánom pedig megjegyezni először azt is, hogy ha ezen törvényjavaslatban kémrendszer van lefektetve, akkor körülbelül minden államában Európának különbség nélkül kémrendszer van mindenütt, mert a bejelentési kötelezettség és az ez iránti eljárás minden rendesen adminisztrált államban fennáll.

A képviselő úr muszka-kémrendszert lát benne. Bocsánatot kérek, ha becses figyelmére méltatta az indokolást, abban olvashatta, hogy ez intézmény szükségét a fővárosnak nemcsak tanácsa, de közgyűlése is érezte. Mert valóban egy olyan fővárosban, mint Budapest, rendet tartani s a becsületes embereket a kevésbbé becsületesek, vagy rosszak ellenében biztosítani, másképen nem lehet. *Ne méltóztassék mindenben kémrendszert és abszolutizmust látni.* Ilynemű törvényre, ahol rendet akarnak tartani, mindenütt szükség van és ha azon országban, ahol behozatik, alkotmányos

[1]) 23. §.

szabad uralom van, szolgál a becsületes emberek érdekeinek a rosszak irányában. Az pedig, hogy egy alkotmányos ország be ne hozza, tekintettel arra az esetre, ha megszűnnék az alkotmányosság, semmi biztosítékot nem nyujt; mert akkor nem ugyanily alakban s ezen célzatból, de az abszolutizmus mindenesetre megcsinálná magának.

Én tehát igen kérem a t. Házat, hogy ezen javaslatot, mely azért szükséges, hogy a fővárosban az adminisztrácionális és a közbiztonsági viszonyok a kellő színvonalra emelhetők legyenek s melyben a szabadságra nézve egyáltalában semmi veszély fenn nem forog, általánosságban a részletes tárgyalás alapjául elfogadni méltóztassék. A részletekre nezán teendő észrevételekre az illető helyen leszek bátor megjegyzéseket tenni. (Helyeslés.)

Elnök: A vita be lévén fejezve, felteszem a kérdést: méltóztatik a t. Ház a rendőri bejelentési intézménynek Budapest fővárosban életbeléptetéséről szóló törvényjavaslatot a közigazgatási bizottság szövegezése szerint általánosságban a részletes tárgyalás alapjául elfogadni? Igen, vagy nem? Azok, akik elfogadják, méltóztassanak felállni. (Megtörténik.) *A többség elfogadja.*

A részletes vita során *Éles* Henrik stiláris változtatást ajánl a 3. §-hoz.[1])

Gulner Gyula: T. Képviselőház! Nem az előttem szólott t. képviselő úr módosítványára vonatkozólag, hanem a 3. §. *a)* pontjának egy fontosabb kitételére vagyok bátor rövid megjegyzést tenni. A szakasz szerint mindazok, akik csak 24 órára is akár éjjeli, akár nappali szállásra olyan valakit befogadnak, akinek Budapesten más bejelentett szállása nincs, tartoznak azt bejelenteni.

[1]) Az említett 3. §. első két pontja így szól:
A bejelentést teljesíteni köteles:

1. A háztulajdonos, vagy annak megbízottja:
   a) önmaga s a háztartásához tartozó személyekre és általában mindazokra nézve, kiket házába, udvarába, kertjébe, általában bel- vagy kültelkére, nappali, vagy éjjeli szállásra, díjért vagy díjtalanul, csak 24 órára is befogad, ha a befogadottnak Budapesten más bejelentett rendes lakása nincsen;
   b) bérlőire és azok háztartásához tartozó személyekre, a bérlő al- vagy ágybérlőire és ezek hozzátartozóira nézve annyiban, amennyiben ezen személyek a bérlővel egyszerre be- vagy kiköltöznek;
2. a bérlő vagy annak megbízottja:
   a) a háztartásához tartozó és a jelen szakasz 1. pontjában *b)* alatt jelzett személyekre nézve, amennyiben azok be- vagy kiköltözése nem az ő be- vagy kiköltözésével egyidejűleg, hanem külön történik; és
   b) általában mindazokra nézve, kiket lakásába, bérlete vagy haszonbérlete területére nappali vagy éji szállásra díjért, vagy díjtalanul, csak 24 órára is befogad, ha a befogadottnak Budapesten más bejelentett rendes lakása nincsen.

T. Ház! Én szükségesnek tartom Budapesten egy bejelentési hivatal felállítását; de szeretném, ha az mégis legalább olyan lenne, mely nem tenné ki a közönséget túlságos zaklatásnak. Ha úgy fogadtatik el ezen szakasz, mint itt szövegezve van, akkor mindenki, akihez bármily rövid időre jönne valaki a vidékről, tartozik azt bejelenteni. Ez oly mérvű zaklatása az összes lakosságnak, amihez foghatót alig lehet találni. *(Úgy van!* a szélső baloldalon.)

Azt értem, hogy pl. a vendéglős, vagy iparossegédek felfogadói, a toloncügyet kezelő rendőri közegre nézve ily szigorú megszorítás foglaltassék törvénybe s itt a lehető legrövidebb határidő tartassék. De én a 24 óra alkalmazásánál attól tartok, — megvallom őszintén — hogy ez éppen a lakosság legtiszteségessebb osztályaira lesz majd terhes, kik miatt hozzák e rendszabályt; míg e szigorú rendszabály, ezen nagy megszorítás alól — amely kétségtelenül, amint tagadásba se lehet venni, nagy zaklatással van összekötve, azok, akik akarnak, ki fognak bujni.

Én az alapgondolatot olyformán szeretném kifejezni és oly határidőben megállapítani, hogy bizonyos fokig állandósági jelleggel bírjon. Ez pedig a 24 óra nem lehet. Azért azt gondolom, hogy ennél tovább kell menni s azért óhajtanám, hogy a 24 órai határidő kötelezőnek mondassék ki azokra nézve, kik a szakasz többi pontjában foglaltatnak, az *a)* pontban pedig »csak 24 órára is« helyett tétessék: »három napon túl terjedő időre«.

Megengedem, hogy ezen módosítás ellen azon alapos észrevétel tétetik, hogy ezen 3 nap oly határidő, hogy azok, kik miatt ezen bejeletési kötelezettség törvényben kimondatni céloztatik, könnyen nyomot veszíthetnek s az igazságszolgáltatás ez által csorbát szenvedhet. De azt hiszem, nem tévedek, ha azt állítom, hogy majd azok, kiknek érdekükben áll magokat elrejteni, fognak tudni módot találni arra, hogy a 24 órát is kijátszák álnevek bejelentése s egyebek által.

Azok pedig, kik meg akarják tartani a törvényt, ki lesznek téve annak, hogy ha reggel vidéki vendégük érkezik, tartoznak azt bejelenteni, habár estve vagy másnap tovább utazik.

Bátor vagyok azért a következő módosítást beadni:

»Az *A)* pontban »24 óra« helyett vétessék »három napon túl terjedő időre.«

Thaly Kálmán: T. ház! A fővárosi rendészet szempontjából kétségtelen és alaposan meg nem támadható tény az, hogy egy bejelentési hivatalra Budapestnek, amely már világvárossá nőtte ki magát, okvetlenül szüksége van, amint már a főváros maga is tervezte ily bejelentési hivatal felállítását, különös tekintettel az idegen hadkötelezettek nyilvántartására, mely valóban nagy teher és csak nehezen végrehajtható feladatként nehezedik évek óta a főváros és annak budgetjére. A törvényjavaslat ezen szempontokból

kiindulva, általánosságban már el lévén fogadva, csakis a részletekhez szólhatok, melyekre vonatkozólag a miniszterelnök úr ma is akként nyilatkozott, hogy az egyes részleteknél észrevételeket annak helyén meghallgatja, tekintetbe veszi és viszonválaszra méltatja.

Ily pont szerintem ezen 3. §. *A)* pontja, melyre vonatkozólag *Gulner* t. képviselőtársam nézetem szerint igen alapos és jól indokolt módosítást nyujtott be. Tagadhatatlan ugyan, hogy a bejelentési hivatal szükséges, de úgy kell azt létesíteni, hogy lehetőleg mégis megkímélve legyenek a háztulajdonosok, a békés, a nyugalmas polgárok a túlságos terheltetéstől az érkező idegenekre nézve; különösen a felsőbb, tiszteségesebb, legmegbízhatóbb elemei a fővárosnak, ne legyenek úgyszólva a rövid időre, egy-két napra érkező rokonok látogatása által azok, sokszor valóban, a távolabbi városrészeket tekintve — nem csekély kötelezettséggel terhelve, hogy ezek érkezését bejelenteni kénytelenek legyenek. Sok haszontalan irka-firkát és lótás-futást fogna e szakasz, ha úgy, amint szövegezve van, elfogadtatnék, a főváros lakóira róni; részemről tehát a 24 órának három napra való kiterjesztését nagyon méltányosnak és a fővárosi lakosság főleg műveltebb, vagyonosabb osztályai igényeinek megfelelőnek tartom és így *Gulner* Gyula képviselő úrnak módosítványát elfogadom.

Ami pedig *Éles* Henrik képviselő úrnak irályi módosítását illeti, az ellen nem volna egyéb kifogásom, csak az, hogy e kifejezés »lakást élvez«, ezzel cseréltessék fel »lakik«. Mert lakást élvezni nem lehet. (Helyeslés.)

Tisza Kálmán miniszterelnök: T. Ház! (Halljuk!) Kötelességemnek tartom a két módosítvány irányában nyilatkozni. Ami az első irályi módosítványt illeti, az ellen természetesen nincs semmi kifogásom, akár eredeti alakjában, — amint megtétetett — akár ezen változtatással, amelyet az előttem szólott t. képviselő úr javasolt, ha azon nyelvészeti változtatás az irály összhangzatába beilleszthető.

Ami *Gulner* képviselő úr módosítását illeti, én a magam részéről igen kérem a t. Házat, hogy azt elfogadni ne méltóztassék s ezt meg is magyarázom. Nem lehet azt tagadni, nem is tagadja senki, hogy olynemű intézmény nem pénzbeli, de bizonyos megterheltetéssel, kényelmetlenséggel jár egy város lakóira nézve. E kényelmetlenség megvan akár 24 órát, akár három napot teszünk. (Mozgás balfelől.)

A kényelmetlenség fokozatában véghetetlen csekély különbség lehet és a célzat, melyet elérni akarunk, veszélyeztetik az által, hogy ha lazíttatik a bejelentési kötelezettség. Én abból a nézetből indulok ki a magam részéről, hogy ha meghozzuk az intézményt, amely bizonyos kényelmetlenséggel jár, akkor úgy hozzuk azt meg, hogy céljának meg is feleljen, én pedig a határidő kinyujtásával ezen célzatot látnám veszélyeztetve. Hogy a kényelmetlenség és kellemetlenség ne legyen nagy, arról az által kell gondoskodni, amiről a

törvényjavaslat intézkedik is, hogy ne központi helyen kelljen a bejelentéseknek történni, hanem lehetőleg a város minden részében, közel.

Én tehát igen kérném a t. Házat, hogy ezen szakaszt méltóztassék elfogadni az általam már előbb is jelzett módosítással, de szemben *Gulner* Gyula képviselő úr módosításával az *a)* betű alatt kitett 24 órai határidőt megtartani. (Élénk helyeslés.)

A Ház az eredeti formájában fogadja el a szakaszt.

A 13. §-nál[1]) *Kerntler* Ferenc szerint ez a szakasz alkalmas a zaklatásra. Szövegmódosítást ajánl. *Thaly* Kálmán egészben ki akarja hagyni a paragrafust. *Tisza* Kálmán felszólalása után a Ház *Kerntler* módosított szövegét fogadja el.

Mukics Ernő ajánlja, hogy hagyják ki a 23. §-t,[2]) mert sérti a vidéki városok autonómiáját.

Helfy Ignác: Ez a rendőrségi törvény, melyre szerinte semmi szükség sincs, azért kerül a Ház elé, mert kívánták Pétervárott és kívánják Berlinben. »Ha nem lett volna merénylet a muszka császár ellen, ha Berlinben Bismarck nem vette volna fejébe azt a sociálismus bogarát, soha életében nem jutott volna csak eszébe is Tisza Kálmánnak Magyarországon a rendőri törvényt behozni. Magyarország fővárosára be lehetett hozni a policiális törvényt, habár ilyen alakban tudtommal Európa többi államaiban nem létezik Nyugot Európában egyetlen államban sem. Hivatkozom mindazokra, akik Párisban éltek a coup d'état után. Tudom azt, hogy kötelessége volt a vendéglősnek bejelenteni vendégét, de azt, hogy a privát vendéglátó ember kénytelen lett volna bejelenteni a maga vendégét, ezt csak Pétervárról tudom és hogy Berlinben sem volt így azelőtt, azt is tudom. Méltóztattak elfogadni egy intézkedést, amely semmiben sem fér meg azzal a most folyton hangoztatott »modern állammal«. Ez nem modern, ha csak ezalatt, hogy *modern* most azt nem értik, hogy szentpétervári, hogy muszka. De utóvégre is elfogadtatott a fővárosra nézve ; hogy azonban most ki akarják terjeszteni

[1]) A 13. §. eredeti szövegezése ez :

A bejelentési hivatalnak joga van akkor, midőn a bejelentett adatok valódiságára vagy teljességére nézve alapos kételyei vannak, vagy midőn oka van hinni, hogy egy, vagy több egyén be nem jelentetett ; helyszíni nyomozást eszközölni, vagy az illetőket kihallgatás végett megidézni, meg nem jelenés esetében pedig rendőri eljárás útján intézkedni.

[2]) A 23. §. szövege ez :

A m. kir. belügyminiszter felhatalmaztatik, hogy a jelen törvényben körülírt bejelentési kötelezettséget esetről-esetre azon törvényhatósági joggal felruházott és más népesebb városokra is rendeleti úton kiterjeszthesse, melyekben annak szüksége mutatkozik ; miről a belügyminiszter a törvényhozásnak minden egyes esetben utólagos jelentést tesz. Az ekként életbeléptetett bejelentési intézmény költségeit belügyminiszteri jóváhagyás után, az illető város viseli, a szükséges tiszti személyzetet pedig az illető főispán nevezi ki.

az ország többi városaira is, azt nem értem. Mert még egy nagy városban 300.000-nyi lakosságra nézve meglehet, a kormánynak szüksége van e törvényre a nyilvántartás miatt — legalább azzal indokolhatja ezt, hogy a lakosság nagy száma miatt nem képes az ellenőrzést máskép gyakorolni, nem képes a rendőri missziót tökéletesen teljesíteni. Hanem egy 70, 60 vagy 30 ezernyi lakossággal bíró városban, ahol úgy is minden gyermek tudja, ha vendég érkezik, miért legyen szükség ilyen rendőri intézkedésre, annak csakugyan semmi célját nem látom. Mi a célja a mostani törvényjavaslatnak, ha csak az nem, hogy Magyarországból egy határozott rendőri államot csináljanak?

Madarász József, *Vidliczkay* József és *Hedry* Ernő a 23. §. kihagyását kívánják.

Tisza Kálmán belügyminiszter megcáfolja *Helfy* ama feltevését, »mintha a törvényjavaslat a hármasszövetség, a muszka és a porosz, a Berlinnel és Pétervárral szövött konspirációk gyümölcse lenne«. Már az indokolásból is kitűnik, hogy már 1876. júniusában kifejezésre jutott a főváros tanácsában, hogy a bejelentési intézményre szükség van. Már pedig 1876. júniusában, mikor a bejelentési intézményről való törvényjavaslat beterjesztését a főváros sürgette : sem Berlinben, sem Pétervárott nem volt merénylet. A főváros a javaslat beterjesztését megsürgette 1877-ben is. Ne gondolja tehát senki, hogy a főváros tanácsa és közönsége előre megérezte a reakció közeledtét, tudta, hogy jön az attentátum és azért követelte előre a bejelentő intézmény felállítását.

A Ház Tisza Kálmán magyarázata után változatlanul elfogadta a törvényjavaslatot. Érdekes, hogy a fontos szakaszoknál 412 igazolt képviselő közül igennel 102, nemmel 58 képviselő szavazott.

A főrendiház nem változtatott rajta s még ugyanaz év májusának utolsó napján a király szentesítette a törvényt, mely a törvénytárban az 1879. XVIII. t.-c. néven szerepel.

A bejelentő hivatal működése.

A fővárosi bejelentő hivatal 1880. május havában kezdi meg működését. Az 1879. évi XVIII. törvénycikk rendelkezése szerint előbb összeírták Budapest népességét. A népszámlálás 1880. május 1-én kezdődik és tíz napig tart, amikor is összeírtak mindenkit, akit ez idő alatt a főváros területén találtak. Ez a név- és lakáscímanyag az alapja a bejelentő hivatal mai nyilvántartásának.

Eredetileg az volt a szabály, hogy minden bejelentendő személy külön egyéni lapot állított ki, azonban a közös háztartásban élő feleség és a törvényes gyermek nevét és korát a családfő bejelentési lapjára kellett feljegyezni. Viszont 1931. január 1-je óta minden magyar állampolgár külön lapon

tartozik bejelenteni azt a körülményt is, hogy tizennyolcadik életévét betöltötte.

Ugyancsak 1931. január 1. óta be kell jelenteni azt a körülményt is, ha egy Budapesten tartózkodó külföldi időközben magyar állampolgárságot szerzett. A bejelentési kötelezettség a katonai személyekre eredetileg nem vonatkozott. 1931. óta azonban a honvédelmi miniszter rendelete értelmében katonai személyek is kötelesek bejelentőlapot kiállítani még abban az esetben is, ha kincstári épületben laknak.

1880. május 1-étől 1902-ig nem őrizték meg az eredeti bejelentőlapokat, hanem mindenkiről egy törzslap készült és erre jegyezték fel a későbbi lakásváltozásokat. 1902. óta azonban nem vezetnek törzslapokat, ellenben az eredeti bejelentőlapokat őrzik meg. Ilyenformán évenkint körülbelül több mint egymillió kétszázezer darab bejelentőlapot adminisztrál a hivatal.

1885-től 1938. év utoljáig több mint nyolcvanhét millió bejelentőlap érkezett a fővárosi rendőrfőkapitányság bejelentő hivatalába.

Az 1879. évi XXVIII. törvénycikk — mint emlékezetes — felhatalmazza a mindenkori belügyminisztert, hogy a bejelentési intézményt a szükséghez képest más városokra is kiterjeszthesse. Ilyen formán 1914-ben, vagyis a világháború kitörésekor, már Aradon, Bazinban, Brassóban, Debrecenben, Győrben, Kaposvárott, Kassán, Losoncon, Pozsonyban, Sopronban, Szatmár-Németiben, Székesfehérvárott, Szentgyörgyön, Szombathelyen, Újbányán, Újvidéken, Versecen és Zilahon működött bejelentő hivatal.[1])

Abban a mértékben, amint fejlődik Budapest környéke és nő a szomszédos városok népessége, e városokat azon mód kapcsolja bele a kormányzat a budapesti államrendőrség hatáskörébe és természetesen egymásután létesül bejelentő hivatal is ezekben a városokban. Így a pesti bejelentő hivatal működését 1913. január 1-én kiterjesztette Kispestre és Pesterzsébetre, 1920. július 1-én Gödöllőre, 1922. március 1-én Újpestre, Rákospalotára és Pestújhelyre; 1926. október 1-én pedig Csepelre. 1931. január 1-e óta már az egész országban mindenütt működik a bejelentő hivatal, ahol államrendőrségi szolgálat is van.[2])

A bejelentő hivatal munkássága ma két főrészre oszlik: 1. az állandó lakók nyilvántartása, az ideiglenesen ittartózkodók nyilvántartása és a cégek nyilvántartása, 2. a külföldiek nyilvántartása. A nyilvántartásból nemcsak a hatóságok, de kérdőlapokon végzések útján, mérsékelt díjért, magánosok is kaphatnak felvilágosítást. Az 1938.-ik esztendő folyamán összesen 1,441.568 lakáscímértesítést adott ki a bejelentő hivatal, mégpedig értesítőlapon:

[1]) Érdekes megfigyelni, hogy a felsorolt városok közül tizenhárom olyan város, mely később megszállás alá került.

[2]) 7270/1931. számú M. E. rendelet, melyet kiegészít — és a végrehajtást is szabályozza, — a 122.700/1935. B. M. számú rendelet.

1. magánfeleknek 257.579-et, 2. hatóságoknak 865.204-et; 3. körözöttekről 1637-et; rövid úton: 1. rendőrségnek 149.835-öt; 2. egyéb hatóságoknak 67.399-et; 3. posta- és távíróhivatalnak 32.940-et; 4. figyelő alapján 66.974-et. A magánfeleknek adott értesítésekért összesen 127.442 pengő folyt be.

1880. májusában, mikor a fővárosi bejelentő hivatal megkezdte működését: a tízezer főnyi katonaság nélkül 355.682 lakója volt Budapestnek, az 1938. év közepére kiszámított népesség pedig 1,090.101. Vagyis az 1879. évi XXVIII. törvénycikk alapján megszervezett rendőri bejelentőintézmény életbeléptetése óta megháromszorozódott a főváros népessége, a bejelentő hivatal tevékenysége pedig megduplázódott, sokrétűvé lett és a múlt évben (1938. év) 1,492.059 be- és kijelentőlapot, míg 1937-ben még ennél is többet, 1,860.257 új be- és kijelentési cédulát szedett be és tartott számon.

Ezeket a számadatokat látva, lehetetlen mosoly nélkül visszagondolnunk arra a hatvan év előtti képviselőházi nagy vitára, mely azt volt hivatva eldönteni, vajjon csakugyan szükség van-e a rendőri bejelentő hivatalra, vagy sem? Azóta meggyőződhettünk róla, hogy a közigazgatás nem is tudna el lenni a bejelentőintézmény nélkül.

De azonkívül, hogy egy sereg hatóságnak és egy negyedmillió magánosnak ad évenkint felvilágosítást, azonkívül, hogy részint írásban, részint rövid úton több mint egymillióhétszázezer esetben adott lakáscímfelvilágosítást (1938. évben), a fővárosi rendőri bejelentő hivatal adatait felhasználhatja a statisztika is. A lakásváltozásokra vonatkozó számadatok megfelelő csoportosítása révén sok mindent megtudhatunk, egyre terjeszkedő fővárosunk millió főnyi népéről, olyasmiket, amiket azelőtt nem tudtunk. Azt kell venni, hogy a gazdasági válság épp úgy megmutatkozik a lakásváltoztatások statisztikáján, mint a konjunktúra; a kiadó lakások számának csökkenése épp annyira meglátszik, mint a lakásbőség, meg a nagy politikai események. Mint a közigazgatás egyik fontos szerve, csakugyan elismerésre méltó módon dolgozik ez az intézmény, de sajnos a statisztika, a tudományos kutatás eddig nem vehette nagy hasznát a rendőri bejelentő hivatal számainak. Főképpen azért nem vehette hasznát a statisztika, mert ezek a számok *csak* a bejelentő cédulák forgalmát mutatják, de nem mondják meg, mekkora az a tömeg, mely hónaponkint Budapest egyik lakásából a másikba költözik. Pedig tulajdonképen erre vagyunk kíváncsiak. A dolog úgy áll, hogy a törvény értelmében bejelentőlapot állít ki az albérlő, az ágyrajáró, a háztartási alkalmazott, a főbérlő és mindenki, aki egyik lakásból a másikba költözködik. De míg az albérlő, vagy a háztartási alkalmazott bejelentőlapja csupán egyetlen személy költözködését bizonyítja, addig a családfő bejelentőlapja esetleg három, vagy ennél is több személyről szól, mert a családfővel

együtt költözik az egész háztartás: a feleség és a gyermekek. Ha tehát az egyéni bejelentőlapok számát összeadjuk a háztartások bejelentő lapjaival, az eredményből nagyon nehéz kibogozni, hogy tulajdonképen hányan költözködnek Budapesten ? !

Baj az is, hogy nemcsak a lakást változtató háztartásokról, háztartási alkalmazottakról, albérlőkről, ágyrajárókról állítanak ki bejelentőlapot, hanem az úgynevezett intézeti lakókról (internátusok, fegyházak, börtönök, kaszárnyák stb.) is. Ellenben a kórházi betegekről csak akkor, ha a rendőrség megítélése szerint nem fővárosiak. De nemfővárosinak számítja a rendőrség nemcsak a vidékieket és külföldieket, hanem azokat is, kiknek nincsen éves lakásuk. Tehát az albérlőket és ágybérlőket is. Viszont az éves lakással bíró kórházi betegről csak abban az esetben állítanak ki bejelentőlapot, ha legalább három hónap óta fekszenek a kórházban. Elképzelhető, milyen nehéz a kiválogatás, hiszen csupán a budapesti városi közkórházakban 10—11 ezer főnyit tesz ki havonta az újonnan felvett betegek száma. De ezenkívül a fővárosi anyakönyvvezető hivatalok külön bejelentik a bejelentő hivatalnak az újszülöttek, az elhúnytak és az új házasok személyi adatait is. Az új házasokról pláne két bejelentő lapot állítanak ki: egyet az új férjről, másikat a fiatal asszonyról. A férjről azzal a megjegyzéssel, hogy házasságot kötött, a fiatal asszony lapján pedig az asszony új nevén kívül szerepelnie kell a leánykori — ha özvegy vagy elvált, az előbbi — nevének is. Már most tessék számba venni, hogy Budapesten havonta körülbelül 1400 gyermek születik, 1300 ember hal meg és 1200 pár köt házasságot, amiről 2400 bejelentőlapot kell kiállítani. Úgy, hogy ez a »népmozgalom« havonta átlag 5100 darab bejelentőlappal szerepel a bejelentő hivatal lakásváltoztatási statisztikájában.

Baj az is, hogy a beköltözések és kiköltözések számát nem külön-külön, hanem munkaegyszerűsítés okából ötven esztendeig együttesen, *egyösszegben* állapította meg a bejelentő hivatal. Csak 1935. január 1-e óta mutatja ki hónaponkint külön a beköltözések és külön a kiköltözések számát. Ez pedig azért hiba, mert így a statisztika számára csaknem értéktelenek e számok. A dolog úgy áll, hogy a beköltözések száma ritkán egyezik a kiköltözésekével; amaz rendszerint nagyobb emennél.[1]) 1938-ban például a budapesti lakásokba 84.588-cal többen költöztek be, mint ahányan — a bejelentőlapok tanusága szerint — kiköltöztek. Hiba az is, hogy 1937. január 1-ig a budapesti lakásforgalmi számadatokban a főváros területére vonatkozó adatokon kívül benne foglaltattak az újpesti, kispesti, pestszenterzsébeti és csepeli adatok is. Ha külön kapjuk a fővárosra és külön a környékbeli városokra vonatkozó számokat, mindenesetre többet olvashatunk ki belőlük, mint így. A kétféle adat külön-külön nagyon érdekes, együttesen azonban semmitmondó. El kell azonban ismernünk, hogy a bejelentő hivatal

[1]) A kijelentő kiállítását nagyon sokan elmulasztják.

statisztikai adatszolgáltatása egyre részletezőbb és pontosabb lesz. Ma már a be- és kijelentőlapok számát külön a belföldi és külön a külföldi költözésekről, havonkint való összeállításban közli a hivatal és ezekből a publikációkból — melyeket a főváros Statisztikai Havifüzeteiből ismerünk — hozzávetőlegesen megállapítható nemcsak az, hogy mekkora volt egy-egy hónapban a belföldiek és külföldiek lakásváltoztatási forgalma a budapesti magánlakásokban, mekkora volt a forgalom a szállodákban, hanem azt is megtudjuk, hogy hány háztartási alkalmazott változtatott helyet. Egyébként a hivatal nemek szerint is osztályozza a bejelentőlapokat, de erről nem ad kimutatást.

Kétségtelen, hogy a költözködési adatok közül a magánlakásokra vonatkozó adatok a legérdekesebbek.

Bejelentések számának alakulása a budapesti magánlakásokban.

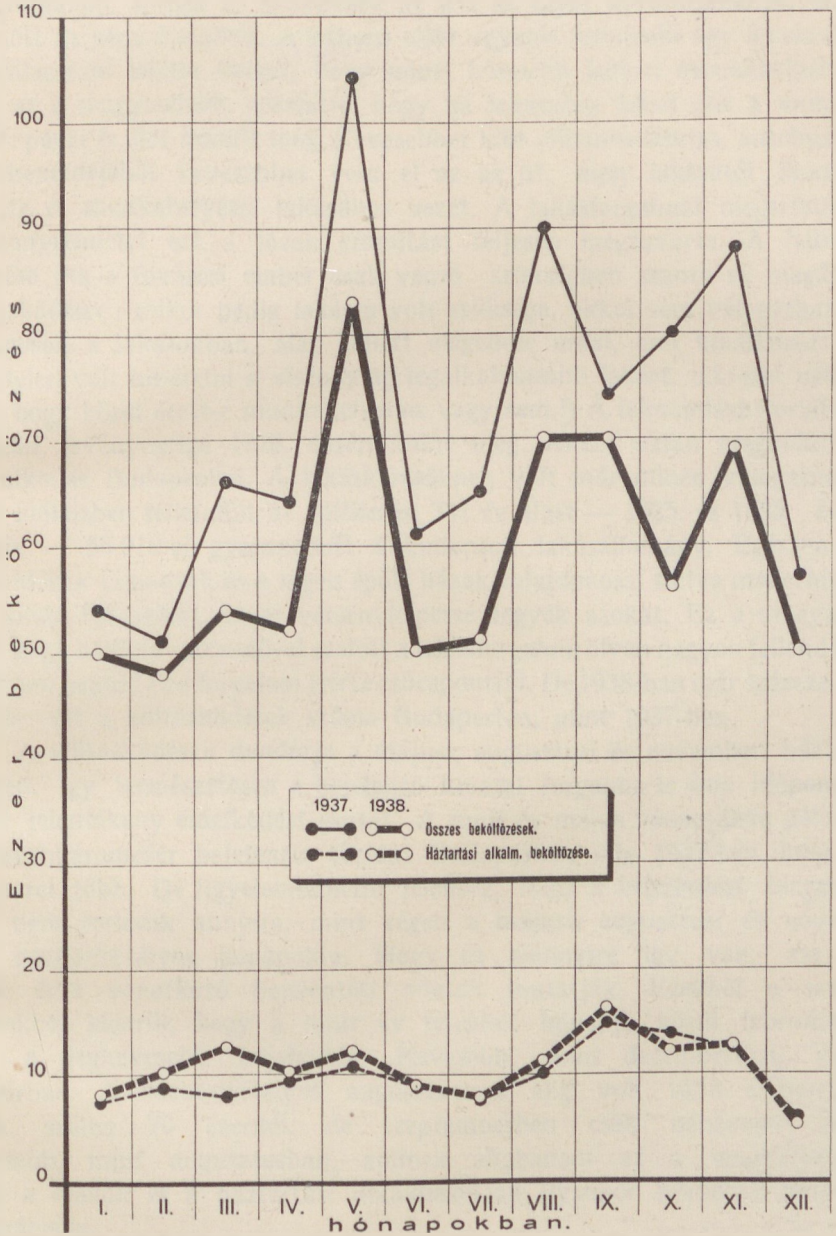
Hónap	1935.	1936.	1937.	1938.
		év ben		
Január	58.127	58.922	53.802	50.153
Február	56.525	59.762	50.732	48.476
Március	65.767	66.280	66.292	53.561
Április	67.010	87.250	63.697	52.155
Május	114.526	138.302	103.968	83.302
Június	67.282	83.258	61.197	50.218
Július	68.994	91.701	64.705	50.718
Augusztus	77.321	119.879	89.874	70.236
Szeptember	83.956	81.944	73.682	69.989
Október	87.917	83.167	79.984	56.436
November	94.810	80.163	87.653	68.682
December	56.853	53.304	56.543	49.840
Összesen	**899.088**	**1,003.932**	**852.129**	**703.766**

Az 1935. és 1936. évre vonatkozó adatokban bennök foglaltatnak az újpesti, kispesti, pestszenterzsébeti és csepeli kapitányságok adatai is. A fővárosi bejelentő hivatal — mint említettük — csak 1937. január 1-e óta közli *külön* a budapesti, *külön* a környékbeli adatokat. A *környékbeli* magánlakások új lakói 1937-ben 128.573, míg 1938-ban 118.739 bejelentőlapot állítottak ki. A környéken és Budapesten *együttesen* a bejelentőlapok forgalma a magánlakásokban 1937-ben 980.702, míg 1938-ban 882.505 volt.

A fenti összeállításból első tekintetre kitűnik, hogy az utolsó évek közül 1936-ban volt a legnagyobb költözködési forgalom, legkissebb pedig 1938-ban, amikor közel százezerrel kevesebben költözködtek Budapesten, mint 1937-ben.

Hogy a folyó évtized közepén annyira megnőtt a költözködések forgalma, annak az a magyarázata, hogy a világháború kitörése után a akók védelme érdekében a kormány a minimumra korlátozta a ház-

BEJELENTÉSEK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA A MAGÁNLAKÁSOKBAN. 1937—1938.

tulajdonosok felmondási jogát. Ennek az lett a következménye, hogy hosszú időre jóformán megszűnt a lakásforgalom és a lakosság nagyrésze tizenöt esztendeig alig változtatott lakást. Csak az újonnan épült házakban volt lakásforgalom. Ennek az állapotnak az lett az egyik következménye, hogy megnőtt az utca forgalma. A háború előtt ugyanis mindenki úgy igyekezett megválasztani lakása helyét, hogy minél közelebb legyen munkahelyéhez. Erre az a meggondolás késztette, hogy ha lakásához közel esik a munkahelye: pénzt és időt takarít meg. Kevesebbet költ villamosvasútra, autobuszra és pihenőidejéből kevesebbet vesz el az az út, mely lakásától munkahelyéig és munkahelyétől lakásához vezet. A lakásforgalmat megszüntető kormányrendelet ezt a józan számítást teljesen megzavarta. A háború kitörése óta a fővárosi ember csak végső szükségben szánta rá magát a költözködésre ; mikor pedig lakásra volt szüksége, akkor sem válogathatott túlságosan a lakásokban. Meg kellett elégednie azzal, ami kínálkozott és kénytelen volt kibérelni a viszonylag legalkalmasabb lakást, tekintet nélkül arra, hogy közel esett-e munkahelyéhez vagy sem.[1]) A felmondást korlátozó rendelet érvényessége 1928. őszén szűnt meg. Akkor aztán megindult a hurcolkodás Budapesten. A lakáskeresőknek volt már miben válogatniok, mert időközben fellendült az építkezés. Tíz év alatt — 1925. és 1935. évek között — 55.910-el gyarapodott a budapesti lakásállomány. Egészen új lakóvidékek támadtak és a régen épült házak tulajdonosai sietve modernizálták kiadó lakásaikat, hogy versenyképessé tegyék azokat. Ez a magyarázata, hogy néhány esztendővel ezelőtt a lakásforgalom olyan nagyon fellendült. 1936-ban azután ez a forgalom elérte csúcspontját. De 1938-ban már százezerrel kisebb volt a költözködések száma Budapesten, mint 1937-ben.

A költözködések dandárja a májusi, augusztusi és novemberi házbérnegyed. Így természetesen a bejelentő hivatal forgalma is eme időpontok körül jelentékeny emelkedést mutat. A mult év május hónapjában például nyolcvanháromezer bejelentés történt Budapesten, míg 1937-ben húsz és félezerrel több. De figyelemreméltó jelenség, hogy a bejelentési forgalom már nem torlódik annyira, mint régen a májusi, augusztusi és novemberi házbérfertályos hónapokra. Hogy ez mennyire így van, azt az 1938. évre vonatkozó bejelentési adatok mutatják. Ezekből a számadatokból kiderül, hogy a mult év tizenkét hónapja közül februárban volt a legkevesebb bejelentés. Kevesebb, mint decemberben, vagy januárban. A házbérfertályos augusztusban alig volt több a bejelentések száma 70 ezernél, de szeptemberben csak néhánnyal volt kevesebb, mint augusztusban, aminek alighanem az a magyarázata, hogy a diákok és a háztartási alkalmazottak ilyenkor kezdenek feljönni a fővárosba.

[1]) Lásd : »Az utcai közlekedés Budapesten« című 1927-ben megjelent könyvemben.

Érdekes lenne tudni, hogy kikből áll, milyen rendű és rangúakból, milyen társadalmi osztályhoz tartozókból tevődik össze az a tömeg, mely egy-egy hónapban egyik lakásból a másikba költözik. Bizony fogas kérdés ez, melyre a bejelentő hivatal számadatai nem tudnak feleletet adni. Viszont azt tudjuk, hogy minden hónapban hány háztartási alkalmazott cserél gazdát és kombinatív úton, hozzávetőlegesen megállapítható az is, hogy hány háztartás költözködik egy-egy hónapban. A költözködő háztartásokat az elektromos árammérők átírásának és az új árammérők felszerelésének a számából állapíthatjuk meg. Ha ugyanis egy-egy lakásba új háztartás költözik bele, akkor a régi lakó árammérőjét átírják az új főbérlő nevére.

Az átírt, vagy újonnan felszerelt árammérők együttes száma adná tehát a villannyal világított lakásokba költözködő háztartások látszólagos számát. Azért csak látszólagos számát, mert a szakértők szerint az új árammérők felszerelésével rendszerint nem várják meg, míg az új lakó beköltözik a lakásba, hanem már a megelőző hónapban hozzálátnak a szereléshez. Az árammérő átírás viszont olykor eltolódik a következő hónapra, vagy hónapokra. Különösen a házbérfertályt követő, vagy megelőző hónapra áll ez és szakértők szerint úgy a házbérfertályt megelőző hónapban végrehajtott új órafelszerelések számából, valamint a házbérnegyedet követő hónap árammérő átírásaiból legalább ötven százalékot hozzá kell adni a házbéres hónapok árammérő átírásainak és új órafelszereléseinek számához. Ezzel az átcsoportosítással megkapjuk a költözködő háztartások *jórészének* hozzávetőleges számát.[1]) Hogy így van, világos példája volt az 1937. év május

[1]) Villannyal világított főbérleti lakás volt Budapesten 1937-ben 207.800
Az új órafelszerelések száma 1938-ban 15.721
Összes villannyal világított lakás 1938-ban 223.521
A budapesti úgynevezett rendes lakásoknak 1938-ra kikalkulált száma .. 282.450

Száz rendes háztartás közül 79·1-ben volt világítási árammérő, tehát valószínű, hogy a lakások 20·9 százalékában gázzal vagy petróleummal világítanak. Ehhez tudni kell még, hogy volt Budapesten:

Hónap	1937-ben			1938-ban		
	Új óra-felszerelés	Árammérő-átírás	Mind-össze	Új óra-felszerelés	Árammérő-átírás	Mind-össze
Január	905	1.434	2.339	1.301	1.491	2.792
Február	1.081	2.103	3.184	715	2.471	3.186
Március	805	1.786	2.591	691	2.197	2.888
Április	896	2.583	3.479	736	1.855	2.591
Május	2.116	8.985	11.101	2.177	10.195	12.372
Június	1.380	7.292	8.672	1.127	3.208	4.335
Július	1.167	3.057	4.224	1.044	2.390	3.434
Augusztus	2.439	8.805	11.244	1.874	8.384	10.258
Szeptember	1.983	4.364	6.347	1.124	3.609	4.733
Október	1.325	3.275	4.600	926	3.331	4.257
November	3.073	9.913	12.986	2.176	6.342	8.518
December	2.587	3.075	5.662	1.830	4.845	6.675
Összesen ...	**19.757**	**56.672**	**76.429**	**15.721**	**50.318**	**66.039**

hónapja, mikor 8985 árammérőt írtak át új névre, ellenben a rákövetkező június hónapban, mikor nem szoktak költözködni, 7292 volt az árammérő-átírások száma. Nyilvánvaló, hogy ez a 7292 árammérő-átírás késedelmes átírás, mely a május hónapról maradt el. De ilyenformán csak a villannyal világított lakások költözködő háztartásainak számát kapjuk meg. Már pedig az összes budapesti háztartásoknak csak 80 százaléka világít villannyal, a többi 20 százalék pedig gázzal, vagy petróleummal. Ebből az következik, hogy a villannyal világító háztartásokhoz hozzá kell adni a gázzal és petróleummal világító 20 százalékot is. Csak akkor kapjuk meg, természetesen akkor is csak megközelítően, a költözködő budapesti háztartások számát.

Eszerint Budapesten a költözködő háztartások száma 1938-ban így alakult.

Költözködő háztartások.

Hónap	Villannyal világított lakásba költözködő háztartások száma		A költözködő összes háztartások megközelítő száma		Egy-ugyanazon bejelentőlapon szereplő költözködő családtagok száma, egy bejelentőre 3 családttagot számítva	
	1937-ben	1938-ban	1937-ben	1938-ban	1937-ben	1938-ban
Január	1.622	1.395	2.028	1.774	6.084	5.322
Február	4.794	5.682	5.993	7.102	17.979	21.306
Március	1.698	1.789	2.123	2.236	6.369	6.708
Április	2.187	1.663	2.734	2.079	8.202	6.237
Május	17.569	16.663	21.961	20.829	65.883	62.487
Június	5.026	2.167	6.282	2.709	18.846	8.127
Július	2.695	1.717	3.369	2.146	10.107	6.438
Augusztus	15.064	14.812	18.830	18.515	56.490	55.545
Szeptember	4.165	2.366	5.206	2.958	15.618	8.874
Október	2.962	2.128	3.703	2.660	11.109	7.980
November	14.524	12.319	18.155	15.399	54.465	46.197
December	4.123	3.338	5.154	4.172	15.462	12.516
Összesen	**76.429**	**66.039**	**95.538**	**82.579**	**286.614**	**247.737**

Amint látjuk, a legtöbb háztartás még mindig májusban költözködik. Egyébként 1937. folyamán 95 és félezer háztartás költözködött, 13 ezer háztartással több, mint 1938-ban. Tavalyelőtt közel 22 ezer háztartás cserélt lakást májusban, míg tavaly kevés híján 21 ezer. Egyébként a mult év májusában az egész év folyamán költözködő háztartások negyedrésze változtatott lakást. Május után augusztusban költözködik a legtöbb háztartás. Érdekes, hogy az 1937. novemberében költözködő háztartások száma közel járt az ugyanazon év augusztusában költözködő háztartások számához. Ha egy-egy háztartásra csak három családtagot számítunk, megállapíthatjuk,

hogy az 1938. év folyamán körülbelül negyedmillió főnyi, a családfő bejelentőlapján szereplő családtagot mozgósított a költözködés.[1])

A költözködések statisztikájában természetesen nagy szerep jut a háztartási alkalmazottaknak is, amint azt a következő tábla is mutatja.[2])

Budapesti háztartási alkalmazottak.

Hónap	Bejelentések		Kijelentések	
	s z á m a			
	1937-ben	1938-ban	1937-ben	1938-ban
Január	7.576	8.237	7.642	8.572
Február	8.878	10.168	8.855	9.713
Március	8.049	12.613	10.159	9.966
Április	9.469	10.297	9.704	9.587
Május	10.772	12.227	12.729	12.236
Június	8.878	9.010	12.008	11.479
Július	7.694	7.980	9.825	10.470
Augusztus	10.180	11.455	9.461	10.596
Szeptember	14.915	16.475	11.280	11.605
Október	13.731	12.227	10.674	11.227
November	12.429	12.742	9.946	9.839
December	5.800	5.277	8.612	10.849
Összesen	**118.371**	**128.708**	**120.895**	**126.139**

Két esztendő egymásmellé állított adatai azt mutatják, hogy a változó, hullámzó gazdasági és politikai viszonyok mennyire nyomot hagynak a budapesti háztartási alkalmazottak helyváltoztatási forgalmán. Ha ezeket a számoszlopokat nézzük, elsősorban az tűnik fel, hogy 1938-ban hónapról-hónapra állandóan több háztartási alkalmazott helyezkedett el, mint 1937-ben. Március hónapban, mikor a mult évben emelkedő tendenciát mutatott, 1937-ben éppenséggel esett a forgalom. Egyébként mindkét esztendőben szeptember hónapban érte el a csúcspontot az emelkedés, mikor is 1937-ben 14.900, míg 1938-ban 16 és félezer háztartási alkalmazott helyezkedett el új háztartásban. Egyugyanazon időpontra esik a két esztendő

[1]) Mivel a tizennyolcévesek és az ennél idősebb családtagok és a háztartási alkalmazottak külön, vagyis önálló bejelentő lapot állítanak ki, ennélfogva egy-egy családra átlagosan csak három tagot számítunk: apát, anyát és egy kiskorú gyermeket.

[2]) E tábla az Országos Társadalombiztosító Intézet Budapest-kerületi összeállítása alapján készült. Erre a célra a bejelentő hivatal adatait nem tudtuk felhasználni. Az Országos Társadalombiztosító Intézet a rendőri bejelentő hivataltól megkapja a háztartási alkalmazottak bejelentő lapjainak egyik szelvényét és ezt osztályozva, állapítja meg hónapról-hónapra külön azt, hogy hány háztartási alkalmazott hagyta ott a szolgálatot; külön azt, hogy hány szegődött el új helyre. Mivel azonban az OTI számaiban nemcsak a budapesti, hanem a kerületi adatok is benne foglaltatnak: arányszámítással választottuk ki belőle a fővárosi anyagot, melynek alakulására a környékbeli rész a maga törpe százalékával nincs befolyással. 1938-ban pl. a budapesti OTI kerületben összesen 143.192 háztartási alkalmazott szegődött el, de ebből 128.708 háztartási alkalmazott a fővárosban szegődött el, a többi pedig jó részben Budapest közvetlen szomszédságában, vagyis Újpesten, Kispesten, Pestszenterzsébeten és Csepelen.

KÖNYVTÁRA

folyamán a forgalom mélypontja is, nevezetesen júliusra, amikor 1937-ben 7700, ellenben 1938-ban 8000 leány »került új munkahelyre«. A »leányváltozásnak« a régebbi normális időkben megvolt a maga petrifikálódott szabálya. A »helybe-állás« dandárja nyaralás után az első őszi hónapokra esett, augusztusra és főként szeptemberre és októberre. Decemberben volt a legkevesebb dolga a »szerző«-nek, mert a leány karácsony hónapjában lehetőleg nem változtatott »helyet«, megvárta az ünnepeket és a karácsonyi ajándékot. Mivel pedig az ajándékkel nem illik rögtön odább állni, ezért rendszerint januárban kicsiny a cselédváltozás, de márciusban és áprilisban annál nagyobb. Májusban és a többi házbérnegyedes hónapban kevés a cselédváltozás, mert »hurcolkodás előtt nem szokás elengedni a leányt«. A fenti tábla ugyan 1937. májusában közel 11 ezer, 1938-ban pedig több mint 12 ezer háztartási alkalmazott költözködését mutatja, de ez nem »helyváltoztatás«-t jelent, hanem azt, hogy a háztartási alkalmazott a háziakkal együtt költözött más lakásba.

Normális időkben a nyaralás hónapjaiban ezen a fronton rendszerint több kijelentőt állítanak ki, mint bejelentőt, mert sok takarékos háziasszony a nyaralás idejére »felmond a leánynak«, vagy pedig haza küldi nyaralni. Csak nyaralás után, ősszel fogad új háztartási alkalmazottat. Ezt a kialakult rendet olykor megbolygatja a gazdasági élet hullámzása, a konjunktúra, vagy a válság, mélyreható politikai okok és társadalmi változások. Eféle hatás látszik a föntebb közölt táblákon is. 1938. októberében, márciusában és szeptemberében volt a legtöbb dolga a »helyszerző«-nek, míg 1937-ben a házbérnegyedes május és november hónapot figyelmen kívül hagyva, cselédfogadás tekintetében az őszi hónapok voltak a legélénkebbek.

Hogy a »cselédváltozás« dolgában egyik esztendő mennyire *nem* hasonlít a másikhoz, elég rátekintenünk a grafikus ábrázolásokra.

Míg az 1938. évi forgalmat mutató táblán a kijelentések számának alakulását szemléltető vonal meglehetősen egyenletes, addig az 1937. évi grafikus rajzon valami ideges nyugtalanság az, ami a helyváltozások két vonalán szemünkbe ötlik. A másik feltűnést keltő dolog, hogy 1937-ben január 1-től augusztus 1-ig, vagyis teljes hét hónapon keresztül, a szolgálatból kilépő »leányok« számát jelző vonal állandóan és jelentékenyen fölibe emelkedik a szolgálatba lépő háztartási alkalmazottak számát jelző vonalnak. 1937. májusában 10.772 leány helyezkedik el új szolgálatba, de ugyanakkor 12.729 hagyja ott a gazdát; júniusban 12 ezer leány »lép ki« szolgálati helyéről, de csak 8878 tud elszegődni új helyre. Márciusban 8049 elszegődésről szól a forgalmat mutató tábla és ezzel egyidőben 11.159 háztartási alkalmazott »hagyja ott a helyét«.

Budapesten 1935-ben 63 ezer háztartási alkalmazottat olvastak össze a népszámlálók. Azóta nemigen javultak a gazdasági viszonyok, tehát nem

valószínű, hogy nagyot változott volna a háztartási alkalmazottak száma. A mult év szeptemberében, mikor a legtöbb háztartási alkalmazott szegődik új helyre, a budapesti cselédek 26·6 százaléka változtatott gazdát.

A mult év májusában, mikor a legnagyobb volt a hurcolkodási forgalom Budapesten, a költözködő háztartások száma megközelítette a 21 ezret. Ha a háztartási alkalmazottak beszámításával csak négy-négy tagot veszünk minden költözködő háztartásra, akkor is 84 ezer lelket mozgósított a május, Budapest népének 7·6 százalékát. Pedig ebben a számban nincsenek is benne az albérlők, az ágyrajárók, ezek az örök vándorai a nagy városnak.

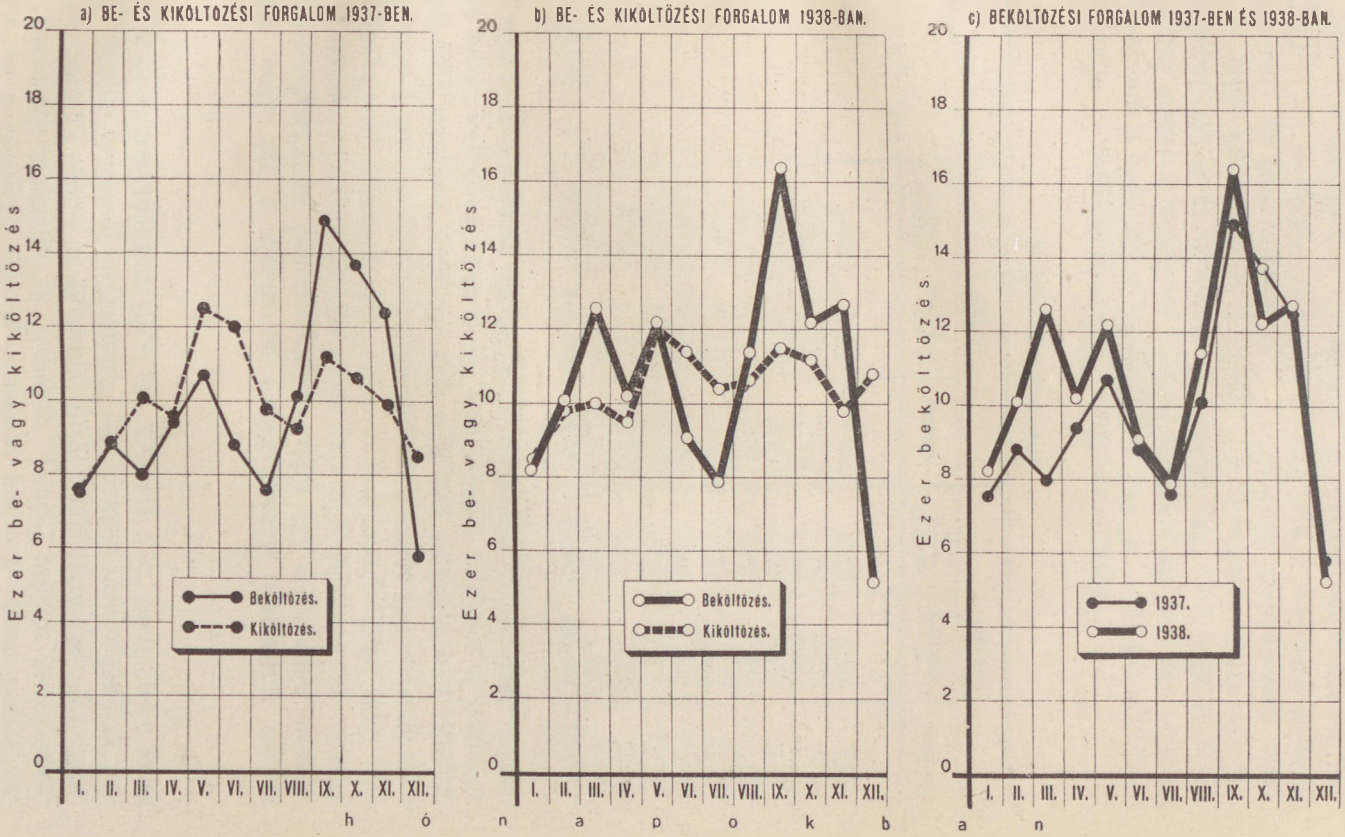
Tanulságosak a bejelentő hivatal ama számadatai is, melyek a szállodák vendégforgalmát mutatják.

Bejelentések számának alakulása a szállodákban.

Hónap	1935-ben	1936-ban	1937-ben	1938-ban
Január	11.025	17.363	14.522	13.935
Február	10.346	12.755	8.336	13.113
Március	13.412	19.356	19.227	17.091
Április	15.044	18.229	16.539	15.943
Május	20.432	25.441	28.864	17.391
Június	18.589	21.907	23.540	18.091
Július	19.798	13.833	28.706	21.588
Augusztus	25.517	32.863	33.111	27.889
Szeptember	23.678	25.658	22.891	21.269
Október	16.230	16.352	18.276	14.544
November	14.455	11.900	16.036	14.491
December	13.894	13.769	15.060	16.973
Összesen	**202.420**	**229.426**	**245.108**	**212.318**

A szállodák vendégforgalma Budapest idegenforgalmának a tükre. Az utolsó években az idegenforgalom szépen fejlődött, Budapest divatba jött. Sajnos, a mult esztendőben egyszerre megcsappant az idegenjárás. Politikai depresszió ülte meg Európát és ennek a hatása bizony erősen meglátszik a budapesti szállodák forgalmán is, mely — mint a föntebbi táblán látható — 1938-ban 33 ezerrel volt kisebb, mint 1937-ben. Pedig attrakcióban nem volt hiány. A nagyszerű eucharisztikus kongresszus, a Szent István-év fényes ünnepségei, kiállításai és meglepetései nagyon alkalmasak lettek volna arra, hogy a világ minden tájáról ide csalogassák az idegent. Azt vártuk, hogy a külföldiek seregestől tódulnak majd Budapestre. Jöttek is, de nem elegen. A március utolsó hetében rendezett mezőgazdasági kiállítás és tenyészállatvásár iránt volt érdeklődés a mult évben is, de azért ez idő alatt több mint kétezerrel volt kisebb a szállodák forgalma, mint 1936-ban és 1937-ben. Május első harmadában zajlott le a tavaszi vásár és mindjárt utána

HÁZTARTÁSI ALKALMAZOTTAK BE- ÉS KIJELENTÉSI FORGALMA. — 1937—1938.

az eucharisztikus kongresszus páratlanul fényes ünnepségei kezdődtek, de csodálatosképen az ünnepek e hónapjában a fővárosi szállodák vendégforgalma még a 17 és félezret sem ütötte meg, míg a megelőző esztendő májusában közel 29 ezer vendége volt a budapesti szállodáknak. 1937. júliusában szintén közel járt a szállodák vendégforgalma a 29 ezerhez. 1938-ban viszont csak 21 és félezer vendég szállott meg. 1937. augusztusában 33 ezer vendég lakott a budapesti hotelekben, 1938-ban már nem egészen 28 ezer. Egyébként a budapesti szállodák vendégserege — mint a következő tábla is mutatja — felerészben külföldiekből rekrutálódik.

Külföldiek Budapesten.

Hónap	1937-ben			1938-ban		
	Magán-lakásban	Szállodák-ban	Összesen	Magán-lakásban	Szállodák-ban	Összesen
Január	3.083	5.594	8.677	3.710	5.585	9.295
Február	7.267	4.983	12.250	4.243	5.347	9.590
Március	5.234	9.431	14.665	4.289	6.914	11.203
Április	5.448	9.389	14.837	4.527	8.212	12.739
Május	11.372	19.208	30.580	7.413	8.342	15.755
Június	5.816	16.260	22.076	4.642	10.136	14.778
Július	7.254	21.327	28.581	5.725	13.989	19.714
Augusztus	10.596	25.640	36.236	7.915	18.125	26.040
Szeptember	8.133	16.719	24.852	7.227	12.141	19.368
Október	5.938	9.512	15.450	3.418	6.399	9.817
November	5.515	7.741	13.256	2.944	5.229	8.173
December	5.822	6.689	12.511	3.152	4.748	7.900
Összesen	**81.478**	**152.493**	**233.971**	**59.205**	**105.167**	**164.372**

Valamint ezek a számok mutatják: a külföldiek harmadrésze magánlakásokban lakik, kétharmadrésze pedig szállodában. 1937-ben a szállodák vendégeinek 62·2 százaléka, 1938-ban már csak 49·5 százaléka volt külföldi. De érdekes az is, hogy a szállodába szálló külföldiek száma egy esztendő alatt kereken ötvenezerrel csökkent. Ha pedig a magánlakásokban lakó külföldieket is számba vesszük, 1938-ban már hetvenezerrel kevesebb külföldi szerepel a vendégforgalom statisztikájában, mint egy esztendővel azelőtt. Kétségtelen, hogy ezt a csökkenést a megváltozott viszonyok terhére kell írni.

*

Az idén hatvanesztendős az 1879. évi XXVIII. t.-c., mely életre hívta a budapesti rendőri bejelentő intézményt. Azt hisszük, nem végeztünk vele haszontalan munkát, mikor az évforduló alkalmából elmondottunk egyetmást az intézmény multjáról és jelenéről. Lehet, hogy a budapestinél tökéletesebb az a rendszer, mellyel a berlini bejelentő hivatal dolgozik.

Körülményesebb szisztémát használ a zürichi intézmény, mely belföldiektől és külföldiektől egyaránt megkívánja a személyes jelentkezést, valamint a születési, állampolgársági bizonyítvány és útlevél deponálását. Mindenesetre titokzatosabb a londoni rendszer, melynél nem kérnek bejelentőlapot, de a Scotland Yardon mégis minden Londonban lakó emberről tudják, hogy ki kicsoda?! Nincs értelme, hogy összehasonlítást tegyünk az egyes rendszerek között. Annyi azonban bizonyos, hogy az elmult esztendő erősen próbára tette a budapesti hivatal életrevalóságát, teherbíróképességét és a budapesti intézmény fényesen kiállotta a próbát. A budapesti bejelentő hivatal a régi, úgynevezett törzslapokon kívül rendbeszedve, osztályozva ezidőszerint 68 millió bejelentőlapot őriz a rendőrfőkapitányság épület pincéjében. A fővárosi ember multja és jelene, az élő és halott Budapest személyi adatai, származása, életkora, vallása, családi állapota, meg régi és új lakáscímei, foglalkozása és titkai vannak elraktározva ezekben a bejelentő- és kijelentőcédulákban. Bizalmas feljegyzések ezek, melyek évtizedeken keresztül csöndesen pihennek a rendőrfőkapitányság pincéjében. De ha valakit »keres« a rendőrség, ha valakinek lakásbizonylatra van szüksége, hogy illetőségi, honpolgársági bizonyítványát, vagy útlevelét kiváltsa, akkor a pincéből egy-kettőre előkerülnek a be- és kijelentőlapok és vallomást tesznek elfelejtett évekről és régi lakáscímekről.

A bejelentő hivatal egyik vezetője mondta, hogy valamikor régen az volt az ideája, hogy úgy reformálják meg az intézményt, hogy a bejelentőlapokról le lehessen olvasni Budapest minden lakójának élettörténetét — a bölcsőtől a sírig. Ha ezt a tervet meg lehetne valósítani, a budapesti bejelentő hivatal mintaképe lenne az efféle intézményeknek. De nem lehet megvalósítani. Ellenben meg lehetne csinálni, hogy a bejelentőlapokat a székesfővárosi statisztikai hivatal a maga precízen működő hatalmas szervezetével feldolgozhassa. Nem tudjuk feltétlen bizonyossággal, hogy Budapesten egy-egy hónapban hány háztartás költözködik és nem tudjuk, hogy honnan hová költözködik. Pedig mindezeket nagyon érdekes lenne tudni. A bejelentő hivatal megmondja, ha megkérdezik tőle: hogy hol lakik X, hol lakik Y. De a társadalomkutató másra is kíváncsi. Nemcsak az egyének és háztartások költözködnek, hanem olykor egész városrészek hurcolkodnak. A nagyvárosok népe állandóan vándorol és a statisztikusok, meg a társadalom életének kutatói megvigyázták, hogy ennek a vándorlásnak megvannak a maguk kialakult törvényei. A világvárosok népe, ha nincs nagyobb akadálya (tenger, hegy stb.) nyugat felé vándorol, vagyis mozgásának, vándorlásának iránya épp megfordítottja a föld forgása irányának. Ezt a nyugat felé való vándormozgalmat megfigyelhetjük Budapesten is. Néhány év óta Pest népe Buda felé húzódik. De a szabályok sem mindenütt válnak be. Például ilyen Budapesten be nem vált szabály, hogy a folyók mellett fekvő városok a

folyók sodrával ellenkező irányban fejlődnek és terjeszkednek. Nálunk ennek a fordítottja történt. Pest nem Újpest felé, hanem Kőbánya irányában, Buda nem Óbuda, hanem a Lágymányos felé épült és terjeszkedett. Így történt, hogy a Váci-út mentén nem paloták és bérházak épültek, hanem a gyárak és a gyárak füstjét az északi szél végigsöpri a városon. Milyen érdekes lenne ismerni a budapesti lakótömegek mozgásának, hullámzásának, hurcolkodásának irányvonalait és ehhez nem kellene más, minthogy a bejelentő lapokat meg kellene toldani egy új szelvénnyel. Ezt a szelvényt a bejelentő hivatal feldolgozás céljából minden hónapban átküldené a fővárosi statisztikai hivatalnak. Berlinben ez a rendszer már rég használatban van. Ha nálunk is megcsinálnák és feldolgozás céljából ezeket a lapokat rendelkezésére bocsátanák a székesfővárosi statisztikai hivatalnak, ez a hivatal nagyszerű dolgot tudna leolvasni a költözködő Budapest bejelentőlapjairól. A székesfővárosi statisztikai hivatal kitűnő igazgatójának fínom érzéke van az újítások iránt. *Dr. Illyefalvi I. Lajos* nagyszabású munkálatai már eddig is példát mutattak a városi népesség lelkének kikutatására, mikor feldolgozta Budapest társadalmi osztályainak életét és egész könyvtárt tesz ki az a sok kötet, melyben tudományos búvárlatainak eredményeiről számot ad. Aki tud olvasni a statisztika szám- oszlopaiból, annak a számára Illyefalvi Lajos dr. könyvei izgalmasan érdekes olvasmány. És talán nem tévedünk, ha azt hisszük, hogy ezek az igazi Budapest megismerését szolgáló könyvek néhány nagyon tanulságos és figyelemreméltó új fejezettel gazdagodnának a rendőrségi bejelentőlapok tudományos feldolgozásával.

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 5532/1951. sz.

TARTALOMJEGYZÉK.

Oldal

A hatvanesztendős 1879. évi XXVIII. törvénycikk 3
Mária Terézia reformeszméi 3
Közbiztonsági kommisszió 6
A régi Pest a statisztika tükrében 12
II. Józseftől I. Ferenc Józsefig 30
A rendőrség szervezése 35
Leltár a lelkekről 41
Életkor és hitfelekezet 50
Pest város népe 58
Az új rendőri bejelentőhivatal 61
A törvénytervezet az országgyűlésen 66
A bejelentőhivatal működése 72

KÖNYV TÁRA